АЗӘРИ ДИЛИ ВӘ ӘДӘБИЈЈАТ ТӘДРИСИ

(Методик мәгаләләр мәҹмуәси)

Дөрдүнҹү бурахылыш

АЗӘРБАЈҸАН МӘКТӘБИ
журналына әлавә

Бакы — 1969

Scanned with CamScanner

1954-чү илдән нәшр едилир

АЗӘРИ ДИЛИ
ВӘ
ӘДӘБИЈЈАТ ТӘДРИСИ

(Методик мәгаләләр мәчмуәси)
Дөрдүнчү (64-чү) бурахылыш

„Азәрбајчан мәктәби“

журналына әлавә

Бакы—1969

CamScanner ilə tarandı

Scanned with CamScanner

МҮНДӘРИЧАТ

В. И. ЛЕНИНИН АНАДАН ОЛМАСЫНЫН 100 ИЛЛИЈИ ГАРШЫСЫНДА

М. Әлијев. Ленин кими јашајыб јаратмагы шакирдләрә өјрәтмәли 3

I. ОРТА МӘКТӘБДӘ АЗӘРИ ДИЛИ ТӘДРИСИ

Б. Әһмәдов. Азәри дили методикасы елминин башлыча хүсусијјәтләри һаггында 11
И. Бајрамов. Фе'ли бағламаларын мәнимсәнилмәсинә даир 22
М. Һәсәнов. Тәдрис просесиндә мүбтәда илә тамамлығын вә мүбтәда илә хитабын фәргләндирилмәсинә даир . . 30
С. Ваһидов. «Сөзүн гурулушча новләри» бәһсинин тәдрисинә мүшаһидә методунун тәтбиги тәчрүбәсиндән . . 39
Ә. Губатов. Азәри дилинин ләзки дилинә тә'сири мәсәләсинә даир 47
А. Бабајев. X синифдә јени мөвзуларын тәдриси һаггында 54

II. ОРТА МӘКТӘБДӘ ӘДӘБИЈЈАТ ТӘДРИСИ

Ә. Мирзәјев. Ушагларын севимли шаири 72
Т. Мусајев. Әдәби өлкәшүнаслыг мүһүм тә'лим-тәрбијә васитәсидир 80
Ф. Сәфијев. «Һачы Гара» вә дүнја әдәбијјатында хәсис образлары 87
Ә. Әфәндизадә. Суаллара чаваб 93
Бу китаблары охумағы мәсләһәт билирик . . . 98
«Азәри дили вә әдәбијјат тәдриси» мәчмуәсиндә 1969-чу илдә дәрч олунмуш мәгалә вә материаллар 110

CamScanner ile tarandı

ЛЕНИН КИМИ ЈАШАЈЫБ ЈАРАТМАҒЫ ШАКИРДЛӘРӘ ӨЈРӘТМӘЛИ

Маркс вә Енкелсин ингилаби тә'лиминин даһи давамчысы, бәшәр тарихиндә ән бөјүк ичтимаи ингилабын — Октјабр Сосиалист ингилабынын рәһбәри, дүнјада биринчи сосиалист дөвләтинин башчысы Владимир Илич Ленинин анадан олмасынын 100 иллијинә инди бүтүн өлкәмиздә чох бөјүк һазырлыг кедир. Өлкәмизин зәһмәткешләри Ленин әмәк нөвбәсиндә дајанараг мүзәффәр әмәк салнамәсинин јени-јени парлаг сәһифәләрини јарадыр, бу шанлы јубилеји тәсәррүфат вә мәдәни гуручулуғумузун бүтүн саһәләриндә көркәмли мүвәффәгијјәтләрлә гејд етмәјә чалышырлар.

Азәрбајчан Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин пленуму, бу илин август ајында, В. И. Ленинин анадан олмасынын 100 иллијинә һазырлығын кедиши һаггында хүсуси мәсәлә мүзакирә етмишдир. «Владимир Илич Ленинин анадан олмасынын 100 иллијинә һазырлыг һаггында» Сов.ИКП Мәркәзи Комитәсинин гәрарыны, Азәрбајчан Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин август пленумунун көстәришләрини һәјата кечирмәк үчүн идеоложи чәбһә адамларынын гаршысында хүсусилә мүһүм вәзифәләр дурур. Идеоложи чәбһәнин һәмишә өн атәш хәттиндә олан үмуми тәһсил мәктәбләримиз, хүсусилә әдәбијјат мүәллимләримиз бөјүк Ленинин анадан олмасынын 100 иллији вә Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин гәләбәсинин 50 иллији илә әлагәдар олараг Ленин идејаларыны вә Азәрбајчан Совет Сосиалист Республикасынын нүмунәсиндә онун бөјүк тәнтәнәсини тәблиғ етмәк саһәсиндә чох бөјүк ишләр көрмәлидирләр.

Әдәбијјат мүәллимләри башга фәнн мүәллимләри илә бирликдә шәһәр вә кәндләримиздә, колхоз вә совхозларымызда, идарә вә мүәссисәләримиздә партијамызын гызыл фонду

Scanned with CamScanner

олан тәблиғатчыларын, тәшвигатчыларын, сијаси мә'луматчыларын бөјүк әксәријјәтини тәшкил едирләр. Онлар фәһләләр, колхозчу кәндлиләр, зијалылар гаршысында тез-тез чыхыш едир, күтләләрин коммунист тәрбијәси илә јахындан мәшғул олур, зәһмәткешләри идеја мәтинлији, совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда тәрбијәләндирмәкдә өз билик вә бачарыгларыны әсиркәмирләр. Онлар бүтүн дүнја халгларынын мүгәддәраты үчүн бөјүк октјабрын үмумдүнја тарихи әһәмијјәтини, Ленин идејаларынын гүдрәтли сәфәрбәредичи вә тәшкиледичи гүввәсини, бу идејаларын һәјата кечирилмәси нәтичәсиндә Шәргин гапысында габагчыл сосиалист республикасына чеврилмиш Совет Азәрбајчанынын наилијјәтләрини даһа дәриндән тәблиғ вә изаһ етмәјә чалышырлар.

Әдәбијјат мүәллимләри Ленинин јубилејинә һазырлыгла әлагәдар олараг мүхтәлиф мөвзуларда мүһазирә вә сөһбәтләрлә чыхыш едәркән адамларымызын сијаси шүурлулуғуну, ингилаби сајыглығыны даим инкишаф етдирмәјә, онлары буржуа идеолокијасынын һәр чүр тәзаһүрләринә мүгавимәт көстәрмәји бачармаг руһунда тәрбијәләндирмәкдә партијаја јахындан көмәк көстәрир, марксизм-ленинизми фәал тәблиғ едир, Сов.ИКП вә Совет һөкумәтинин дахили вә харичи сијасәтинин дүзкүн анлашылмасына вә дәриндән баша дүшүлмәсинә чалышырлар.

Лакин әдәбијјат мүәллимләри һәр шејдән әввәл кәнч нәслин тә'лим-тәрбијәсинә мәс'улдурлар. Јени инсан тәрбијәчиси кими әдәбијјат мүәллими өз тарихи вәзифәсини һәр шејдән әввәл мәктәбдә, әдәбијјатын мүасир тәләбләр сәвијјәсиндә тәдриси заманы дәрсдә вә дәрсдәнкәнар тәдбирләр васитәсилә һәјата кечирир.

Бөјүк совет педагогу А. С. Макаренко «биз дүнја вәтәндашы јетишдиририк», дејирди. Бу бахымдан әдәбијјат мүәллими шакирдләрә нәинки садәчә билик вермәли, һәм дә билијин әгидәјә чеврилмәсинә наил олмалыдыр. Бу о демәкдир ки, орта мәктәб мә'зунлары јүксәк әдәби билијә малик олмагла јанашы сијаси чәһәтдән дә јеткин, мәтин ирадәли, коммунизмин гәләбә бајрағыны мүвәффәгијјәтлә ирәли апармаға һазыр олан, коммунист партијасы вә совет вәтәнимизә садиг адамлар кими бөјүмәли вә тәрбијәләнмәлидирләр.

Бөјүк Ленин күнләринә, Ленинин јубилејинә һазырлашаркән әдәбијјат мүәллимләри шакирдләри Ленин кими

CamScanner ile tarandı

охумаға, јашајыб јаратмаға өјрәтмәли, кәнч нәсли совет өлкәсинин, совет халгынын әсил мүбаризләри кими бөјүдүб тәрбијәләндирмәјә чалышмалыдырлар.

Габагчыл әдәбијјат мүәллимләримиздән Фүзули рајонундакы Һорадиз гәсәбә мәктәбинин мүәллими О. Бајрамов, Нефтчала орта мәктәбинин мүәллими Имамверди Әбилов, Исмајыллы орта мәктәбинин мүәллими Меһралы Нәчәфов, Бакыдакы 56 нөмрәли мәктәбин мүәллими Зиба Сүлејманова вә бир чох башгалары шакирдләри һәјата, Ленин кими јашајыб јаратмаға, онун кими мүбариз олмаға һазырлашдыраркән һәр шејдән әввәл әдәбијјат дәрсләриндә сөзүн бөјүк гүдрәтиндән истифадә едир, шакирдләрин әдәби билик вә зөвгүнү, идрак габилијјәтләри вә јарадычы тәхәјјүлләрини артырыб инкишаф етдирмәјә чалышырлар.

Коммунист вә фәһлә партијаларынын 1969-чу ил ијун ајында Москвада олмуш бејнәлхалг мәчлисинин В. И. Ленинин анадан олмасынын 100 иллији һаггындакы гәрарында дејилир: «Ленинин ады бөјүк Октјабр гәләбәсинин вә дүнјанын ичтимаи симасыны көкүндән дәјишдирмиш, бәшәријјәт үчүн сосиалист вә коммунизмә доғру јол ачмыш бөјүк ингилаби һүнәрләрин рәмзи олмушдур».

Өлкәмизин, дүнјанын бир сыра јазычылары бүтүн гәләбәләримизин илһамчысы, ингилаби дөврүмүзүн өлмәз даһиси, бејнәлхалг фәһлә синфинин көркәмли рәһбәри В. И. Ленинин образыны, онун шанлы һәјат вә мүбаризәсини әкс етдирән сајсыз-һесабсыз әсәрләр јаратмышлар. Шифаһи халг әдәбијјаты да бөјүк даһинин мисилсиз гәһрәманлыгларла долу һәјатыны тәчәссүм едән инчиләрлә зәнкиндир. Бүтүн совет халглары, бүтүн әмәкчи бәшәријјәт Иличин шәрәфинә нә гәдәр көзәл, рәнкарәнк дастанлар гошуб маһнылар тәрәннүм едир! Ленинә һәср едилмиш бу әсәрләр ичәрисиндә заманәмизин ән бөјүк шаири В. Мајаковскинин «Владимир Илич Ленин» поемасы олдугча көркәмли јер тутур. Шаир Ленини ән бәшәри, ән чанлы инсан адландырыб поеманын һәлә илк сәтирләриндә дејир:

Ленин
һәр бир чанлыдан
даһа чанлылар бу күн.

Поеманы охујаркән, орада чанлы Иличин өлмәз образыны көрүр, онун јаратдығы јени типли коммунист партијасынын рәһбәрлији алтында капитал дүнјасына гаршы чыхан,

Scanned with CamScanner

зүлм вә әсарәт галасыны јыхыб онун хәрабәликләри үзәриндә јени дүнја јарадан Совет Русијасынын, һәјат вә мүбаризәјә чағыран фәһлә синфинин мәғрур сәсини, дүнјаны сарсыдан Октјабрын бүтүн јер үзүндәки экс-сәдасыны ешидир, Ленин ишинин, Ленин идејаларынын гәләбәси вә тәнтәнәси уғрунда даим һүчумда олан вә мүзәффәр бир ордунун гәләбә маршы кими сәсләнән шаирин мәрд вә полад сәтирләринин һеч бир заман солмајан мүбариз тәравәтини даим һисс едирсән. Поеманы мин кәрә охусан да орада һәмишә јени мүбариз инчиләр тапыр, әсәрин дәрин партијалылыг вә хәлгилик әтрини дујурсан.

Габагчыл әдәбијјат мүәллимләримиз В. Мајаковскинин јарадычылығыны, хүсусилә онун «Ленин» поемасыны тәдрис едәркән чох һаглы олараг поемада тәсвир олунмуш Ленин образынын садәлик вә тәвазөкарлығына хүсуси фикир верир, шакирдләрин диггәтини буна чәлб едирләр. Мајаковски Ленин образыны һеч дә илаһиләшдирмәмиш, ону фөвгәлбәшәр бир инсан кими дејил, һәјат вә мүбаризәдә олдуғу кими садә вә тәвазөкар бир адам кими тәсвир едәркән дејирди ки,

О,
торпағын оғлудур,
. . . .
Бир бахышда көрүрдү
дүнјаны башдан-баша.

Ленин ингилабын һәм сәркәрдәси, һәм дә әскәри иди. Әдәбијјат мүәллимләри «Владимир Илич Ленин» поемасыны тәдрис едәркән Ленин образынын бу чәһәтинә, онун һәмишә принсипиал, партија вә дөвләт мәнафеји нөгтеји нәзәриндән ишә јанашдығына диггәти чәлб етмәлидирләр. В. Мајаковски В. И. Ленини мүбариз бир инсан кими тәсвир едәркән дејирди:

Дүшмәнә гаршы
дурар мөһкәм,
дәмирдән дә бәрк.

Габагчыл мүәллимләримиз поеманын идеја-бәдии мәзијјәтләриндән данышаркән шакирдләрин диггәтини белә бир чәһәтә хүсусилә чәлб едирләр ки, В. И. Ленин истәр Октјабрын гәләбәси уғрунда мүбаризәдә, истәр вәтәндаш мүһарибәси вә истәрсә дә динч гуручулуг илләриндә һеч бир заман әмәкчи күтләләрдән, партијадан ајры дүшмәмиш, фәһлә синфинин габагчыл, мүтәшәккил дәстәси, фәһлә вә кәндли һөкумәтинин рәһбәр гүввәси кими партија рәһбәрлијинин тә'мин едилмәсинә наил олмушдур. Даһи Ленинин бу бөјүк, мүдрик хүсусијјәти В. Мајаковскинин һәмин поемасында чох көзәл тәсвир едилмишдир.

В. Мајаковски кими бөјүк бир сөз устадындан сонра, Азәрбајчанын халг шаири Рәсул Рза Совет Иттифагында севилә-севилә охунан вә даһи Ленинә һәср едилмиш көзәл бир поема јарада билди.

В. И. Ленинин анадан олмасынын 100 иллији илә әлагәдар олараг, мәктәбләрдә, мәдәнијјәт сарајлары вә клубларда, радио вә телевизија верилишләриндә, Ленин һаггында тәртиб едилән бәдии монтажларда Мајаковскинин «Владимир Илич Ленин» поемасы илә јанашы Р. Рзанын бәдии чәһәтдән сон дәрәчә гүввәтли «Ленин» поемасындан да истифадә олунур.

Рәсул Рзанын «Ленин» поемасы шакирдләрин идеја-бәдии тәрбијәси үчүн әдәбијјат мүәллимләринин әлиндә мисилсиз әсәрләрдәндир. Фүзули рајону Һорадиз гәсәбә орта мәктәбинин мүәллими О. Бајрамов Ленин јубилејинә һазырлашаркән Р. Рзанын «Ленин» поемасыны нечә тәдрис етмәси һаггында дејир:

— Бәшәријјәтә әбәди сәадәт бәхш едән Ленинин мә'налы һәјатыны, онун ингилаби фәалијјәтини өјрәтмәк саһәсиндә әдәбијјат дәрсләринин ролу бөјүкдүр. Р. Рзанын «Ленин» поемасы даһи рәһбәрин парлаг образыны шакирдләр гаршысында тәчәссүм етдирмәк үчүн ән көзәл сәнәт әсәридир.

О. Бајрамов һәмин поеманы тәдрис едәркән ифадәли охуја хүсуси фикир верир. Бунун үчүн о поеманын: «Ленин бу күн сағдыр јенә» парчасыны шакирдләрә охујур: «Бу парчаны она көрә сечирәм ки, бурада шаир әсәрин үзәриндә нечә ишләмәсиндән, Ленинин шәхсијјәтинин бөјүклүјүндән, она лајиг сөзләрин чәтинликлә тапылдығындан бөјүк еһтирасла данышыр.

Мән илһамы бир дост кими
имдадыма чағырмышам.
Үрәјимин ағрысындан
јаралы бир пәләнк кими
бағырмышам.

CamScanner ile tarandı
Scanned with CamScanner

Сөз чыхыб чејран далына,
    һәсрәт галыб
        бир гафијә вүсалына
һәр дәгигәм дөнүб илә,
    һәјәчанымын атәшиндә
Әримишәм килә-килә...

Р. Рзанын «Ленин» поемасыны охујаркән, республикамызда ленинизмин тәнтәнәси, онун гүдрәтли инкишаф аддымларынын әсрарәнкиз мәнзәрәси көз гаршысында чанланыр. Әдәбијјат мүәллими «Ленин» поемасыны тәдрис едиркән мәсәләнин бу чәһәтинә хүсуси диггәт јетирмәлидир.

Бу идеја, унудулмаз Сәмәд Вурғунун әсәрләриндә дә мөһкәм јер тутур. Одур ки, мүәллимләримиз мүасир мөвзуларын тәдриси заманы С. Вурғунун «Заманын бајрагдары» поемасындан истифадә етмәклә партијамыза сәдагәт вә мәһәббәт руһунда тәрбијәләндирмәјә чалышмалыдырлар.

Бәшәрин вичданы, ешги, үрәји,
Зеһни, дүшүнчәси, фикри, диләји
Бүтүн јер үзүнүн хош кәләчәји,
һәр зөвгү, сәфасы — партијамыздыр!

Одур илһамчысы ше'рин, сәнәтин,
Дағ үстә дағ гојан зеһнин, зәһмәтин.
Бир бајраг алтында јүз мин милләтин
Гардашлыг дүнјасы — партијамыздыр!..
. . . .
Замана шөһрәтдир онун һүнәри,
Зәкасы фәтһ етди гәринәләри,
Ленинин өлмәјән мин бир әсәри,
Заманын дүһасы — партијамыздыр!

Ленин, Азәрбајчан, Вәтән мәфһумлары бир-бирилә сых әлагәдардыр. Габагчыл мүәллимләримиз мүасир мөвзуларын тәдриси заманы бу чәһәтә хүсуси фикир верир, азәри шаир вә јазычыларынын јарадычылығыны тәһлил едәркән шакирдләрдә вәтән ешгини аловландырмаға, бөјүк Ленинә, Коммунист Партијасына сәадәт вә мәһәббәт һисси тәрбијәләндирмәјә чалышырлар.

Әдәбијјат мүәллимләримиз нәинки дәрсдә, һабелә дәрсдәнкәнар тәдбирләр васитәсилә шакирдләрлә мәһз бу истигамәтдә иш апармалы, онларын идеја-сијаси тәрбијәсини артыран мараглы, рәнкарәнк ишләрдән истифадә етмәлидирләр. Мәсәлән, радио вә телевизијада Ленинин 100 иллијинә вә заман е'тибары илә јени вахта дүшән Азәрбајчанда совет һакимијјәтинин гәләбәсинин 50 иллик бајрамына һәср едилмиш әдәби-мусигили верилишләр тәшкил едилир. Бу верилишләри һәм ушаглар, һәм дә јашлылар бөјүк еһтирас вә марагла динләјирләр. Мүмкүн олан јерләрдә бу иши биз мәктәбләрдә дә тәшкил етмәлијик. Әдәбијјат мүәллимләри «Ленин бизимләдир», «Ленин вә Азәрбајчан» вә с. мөвзуларда әдәби-бәдии монтажлар тәртибинә, онун ифадәли оху һәвәскарлары олан исте'дадлы ушаглар тәрәфиндән шакирдләр вә валидејнләр гаршысында нүмајиш етдирилмәсинә чалышмалыдырлар.

Әдәбијјат мүәллимләри мәктәб радио говшағында вериләчәк, јахуд әдәби-бәдии кечәләр, сәһәрчикләрдә истифадә етмәк үчүн монтажлар тәртиб едәркән нәинки Ленин һаггында олан әсәрләрдән, һәм дә Октјабр Ингилабы, 26 Бакы комиссары, халгымызын бөјүк дөјүш вә әмәк шөһрәти илә әлагәдар олан дикәр бәдии әсәрләрдән дә истифадә етмәлидирләр.

Азәрбајчанын шаир вә јазычылары Бакы пролетариатынын, Азәрбајчан зәһмәткешләринин вә халгымызын шанлы оғуллары 26 Бакы Комиссарынын јени һәјат уғрунда мүбаризә вә гәләбәсинә һәср едилмиш көзәл әсәрләр јаратмышлар. Зәманәмизин бөјүк шаири В. Мајаковски 26 Бакы Комиссарынын мүбаризәсини өзүнүн мәшһур «26-лар» ше'риндә әбәдиләшдирмишдир.

Әкс-сәдалар илә
    гарышмыш үсјанларын
    нә'рәсини
    һәгиги ше'рләр учалдачаг,—
Бу ше'рдә мән анчаг,
нә гәдәр олса имкан,
дејәчәјәм гәһрәман
    26-лардан!

В. И. Ленин Бакы пролетариатынын, Азәрбајчан зәһмәткешләринин ингилаби мүбаризәсинә һәмишә бөјүк гијмәт верирди. Мајаковски дә Октјабр фыртынасынын Шәргдә шиддәтләнмәсиндән данышаркән Азәрбајчан зәһмәткешләри-

CamScanner ile tarandı
Scanned with CamScanner

нин мүбаризәсини ше'р дили илә көр нечә дә ифадә етмишдир.

Шиддәтләнән фыртына
күндән-күнә чошдугча
Сарај пәнчәрәләри
гырылыр парча-парча,
Октјабрын
гызыл
баррикадаларындан,
Шәрг елләриндә,
илкин сәс верди
Азәрбајчан.

Мүәллимләр Ленин или адландырдығымыз чари дәрс илини мүасир тәләбләр сәвијјәсинә галдырмалы, Ленин идејаларынын һәгигәтән көнчләрин зеһнинә вә гәлбинә јол тапмасы, онларын әгидәсинә чеврилмәси үчүн Ленин образыны тәчәссүм етдирән бәдии әсәрләрдән мәһарәтлә истифадә етмәлидирләр.

М. ӘЛИЈЕВ.

АЗӘРИ ДИЛИ МЕТОДИКАСЫ ЕЛМИНИН БАШЛЫЧА ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИ ҺАГГЫНДА

Б. ӘҺМӘДОВ, профессор

Ана дили методикасынын хүсуси елм саһәси олуб-олмамасы мүәјјән мүбаһисәјә сәбәб олмуш, һәтта «Рускиј јазык в школе» журналы 1959-чу илдә бу барәдә мүзакирә ачмаг мәчбуријјәти гаршысында галмышдыр. Буна бахмајараг, индинин өзүндә белә методиканын елм олмасына шүбһә илә јанашанлар аз дејилдир.

Бунун бир сыра сәбәбләри вардыр. Бунлардан бири одур ки, методиканын мүстәгил елм олмасына шүбһә илә јанашанлар онун спесификасына јахшы бәләд дејилдир; дикәр (биз дејәрдик ки, ән башлыча) сәбәб исә бу елмин зәиф инкишаф етдирилмәси, дил тә'лими просесинин објектив ганунларынын үзә чыхарылмасы илә бағлыдыр.

Методиканын елм олдуғуну сүбут етмәк үчүн, һәр шејдән әввәл, үмумијјәтлә елм анлајышына нәзәр салмаг лазымдыр. Чүнки елм чинсдир, методика исә онун бир нөвү. Нөв исә, мә'лум олдуғу кими, бир тәрәфдән чинсин ән мүһүм әламәтләрини өзүндә әкс етдирир, дикәр тәрәфдән исә мүәјјән спесифик хүсусијјәтләри илә дикәр нөвләрдән фәргләнир.

Артыг сүбут олунмушдур ки, елм—тәбиәт, чәмијјәт, тәфәккүр, еләчә дә онларын објектив инкишаф ганунлары һаггында биликләр системиндән ибарәт олуб, бәшәријјәтин чохәсирлик идрак фәалијјәтинин нәтичәси кими мејдана чыхмышдыр. О, инсанын идрак фәалијјәтинин инкишафы илә бағлы шәкилдә тәдричән формалашмыш, ичтимаи практика әсасында инкишаф едәрәк тәкмилләшмиш вә инди дә тәкмилләшмәкдә давам едир.

Елмин вәзифәси објектив аләмин ганунларыны ашкара чыхармаг, шәрһ етмәк, бунунла да инсанларын әмәли фәалијјәтини дүзкүн истигамәтләндирмәкдир. Елмин предмети објектив варлыгдыр. О (елм), материјанын мүхтәлиф һәрәкәт формаларыны, еләчә дә һәмин формаларын инсан шүурунда әксолунма хүсусијјәтләрини тәдгиг едир.

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

Елмә верилән үмуми тә'рифә ујғун олараг ону үч мүһүм група бөлүрләр: 1) тәбиәт елмләри (бунларын предмети билаваситә тәбиәт һадисәләридир), 2) ичтимаи елмләр (бунларын предмети чәмијјәтин ичтимаи һәјатында баш верән һадисәләрдир), нәһајәт, 3) тәфәккүр, идрак һаггында олан елмләр (бура, әсасән, фәлсәфи елмләр дахилдир).

Педагожи елмләр, о чүмләдән азәри дилинин тәдриси методикасы ичтимаи елмләрин тәркибинә дахилдир. Педагожи елмләрин вәзифәси тә'лим-тәрбијә просесинин објектив ганунларыны ашкара чыхармаг, шәрһ етмәк вә бунун да нәтичәсиндә халг маарифи ишчиләринин әмәли фәалијјәтини дүзкүн истигамәтләндирмәкдән ибарәтдир.

Тә'лим-тәрбијә просесинин објектив ганунлары инсан шүурунда пассив шәкилдә екс олунмур; инсан да һәмин просесә фәал тә'сир көстәрир, ону дәјишдирир, өзүнүн мәгсәд вә мәнафејинә ујғунлашдырыр. Демәли, педагожи елмләрин предметини характеризә едәркән ону да нәзәрә алмаг лазымдыр ки, инсанын практик фәалијјәти тә'лим-тәрбијә просесинә тә'сир көстәрир. Она көрә дә дејә биләрик ки, тә'лим-тәрбијә просесинин објектив ганунлары инсан шүурунда пассив шәкилдә екс олунмагла галмыр; биз ону садәчә олараг мүшаһидә етмәк, үзә чыхармагла кифајәтләнмирик. Һәмин ганунлара архаланараг өз ишимизи мәгсәдәмүвафиг шәкилдә јенидән гурур, просеси дәјишдирир вә даһа јарарлы һала салырыг.

Азәри дилинин тәдриси методикасы да беләдир. Бу елм дил тә'лиминдә өзүнү көстәрән објектив, мүһүм, зәрури, үмуми, тәкрар олунан, мүәјјән шәраит дахилиндә һәмишә тә'лим просесинин истигамәтини мүәјјән едән категоријалары — дил тә'лиминин објектив ганунларыны ашкара чыхарыр, әмәли фәалијјәт заманы онлара әсасланмағын јолларыны шәрһ едир. Бу сөзләри хырдаласаг, белә демәлијик: азәри дили тәдриси методикасынын башлыча предмети һәмин дилин тә'лим просесидир; буна ујғун олараг, онун гаршысында ики мүһүм вәзифә дурур. Биринчиси, тә'лим просесинин маһијјәтини ачмаг, онун објектив ганунларыны ашкара чыхармаг; икинчиси, һәмин ганунлардан әмәли фәалијјәтдә истифадә етмәк имканларыны шәрһ едиб әсаслaндырмаг. Биринчи методиканын илк, икинчи исә сон мәгсәдидир.

Методист, мүәллим тә'лим просесинин објектив ганунларыны өјрәнмәклә өз ишинин саһиби, устасы олур, онун үзәриндә агалыг едир. Ахы азадлыг зәрурәтин дәрк олунмасы

CamScanner ile tarandı

демәкдир. Бу мә'нада азад олан мүәллим тә'лим просесини шүурлу сурәтдә идарә етмәк имканы газаныр.

Дил методикасы елминин ики мүһүм гнесеоложи функсијасы вардыр. Бунлардан бири шәрһетмә, дикәри исә габагклама функсијасыдыр.

Шәрһетмә функсијасы тә'лим просесинин ганунларыны ашкара чыхарыр вә шәрһ едир. Онун вәзифәси әлдә олан фактлар әсасында һөкм вермәкдән, һадисәләрин маһијјәтини, инкишаф истигамәтини, хүсусијјәтләрини ајдынлашдырмагдан ибарәтдир. Шәрһетмә функсијасы кечмишә вә бу күнә әсасланыр. Онун сабаһла, кәләчәклә иши јохдур.

Габаглама функсијасы исә шәрһетмә функсијасы әсасында кәләчәк үчүн һөкм верир. О, һәләлик үздә олмајан вә ја фәалијјәт көстәрмәјән, лакин кәләчәкдә баш верә биләчәк һадисәләри ашкара чыхармаға, әввәлчәдән «көрмәјә» хидмәт едир. Бу исә анчаг һазыркы ганунлары дәриндән өјрәнмәк, онларын инкишаф истигамәтини мүәјјәнләшдирмәк сајәсиндә мүмкүндүр.

Бир елм олмаг е'тибарилә азәри дили методикасынын өзүнүн инкишаф ганунаујғунлуглары вә инкишаф хүсусијјәтләри вардыр. Методиканын инкишафы, һәр шејдән әввәл, практикадан асылыдыр. Тә'лим просеси, мәктәб вә мүәллимләрин иш тәчрүбәси методиканын инкишафы үчүн әсас амил, һәрәкәтверичи гүввә, әсас мәнбәдир. Ахы ону практика инкишаф етдирир, онун гаршысына практика тәләбләр гојур, ондан јени-јени ганунлар ашкара чыхармағы практика тәләб едир. Дикәр тәрәфдән исә практика методиканын үзә чыхардығы ганунларын мәнбәји вә бу ганунларын дүзкүнлүјүнү сүбут едән сон һәддир.

Бу, методиканын инкишафынын биринчи ганунаујғунлуғу, әсас хүсусијјәтидир.

Икинчи ганунаујғунлуг, икинчи хүсусијјәт ондан ибарәтдир ки, методика әввәлләр әлдә едилмиш фикирләр зәмининдә инкишаф едир. Ирәли атылан һәр аддым ондан әввәл атылмыш аддыма әсасланыр, ондан доғур. Методист кечмиш ирси өјрәнмәдән, бу ирсин ән јарарлы чәһәтләрини мәнимсәјиб онлара архаланмадан методиканы истәнилән шәкилдә инкишаф етдирә билмәз.

Бу, методиканын инкишафынын 2-чи ганунаујғунлуғу, икинчи хүсусијјәтдир.

Scanned with CamScanner

Үчүнчү ганунауjғунлуг ондан ибарәтдир ки, методика педагожи елмләрин башга голлары илә гаршылыглы әлагә вә тә'сирдә инкишаф едир. Онун инкишафы мүәjјән гәдәр педагокика, педагожи психолокија, физиолокија вә с. елмләрин инкишафы илә бағлыдыр; бунунла јанашы, методиканын инкишафы өз нөвбәсиндә јухарыда адыны чәкдијимиз елмләрин инкишафына да тә'сир көстәрир.

Методиканын инкишаф ганунауjғунлугларындан дөрдүнчүсү артыг көһнәлмиш, дөврлә ајаглашмајан, еләчә дә тә'лим просесини дүзкүн әкс етдирмәjән фикир, нәзәријјә вә принсипләрлә јениләринин мүбаризәсиндән ибарәтдир. Үмуми шәкилдә десәк, көһнәликлә јенилијин мүбаризәсидир, јарымчылыгла тамлығын, биртәрәфлиликлә һәртәрәфлилијин, јанлышлыгла дүзкүнлүјүн мүбаризәсидир.

Бурада бир мәсәләни дә гејд етмәк лазым кәлир. Бә'зән мүәjјән тарихи дөврдә методикаја аид сөјләнмиш фикир, ирәли сүрүлмүш фәрзијјә, сүбут олунмуш нәзәријјә бу вә ја дикәр сәбәбләрә көрә ја инкар едилмиш, ја да унудулмуш олур. Лакин һәмин мәсәләләр јени шәраитә ујғун олараг бәрпа олуна билир, давам етдирилир. Бу да методиканын инкишафында чох мүһүм хүсусијјәтләрдән бири кими мејдана чыхыр. Мәсәлән, һамы билир ки, евристик мүсаһибә үсулунун мүәллифи Сократдыр. Лакин бу үсул сон илләрә гәдәр бизим мәктәбләрдә кифајәт гәдәр тәтбиг олунмурду, бир нөв унудулмушдур. Лакин артыг бир нечә илдир ки, һәмин үсул тә'лим просесиндә ән әсас, апарычы үсуллардан биринә чеврилмиш, нечә дејәрләр, өзүнүн әввәлки мөвгејини бәрпа етмишдир.

Нәһајәт, методиканын инкишаф ганунауjғунлугларындан бири дә тәнгид азадлығы, фикир мүбадиләсинә кениш јер верилмәси илә бағлыдыр. Буна көрә дә мүбаһисәли вә долашыг мәсәләләрин мүзакирәси, бир-биринә зидд олан бахышларын тоггушмасы һеч вахт бизи горхутмамалы, әксинә һәр бир алимә өз көрүшләрини мүдафиә етмәк имканы вермәли, нүфузлу алимләрин дедикләриндән кәнара чыханлар сыхма-боғмаја салынмамалыдыр.

Методиканын башлыча инкишаф ганунауjғунлуглары, тәхминән, бу көстәрдикләримиздән ибарәтдир.

Артыг гејд етмишдик ки, мәнтигин тәләбинә көрә, нөв чинсин үмуми әламәтләрини өзүндә әкс етдирмәлидир. Азәри дили методикасы да беләдир вә елм анлајышына дахил олан ән мүһүм әламәтләр она да шамил едилә биләр.

Бүтүн елмләр кими методика да фактлары өјрәнмәк, груплашдырмаг, шәрһ етмәк вә тәчрүбәдә јохламаг јолу илә инкишаф едир. Бурадан јадын олур ки, тә'лим просесини дәрк етмәк үч мүһүм мәрһәләдән ибарәтдир: 1) факт топламаг, онлары груплашдырмаг мәрһәләси (емприк мәрһәлә), 2) фактлары үмумиләшдирәрәк мүәjјәм фикир сөјләмәк, нәтичәјә кәлмәк мәрһәләси (абстартлашдырма мәрһәләси) вә 3) әлдә едилмиш елми фикрин практикада јохланылмасы мәрһәләси. Вәһдәтдә олан бу үч мәрһәләнин һәр биринин спесифик чәһәтләри дә јох дејилдир.

Һәр бир тәдгигат фактлар топламаг, онлары шәрһ етмәк, груплашдырмаг мәрһәләсиндән башланыр. Она көрә дә факта әсасланмајан фикир елми характер дашыја билмәз, бошбоғазлыға, гуру сөзчүлүјә кәтириб чыхарыр. Еләчә дә нәзәри фикрә лазыми јер вермәмәк, дар емприк тәдгигата алудә олмаг елмин кәләчәк инкишаф истигамәтини мүәjјәнләшдирә билмәз.

ССРИ ПЕА президенти В. М. Хвостов Сов.ИКП МК 1967-чи илдә ичтимаи елмләрин инкишафына даир гәбул етдији гәрарла әлагәдар сөјләдији мә'рузәсиндә көстәрир ки, педагокика да ичтимаи елмдир вә бу елм дә сон вахтлара гәдәр нәзәри тәдгигата лагејд мүнасибәт өзүнү көстәрирди: «Игнорирование теорий, научного анализа общественных явлений, а также игнорирование исторического опыта строительства социализма порождают субъективистский подход к практическим вопросам, волюнтаристические действия, приносящие вред». Даһа сонра дејилир ки, педагожи елмләрдә санбаллы нәзәри проблемләрин тәдгиги күнүн тәләбләриндән чох кери галыр. «Плохо разрабатываются основные проблемы дидактики...».

Мәһз буна көрә дә һәр үч мәрһәлә вәһдәтлә көтүрүлмәли, һәр үч саһәјә ејни дәрәчәдә диггәт јетирилмәлидир.

Методик тәдгигат о демәкдир ки, алим факт топламағы, дил тә'лими просесини дәриндән өјрәнмәји, фактлар арасындакы дахили әлагәләри үзә чыхармағы, онлары шәрһ етмәји бачарсын. И. П. Павловун образлы сөзләри илә десәк, гушун ганадлары нә гәдәр мөһкәм олса да, о, һавасыз јердә, һаваја архаланмадан һеч вахт уча билмәз. Факт алимин һавасыдыр. Алим фактсыз елм аләминдә јүксәлә билмәз. Лакин фактларын маһијјәтинә вармајан, онларын мејдана чыхмасы сирләрини өјрәнмәјән, објектив ганунлары үзә чыхармајан алим

CS CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

дә беш гәпијә дәјмәз. О, олса-олса, фактларын архивариусуна чеврилә биләр.

Бөјүк кимјачы Менделејевә көрә, факт—материалдыр, нәзәријјә—план, елм исә бина. Бина мүәјјән материалдан, мүәјјән план үзрә инша едилдији кими, елм дә фактлардан јараныб инкишаф едир.

Методика елминин тәдгигат үсулу гаршысында дуран ән мүһүм мәсәлә ондан ибарәтдир ки, о өјрәнилән саһәни, ана дили тә'лими просесиндә өзүнү көстәрән објектив ганунлары олдуғу кими ашкара чыхарсын, онларын маһијјәтини ачсын, шәрһ етсин. Демәли, тәдгигат методунда өјрәнилән предметин (тә'лим просесинин) өз мәзмуну вә дахили тәбиәти ифадә олунур. Демәли, елмин тәдгигат методу онун предметинә табедир, ондан асылыдыр, онунла мүәјјәнләшдирилир. Һәр бир елм саһәсиндә истифадә олунан методларын спесификлији дә бурадан ирәли кәлир. Белә ки, елмин һәр бир саһәси мадди аләмин конкрет бир чәһәтини, материјанын бу вә ја дикәр һәрәкәт формасынын мүәјјән аспектдә тәдгиг едир; бунун да нәтичәсиндә спесифик тәдгигат үсуллары мејдана чыхыр.

Бу нөгтеји-нәзәрдән дил методикасынын тәдгигат үсулларыны шәрһ едәк. Бура факт топламаға, онлары үмумиләшдирмәјә вә експериментдә јохламаға хидмәт едән методлар дахилдир:

Факт топламаға хидмәт едән методлар бунлардыр:

1) Азәри дили мүәллимләринин иш тәчрүбәсини өјрәнәрәк үмумиләшдирмәк. Бу методла тәдгигат апаран алим дил тәдриси просесини мүшаһидә едир, мүәллимләрлә мүсаһибә апарыр, мәктәб сәнәдләрини өјрәнир, материаллары груплашдырыр, тәһлил едир вә үмумиләшдирәрәк мүәјјән елми фикрә кәлир.

2) Шакирдләрин фәалијјәтини, билик, бачарыг вә вәрдишләрини өјрәнмәк. Бу заман иш белә тәшкил олунур: алим дәрсдә шакирдләрин фәалијјәтини мүшаһидә едир, онларла фәрди сөһбәтләр кечирир, мухтәлиф нөв јазы ишләри апарыр вә с. Бүтүн бунларын нәтичәсиндә шакирдләри өјрәнир вә мүәјјән факт әлдә едир.

3) Мүәллимлә шакирдин фәалијјәтини бирликдә, вәһдәт һалында өјрәнмәк. Әкәр биринчи маддәдә көстәрилән үсулда әсас мәгсәд мүәллимин, икинчиси исә шакирдин ишини (фәрди хүсусијјәтләри, тә'лимдә кери галманын мухтәлиф сәбәбләрини, аиләнин, јолдашларынын тә'сири вә с.) өјрәнмәкдирсә, үчүнчү үсулда мәгсәд бунларын, јә'ни мүәллимлә шакирдләрин гаршылыглы тә'сирини ашкара чыхармагдыр.

4) Педагожи коллективин ишини өјрәнмәк. Бурада биз нитг инкишафы үзрә ваһид тәләбләрә әмәл олунмасыны, мәктәбин мадди базасынын јаралылыг дәрәчәсини, бүтүн дәрсликләрдә, шакирд мәтбуатында дил нормаларынын көзләнилмәсини, програм вә дәрсликләрин лазыми тәләбләрә чаваб вериб-вермәмәсини вә бу амилләр арасындакы гаршылыглы әлагәни нәзәрдә тутуруг. Бу мәсәлә чох зәруридир вә комплекс тәдгигат тәләб едир. Тәәссүфләр олсун ки, индијә гәдәр белә бир мәсәлә гојулмамыш вә өјрәнилмәмишдир.

5) Дил методикасына, еләчә дә дидактикаја аид тарихин мухтәлиф дөврләриндә сөјләнилмиш мүлаһизәләрин, нәзәријјә вә фәрзијјәләрин, бир сөзлә, методик ирсин тәнгиди сурәтдә өјрәнилмәси. Бура һәм азәри дили методистләринин, һәм рус вә башга гардаш республика дилләри методистләрин фикирләрини, һәм дә үмумијјәтлә ана дили методистләринин (мәсәлән, харичдәки алимләрин) мүлаһизәләрин дахил едирик.

Факт топландыгдан сонра онун үзәриндә лазыми әмәлијјат апарылыр, системә салыныр, груплашдырылыр вә елми нәтичә әлдә олунур. Һәмин фикир исә педагожи експеримент васитәси илә јохланылыр, дүрүстләшдирилир вә дәгигләшдирилир.

Бу методларын һамысы бир-бири илә үзви сурәтдә әлагәдардыр вә бу үмуми мәгсәдә—дил тә'лими просесини објектив ганунларыны ашкара чыхарараг практик ишләри онларын тәләбләри әсасында гурмаға хидмәт едир. Бунлар ајрылыгда, тәчрид олунмуш һалда тәтбиг едиләрсә, истәнилән нәтичәни әлдә етмәк, мәгсәдә наил олмаг чәтинләшәр; һәтта мүмкүн олмаз. Мәсәлән, фәрз едәк ки, биринчи метод әсасында мүәллимин иш тәрзини өјрәндик, үмумиләшдирдик вә груплашдырараг мүәјјән нәтичәјә кәлдик. Бундан сонра гаршыја суал чыхыр: нә олсун? Бу суала чаваб вермәк үчүн шакирдләри дә өјрәнмәлијик ки, көрәк мүәллимин ашкара чыхардығымыз иш үсуллары нечә бәһрә вермишдир? Шакирдләр бу үсулла дәрс кечән мүәллимин дәрсини нечә мәнимсәјирләр? Демәли, биринчи үсулла икинчини әлагәдә көтүрмәсәк, истәнилән нәтичәјә кәлә билмәрик. Јахшы, буну да өјрәндик. Мә'лум олду ки, мүәллимин үсулу бә'зи шакирдләр үчүн јарарлы, бә'зиләри үчүн исә јарарсыздыр. Бәс сонра? Өјрәнмәк лазымдыр ки,

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

бунун сәбәби нәдир: Нијә ејни үсул бир груп шакирд үчүн сәмәрәли, башга бир груп үчүн сәмәрәсиз олмушдур? Демәли, үчүнчү үсула мүрачиәт етмәли, мүәллимлә шакирдин арасындакы гаршылыглы әлагә вә мүнасибәтләри ашкара чыхармалыјыг...

Беләликлә, ајдын олур ки, сајдығымыз тәдгигат үсуллары әслиндә ајрылыгда мөвчуд дејил, бир-бири үчүн әсасдыр, бири дикәриндән асылыдыр. Она көрә дә тәдгигатда бунлары вәһдәт һалында көтүрмәли, онларын комплексиндән истифадә етмәлијик. Бунунла белә, әввәлки үсуллар сонунчу (експеримент) үчүн зәмин јарадыр, сонунчу әввәлкиләри јекунлашдырыр. Буну нечә баша дүшмәк лазымдыр? Бүтүн әввәлки 5 үсул мүәјјән мә'нада емприк характер дашыјыр, фактик материал топламаға вә һәмин материаллар әсасында мүәјјән фәрзијјә ирәли сүрмәјә хидмәт едир. Сонунчу исә бу фәрзијјәни практикада јохламаға, мүәјјән конкрет нәзәријјә ирәли сүрмәјә имкан верир. Она көрә дә експеримент бир мәктәбдә дејил, бир чох мәктәбләрдә, мүәјјән аз мүддәт әрзиндә дејил, бир нечә ил әрзиндә, дәфәләрлә апарылмалыдыр. Һәлә бу да аздыр. Експериментин нәтичәләрини дә күтләви шәкилдә јохламалыјыг ки, ирәли сүрдүјүмүз јени нәзәријјә сөзүн кениш мә'насында практикада јохланылмыш олсун. Бундан сонра гәти һөкм вермәк олар вә биз өз нәзәријјәмизин һәгиги нәзәријјә олдуғуну чәсарәтлә сөјләјә биләрик. Бу мә'нада «бизә елә кәлир ки», «белә олса, даһа јахшы нәтичә верәр...» кими мәсләһәтләрә гаршы гәти үсјан галдырмаг лазымдыр. Елм һөкм вермәлидир! В. А. Добромысловун сөзләри илә десәк, методик әсәрләрдә ишләдилән «белә јахшы олар», «мәгсәдәмүвафигдир», «фајдалыдыр» кими ибарәләр мүәллифин ачизлијини, педагожи просесин маһијјәтинә енә билмәдијини көстәрир[1].

Азәри дили методикасынын мүасир инкишаф сәвијјәси бизә имкан верир ки, сырф емприк тәдгигатдан тәдричән нәзәри тәдгигата кечәк, топланылмыш фактик материаллары дәриндән тәһлил едәрәк дил-тә'лими просесинин објектив ганунларыны ашкара чыхараг. Бу ишдә исә әсасландырылмыш фәрзијјәнин мүстәсна ролу вардыр. Фәрзијјә одур ки, тәдгигатчы хәјалән (фикрән) һәлә там дәринлији илә өјрәнилмәмиш һадисәнин маһијјәтинә дахил олсун вә дедуктив фикирләрини мөвчуд принсипләр әсасында шәрһ етдикдән сонра јохланылмаг үчүн практиканын ихтијарына версин. Елм һеч вахт көзләјә билмәз ки, фактлар һачанса гануну ашкара чахарачагдыр. О јердә ки, фактларла мөвчуд методик шәрһләр дүз кәлмир, орада һәмин фактлары марксизм фәлсәфәсинин мүәјјәнләшдирилмиш олдуғу мүддәалар әсасында саф-чүрүк етмәк, мүәјјән идеја әтрафында чәмләшдирмәк вә нәтичәдә фәрзијјә ирәли сүрмәк, ону тәчрүбәдә јохламаға кечмәк лазымдыр. Демәли, фәрзијјәнин нәзәри әсасы олмалы, о, марксизм фәлсәфәсинә әсасланмалыдыр; фәрзијјә тәдгигатчынын әлдә етдији фактларла сәсләшмәли, фактлара зидд олмамалыдыр. Елмин инкишаф ганунларындан бири мәһз фәрзијјәләрин мүбаризәси, бунун да нәтичәсиндә һәгигәтин ашкар едилмәсидир.

Һәр бир елмин, о чүмләдән дә дил методикасынын өз структурасы олмалыдыр. Структура елмин тәдгигат објектини әмәлә кәтирән елементләрин мүәјјән дахили әлагәдә олмасы, мүрәккәб систем тәшкил етмәси демәкдир. Тәдгигат објектинин структурасы дәрк олундугда, ашкара чыхарылдыгда елмин структурасыны тәшкил едир. Елмин структурасы идрак просесинин структурасына ујғун кәлир. Чүнки тәдгигат објектинин структурасы анчаг идрак просеси нәтичәсиндә елмин структурасына чеврилир. Идрак заманы објектив структура дәрк едилир вә идракын һәр пилләси арасында мүәјјән гаршылыглы әлагә өзүнү көстәрир. Бу әлагә һадисәнин өзүндән маһијјәтинә доғру олан инкишаф пилләләри (мәрһәләләри) арасындакы гаршылыглы әлагәдир. Она көрә дә елмдә мүәјјән структуранын, системин олмасы үчүн тәдгигат објектинин, дил тә'лими просесинин структурасыны, мүрәккәб системини диггәтлә өјрәнмәк, ашкара чыхармаг лазым кәлир. Бизә бир чох анлајышларын (пријом, метод, васитә, јол, принсип вә с.) һәлә дә гарышдырылмасы мәһз бунларын спесифик чәһәтләринин ашкара чыхарылмамасынын; дил тә'лими просесиндә өзүнү көстәрән елементләр арасындакы дахили әлагә вә мүнасибәтләрин, охшар вә фәргли чәһәтләрин там өјрәнилмәмәсинин нәтичәсидир.

Структуралар арасында да диалектик вәһдәт вардыр. Мәсәлән, дил методикасы елминин структурасынын әсасыны дил тә'лими просесинин структурасы тәшкил едир. Дил тә'лими просесинин структурасыны дилчилик елминин структурасы, онун да әсасыны дилин өз структурасы тәшкил едир. Дилин структурасынын әсасыны мадди аләмин өзү тәшкил едир вә с. Елә буна көрә дә Маркс көстәрирди ки, нә фикир вә нә дил хүсуси һакимијјәт тәшкил етмир, маһијјәт

[1] Бах: «О путях совершенствования методики русского языка», М., 1963, сәһ. 23.

CamScanner ile tarandı
Scanned with CamScanner

е'тибарилә онларын һәр икиси мадди керчәклијин дәрк олунмасы илә бағлыдыр[1].

Бурадан ајдын олур ки, методика елминин структурасыны дил тә'лими просесиндә, онункуну исә дилин өзүндә ахтармаг вә тәдгигаты бу истигамәтдә апарараг мадди керчәклијин өзүнә кедиб чыхмаг лазым кәлир. Буну белә әјаниләшдирә биләрик:

1. Мадди аләмин објектив структурасы

↓

2. Һәмин објектив структуранын инсан бејниндә ин'икасы, јә'ни тәфәккүрүн структурасы

↓

3. Дәрк олунмуш структуранын (тәфәккүрүн структурасынын) ифадәси, јә'ни дилин структурасы

↓

4. Дилин структурасынын елм тәрәфиндән ашкара чыхарылмасы, јә'ни дилчилијин структурасы

↓

5. Елмин өјрәдилмәси, јә'ни тә'лим просесинин структурасы.

↓

6. Тә'лим просесинин структурасынын ашкара чыхарылмасы, јә'ни методиканын структурасы

Дил методикасы елми анлајышына онун тәдгигат објектинә аид топланмыш фактик материаллар, бу саһәдә сөјләнилмиш фикирләр (нәзәријјә вә фәрзијјәләр, системләшдирмәләр), һәмин саһәнин тәдгигат үсуллары вә тәчрүбәнин әлдә етдији нәтичәләр дахилдир.

Мөвчуд методик әдәбијјатда дил методикасы елминә мүхтәлиф тә'рифләр верилмишдир. Мәсәлән, проф. А. В. Текучевә көрә, методика дил тә'лиминин мәзмуну, принсипләри, метод вә пријомлары һаггында елмдир[1]. Бурада ән зәрури мәсәлә—дил тә'лиминин објектив ганунлары мәсәләси унудулмушдур. А. П. Федоренкаја көрә, методика дилин мәнимсәдилмәсиндәки ганунаујғунлуглар вә дилә аид биликләрин шакирдләрә чатдырылмасы васитәләри һаггында елмдир[2]. Бурада дил тә'лими просесиндә әкс әлагә мәсәләси өз әксини тапмамыш вә мүәллимин дилә аид гајдалары шәрһ етмәси биртәрәфли просес кими изаһ олунмушдур.

Башга тә'рифләр дә, әсасән, бунлара ујғун кәлир.

Биз јухарыда елмә верилән тә'рифи әсас көтүрүр вә методика елминин мәзмунуну белә ачмағы дүзкүн һесаб едирик: методика дил тә'лиминин објектив ганунларыны ашкара чыхаран вә әмәли фәалијјәтдә бу ганунлара архаланмағын, онлардан истифадә етмәјин јолларыны мүәјјәнләшдирән елм саһәсидир. Бурадан ајдын олур ки, һәмин анлајышын мәзмунуна, башлыча олараг, ики шеј дахилдир: 1) дил тә'лими просесинин објектив ганунларыны ашкара чыхармаг; 2) әмәли фәалијјәт заманы һәмин ганунлара әсасланмағын, бу ганунлардан ирәли кәлән тәләбләри јеринә јетирмәјин конкрет јолларыны мүәјәнләшдирмәк. Мәһз буна көрә дә дил тә'лиминә аид бүтүн мәсәләләр бу ики проблем әтрафында груплашдырылмалы, онлардан доғмалы, онларын әсасында мүәјјәнләшдирилмәли вә онлара табе етдирилмәлидир. Ајры чүр дә ола билмәз. Истәр тә'лимин, истәрсә тәдгигатын үсул вә пријомлары, анлајышлар системи, тә'лимин гаршысында дуран мәгсәд вә вәзифәләр, бир сөзлә, һәр шеј тә'лим просесинин објектив ганунларына әсасланмалыдыр. Мәһз буну нәзәрә алараг, һәр шејдән әввәл, һәмин ганунлары ашкара чыхармаг вә систем шәклиндә шәрһ етмәк зәруријјәти гаршыја чыхыр. Лакин азәри дили тә'лимин објектив ганунлары һаггында «Азәрбајчан мәктәби» (1968, № 8) журналында хүсуси мәгалә илә чыхыш етдијимиздән онун үзәриндә дајанмағы лазым билмирик.

[1] Бах: Маркс и Энгельс. Сочинения, том 3, М., 1965, стр. 449.

[1] Бах: А. В. Текучев, «Методика преподавания русского языка в средней школе», М., 1958, сәһ. 12.

[2] Бах: А. П. Федоренко, «Принципы и методы обучения русскому языку», М., 1964, сәһ. 7.

CamScanner ile tarandı
Scanned with CamScanner

ФЕ'ЛИ БАҒЛАМАЛАРЫН МӘНИМСӘНИЛМӘСИНӘ ДАИР

И. О. БАЈРАМОВ,
досент.

ФЕ'ЛӘ мәхсус формалардан бири дә фе'ли бағламалардыр. Адындан мә'лум олдуғу кими, фе'ли бағлама бағлајычылыг хүсусијјәти дашыјыр, јә'ни ики вә даһа артыг фе'ли мә'на хүсусијјәтинә көрә бир-бири илә бағлајыр, онлар арасында әлагә јарадыр. Бунунла бәрабәр, фе'ли бағламалар һәм дә әлагәдар олдуғу әсас фе'лин ифадә етдији һәрәкәти заман вә тәрз е'тибари илә ајдынлашдырыр, һәмин ишин һансы заманда вә һансы тәрздә ичра олундуғуну билдирир. Мәсәлән:

«Һава гараланда кәндә чатдыг», «Памбыг јетишдикдә, гозалар партлајыр».

Бу чүмләләрдәки **гараланда** вә **јетишәндә** сөзләри әлагәдар олдуглары **чатдыг** вә **партлајыр** фе'лләриндә ифадә олунан һәрәкәти замана көрә тамамлајыр, нә вахт? нә заман? һачан? суалларына чаваб верир.

Бунунла бәрабәр, һәмин чүмләләрдәки **гараланда, јетишдикдә** фе'ли бағламалары чүмләнин әсас һәрәкәти ифадә едән һиссәси илә көмәкчи һәрәкәти ифадә едән һиссәси арасында әлагә јаратмышдыр ки, бу да онун бағлајычылыг хүсусијјәти дашымасындан ирәли кәлир. Белә ки, биринчи чүмләдәки **гараланда** сөзү һәмин чүмләнин көмәкчи үнсүрү олан «һава гараланда» һиссәсини онун әсас үнсүрү олан «кәндә чатдыг» һиссәси илә әлагәләндирмишдир. Бурадан ајдын олур ки, фе'ли бағламалар әлагәдар олдуғу әсас фе'лдә ифадә олунан һәрәкәтин тәрзи вә заманыны билдирмәклә бәрабәр, һәм дә чүмләнин әсас һәрәкәт ифадә олунан һиссәси илә көмәкчи һәрәкәт ифадә олунан һиссәси арасында әлагә јарадыр. Бу исә фе'ли бағламаларда һәм фе'лә, һәм дә зәрфә аид хүсусијјәтләрин өз әксини тапдығыны көстәрир. Бу хүсусијјәтләр исә ондан ибарәтдир ки, фе'ли бағламалар да әсас фе'лләр кими, өз луғәти мә'насынд һәрәкәт билдирир, фе'лин тә'сир, тәсдиг вә инкар, һәмчинин нөв категоријаларыны өзүндә әкс етдирир. Тә'сир категоријасыны өзүндә әкс етдирмәсиндән асылы олараг, фе'ли бағламалар да әсас фе'лләр кими идарәетмә хүсусијјәтинә маликдир. Белә ки, **көрүб** фе'ли бағламасы әсас фе'лләр кими һәрәкәт билдирир; көрүб—тә'сирли фе'лдир, чүнки өзүндән әввәл тә'сирлик һалда олан исим, јә'ни васитәсиз објект тәләб едир; мәсәлән, јолдашыны көрүб севинди—чүмләсиндәки **көрүб** фе'ли бағламасы өзүндән әввәл кәлән **јолдашыны** сөзүнүн тә'сирлик һалда олмасыны тәләб етмишдир. **Көрүб**—тәсдиг фе'лдир, ону **көрмәјиб** шәкилдә инкар фе'ли кими дә ишләтмәк олар. Сонра, **көрүб**—фе'лин мә'лум нөвү, көрүлүб—мәчһул, көрүнүб—гајыдыш, көрдүрүб—ичбар, көрүшүб—гаршылыг нөвүдүр. Даһа сонра, биз көстәрдик ки, фе'ли бағламалар идарәетмә хүсусијјәтинә маликдир. Белә ки, онлар өзүндән әввәл кәлән исмин мүәјјән һалда ишләнмәсини тәләб едир. Буну ашағыдакы мисаллардан даһа ајдын көрмәк олар: Јолдашыны көрүб чағырды. Тамашаја бахыб, һејран галдыг—чүмләләриндә **көрүб** фе'ли бағламасы өзүндән әввәл кәлән **јолдашыны** сөзүнүн тә'сирлик һалда, **бахыб** сөзү өзүндән әввәл кәлән **тамашаја** сөзүнүн јөнлүк һалда ишләнмәсини тәләб етмишдир.

Бүтүн бунлар көстәрир ки, фе'ли бағламалар фе'лә мәхсус әсас әламәтләри өзүндә әкс етдирир. Бунунла белә, фе'ли бағламалар һәм дә зәрфә мәхсус әламәтләри өзүндә әкс етдирә билир. Бу исә онда өзүнү көстәрир ки, фе'ли бағламалар да заман вә тәрзи-һәрәкәт зәрфләри кими, әлагәдар олдуғу һәрәкәтин заманыны, јахуд да ичра тәрзини билдирир. Беләликлә дә, зәрфләрлә охшарлыг тәшкил едир. Фе'ли бағламаларын һәм фе'лә, һәм дә зәрфә мәхсус әламәтләри өзүндә әкс етдирмәси исә, онун тәдрисини, шүурлу мәнимсәдилмәсини хејли чәтинләшдирир. Буна бахмајараг, фе'л бәһсинин дикәр бөлмәләри кими, фе'ли бағламалар да методик әдәбијјатда ән аз ишләнмиш бир саһәдир.

Фе'ли бағлмалар бу вахтадәк нәзәри чәһәтдән дә әтрафлы тәдгиг олунмадығындан, азәри дилинә аид јазылмыш

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

грамматика китабларында бу барәдә мүхтәлиф фикирләрә раст кәлирик. Белә ки, фе'ли бағламаларда заман вә шәхс мәсәләсиндән данышаркән, грамматика китабларында зиддијјәтли фикирләр сөјләнилдији мүшаһидә олунур. Бу мәсәләдән бәһс едән профессор М. Һүсејнзадә фе'ли бағламаларын заман вә шәхсинин һөкмән онун әлагәдар олдуғу фе'лдән асылы олмасы вә онунла мүәјјәнләшмәси фикрини ирәли сүрүр.

О, көстәрир ки, фе'ли бағламаларын заман вә шәхси һәмишә онун бағлы олдуғу сәрбәст фе'лдән асылы олур вә онунла мүәјјәнләшир, јә'ни фе'ли бағламанын әлагәдар олдуғу сәрбәст фе'л һансы замандадырса, фе'ли бағлама да һәмин заманда олур, еләчә дә сәрбәст фе'л һансы шәхси билдирирсә, онунла әлагәдар олан фе'ли бағлама да һәмин шәхси билдирир. Бу мәсәлә һаггында о, белә јазыр: «Чүмлә дахилиндә һәмишә бағлы фе'л сәрбәст фе'лдән әввәл ишләнир вә һеч бир шәхс вә заман шәкилчиси гәбул етмир. Бунларын шәхси вә заманы өзләриндән сонра кәлән вә чүмләнин хәбәри олан әсас вә сәрбәст фе'лдән асылы олур. Мәсәлән, мән кәләндә сәнәдләри кәтирәрәм, сән кәләндә сәнәдләри кәтирмишдин, о, кәләндә сәнәдләри кәтирәчәкдир кими чүмләләрдә **кәләндә** фе'ли бағламасынын шәхси вә заманы өзүндән сонра кәлән фе'лин шәхс вә заманындан јалныз хәбәр олан сәрбәст фе'лләрин шәхс вә заманларынын тәләбинә мувафиг шәхс вә заман билдирир».[1]

Лакин башга бир грамматика китабында исә бу мәсәлә һаггында тамамилә башга бир фикрә раст кәлирик.

Бурада[2] фе'ли бағламаларын шәхси вә заманынын һәмишә әсас фе'лин шәхс вә заманындан асылы олмадығы вә һәмишә онунла мүәјјәнләшмәдији фикри ирәли сүрүлүр.

Проф. М. Һүсејнзадәнин китабындан фәргли олараг, бурада фе'ли бағламанын шәхсинин әсас фе'лин шәхси илә һәмишә ујғун кәлмәдији фикри сөјләнилмишдир. Белә бир фикри ирәли сүрмәкдә бу китабын мүәллифләри, әлбәттә, һаглыдыр. Доғрудан да, көстәрилән мисаллардан ајдын олур ки, фе'ли бағламаларын шәхси онун әлагәдар олдуғу әсас фе'лин шәхси илә һәмишә ујғун кәлә билмәз.

[1] М. Һүсејнзадә, «Мүасир Азәрбајчан дили», (фонетика, морфолокија). Азәртәдриснәшр, 1963-чү ил, сәһ. 188.

[2] «Азәрбајчан дилинин грамматикасы», I һиссә, (морфолокија), Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасы Нәшријјаты, Бакы, 1960-чы ил, сәһ. 216.

CamScanner ile tarandı

Фе'ли бағламаларла әлагәдар дәгиг олмајан фикирләрдән бири дә—а,—ә шәкилчинин артырылмасы илә фе'лләрин тәкрарындан әмәлә кәлән **күлә-күлә, гача-гача, көтүрә-көтүрә** кими сөзләрин бә'зи грамматика китабларында фе'ли бағлама, бә'зисиндә исә зәрф һесаб едилмәсидир.

Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасы Нәшријјаты тәрәфиндән бурахылмыш «Азәрбајчан дилинин грамматикасы» адлы китабда фе'ли бағлама илә зәрфләрин фәргиндән бәһс едиләркән, белә сөзләрин фе'ли бағлама олмасы фикри ирәли сүрүлүр вә онлары фе'ли бағлама кими, зәрфләрдән фәргләндирән бир сыра хүсусијјәтләр олдуғу көстәрилир.[1]

Дикәр елми грамматика китабларында,[2] еләчә дә мөвчуд дәрсликдә исә белә сөзләрин мүрәккәб зәрф олмасы фикри ирәли сүрүлүр.

Фикримизчә, саитлә битәнләрдә—а,—ә, самитлә битәнләрдә исә —ја, —јә шәкилчиләринин артырылмасы илә фе'лләрин тәкрарындан әмәлә кәлән күлә-күлә, гача-гача, ишләјә-ишләјә, чабалаја,чабалаја кими сөзләри мүрәккәб тәрзи-һәрәкәт зәрфләри дејил, әсас фе'llә ифадә олунан һәрәкәтин тәрзини билдирән фе'ли бағламалар сырасына дахил етмәк елми-методик чәһәтдән даһа дүзкүндүр. Чүнки бу сөзләр дә дикәр фе'ли бағламалар кими, фе'лә мәхсус әламәтләри өзүндә әкс етдирир; башга сөзлә десәк, фе'ли бағламалары тәрзи-һәрәкәт вә заман зәрфләриндән фәргләндирән башлыча әламәтләр ејни илә бу сөзләрә дә хасдыр.

Мәсәлән, истәр фе'ли бағлама олан күләрәк, гачараг сөзләри, истәрсә дә күлә-күлә, гача-гача сөзләри һәм лүғәти мә'на е'тибари илә, һәм дә чүмләдәки вәзифәләринә көрә бир-биринә јахын вә ја ејни мә'на ифадә едәрәк, синонимлик тәшкил едә билир. Буну ашағыдакы чүмләләрдә даһа ајдын көрмәк олар:

1. Рә'на күләрәк, јолдашына нә исә деди;
2. Рә'на күлүб, јолдашына нә исә деди;
3. Рә'на күлә-күлә јолдашына нә исә деди.

Бу чүмләләрдәки **күләрәк, күлүб** фе'ли бағламалары чүмләнин әсас фе'ли илә бағлы олуб, онун ичра тәрзини билдир-

[1] «Азәрбајчан дилинин грамматикасы», I һиссә, (морфолокија). Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасы Нәшријјаты, Бакы, 1960-чы ил, сәһ. 217.

[2] «Мүасир Азәрбајчан дилинин морфолокијасы», В. И. Ленин адына АПИ-нин нәшријјаты, Бакы, 1961-чи ил, сәһ. 98.

[3] С. Чәфәров. «Азәрбајчан дилинин грамматикасы», I һиссә, 5—6-чы синифләр үчүн, «Маариф» нәшријјаты, Бакы, 1967-чи ил, сәһ. 145.

Scanned with CamScanner

дији кими, **күлә-күлә** сөзү дә ишләндији чүмләнин әсас фе'ли олан **деди** сөзү илә бағлы олуб, онун ифадә етдији һәрәкәтин ичра тәрзини билдирир. Еләчә дә биринчи вә икинчи чүмләләрдәки күләрәк, күлүб сөзләри чүмләнин тәрзи-һәрәкәт зәрфликләри вәзифәсиндә ишләндији кими, үчүнчү чүмләдәки күлә-күлә сөзү дә чүмләнин тәрзи-һәрәкәт зәрфлији вәзифәсиндә ишләнмишдир. Бу исә ону көстәрир ки, күләрәк, күлүб, күлә-күлә сөзләринин синоним сөзләр олдуғуна һеч бир шүбһә ола билмәз. Синоним сөзләр исә мүхтәлиф нитг һиссәләринә дејил, јалныз бир нитг һиссәсинә аид ола билир.

Фе'ли бағламаларын мәнимсәдилмәсинә онун фе'лләә олан үмуми чәһәтләринин өјрәдилмәсиндән башланмалыдыр. Белә ки, әввәлчә фе'ли бағламаларын әсас фе'лләр кими, һәрәкәт билдирмәси, онун тә'сир, тәсдиг вә инкар, нөв категоријаларыны өзүндә әкс етдирмәси конкрет дил фактлары әсасында шакирдләрин нәзәринә чатдырылмалыдыр. Бундан сонра исә фе'ли бағламаны әсас фе'ллардән фәргләндирән әсас әламәтләр үзәриндә дајанмалы, онун әсил маһијјәти һаггында шакирдләрә билик верилмәлидир. Бунун үчүн мүәллим тахтаја ики чүмлә јазыр. Чүмләләрдән бириндә фе'л мүстәгил, о бириндә исә һәмин фе'л фе'ли бағлама кими ишләдилир. Мәсәлән:

1. Хәфиф бир күләк чинарын башында **сәсләнди,** јарпаглары дилләндирди.

2. Хәфиф бир күләк чинарын башында **сәсләнәрәк,** јарпаглары дилләндирди (Р. С.).

Шакирдләрин диггәти һәмин чүмләләр үзәринә јөнәлдилир вә ашағыдакы шәкилдә тәһлил апарылыр. Онлар мүәјјән едирләр ки, биринчи чүмләдә ики мүстәгил фе'л вә беләликлә дә ики мүстәгил хәбәр вардыр (сәсләнди, дилләндирди). Икинчи чүмләдә исә мүәјјән едилир ки, бир мүстәгил хәбәр вардыр (дилләндирди). Лакин бурада да ики һәрәкәт билдирән сөз вардыр (сәсләнәрәк, дилләндирди). Анчаг бунлардан биринчиси, јә'ни **сәсләнәрәк** сөзү бу чүмләдә мүстәгил хәбәри изаһ едән үзв вәзифәсиндә ишләнмишдир. Күләк ағачлары нечә дилләндирди?—Чинарын башында **сәсләнәрәк.** Демәли, **сәсләнәрәк** сөзү һәрәкәт билдирмәклә бәрабәр, чүмләнин мүстәгил хәбәри олан **дилләндирди** фе'линин ифадә етдији һәрәкәтин һансы тәрздә баш вердијини **билдирир.** Беләликлә дә, чүмләнин тәрзи-һәрәкәт зәрфлији вәзифәсиндә ишләнир.

CamScanner ile tarandı

Бундан сонра шакирдләрин диггәти белә бир чүмлә үзәринә јөнәлдилир:

Тамаһкар кәндли гызыл балтаны көрәндә гышгырды. (Л. Т.).

Бу чүмләдә дә ики һәрәкәт билдирән сөз олдуғу мүәјјән едилир (көрәндә, гышгырды). Јенә дә шакирдләр белә бир нәтичәјә кәлирләр ки, бу ики һәрәкәт билдирән сөздән бири, јә'ни **гышгырды** сөзү чүмләнин мүстәгил хәбәри вәзифәсиндә ишләнмишдир. Лакин **көрәндә** сөзү һәрәкәт билдирмәсинә бахмајараг, чүмләнин мүстәгил хәбәри дејил, әксинә ону изаһ едән үзв вәзифәсиндә ишләнмишдир. **Көрәндә** сөзү чүмләнин мүстәгил хәбәри олан **гышгырды** фе'ли илә ифадә олунан һәрәкәтин нә заман баш вердијини билдирир, беләликлә дә чүмләнин заман зәрфлији вәзифәсиндә ишләнир.

Бунунла да шакирдләр фе'ли бағламаларын башлыча әламәтләри илә таныш олурлар. Онлар өјрәнирләр ки, фе'ли бағламалар һәрәкәт билдирмәклә әсас фе'лләрә ујғун кәлсәләр дә, һәрәкәтин тәрзини вә заманын билдирмәклә ондан фәргләнир. Беләликлә, онлар фе'ли бағламаларын үч әсас әламәти һаггында билик әлдә едирләр:

а) фе'ли бағламалар һәрәкәт билдирир;

б) фе'ли бағламалар һәрәкәтин заманыны билдирир;

в) фе'ли бағламалар һәм дә һәрәкәтин ичра тәрзини билдирир.

Бундан сонра фе'ли бағламаларын өз ады илә бағлы олан, јә'ни онун бағлајычылыг хүсусијјәти илә әлагәдар олан әламәтин өјрәдилмәсинә башланыр. Бу мәгсәдлә дә мүвафиг чүмлә сечмәк вә фе'ли бағламаларын бағлајычылыг хүсусијјәтини һәмин чүмлә үзәриндә әјани шәкилдә баша салмаг лазымдыр. Фе'ли бағламаларын бағлајычылыг хүсусијјәтини даһа ајдын шәкилдә мәнимсәтмәк үчүн әввәлчә бағлајычылы һәмчинс үзвлү чүмлә көтүрмәк, сонра һәмин чүмләдә фе'ли хәбәрләрдән биринчисини фе'ли бағлама илә әвәз етмәк вә беләликлә дә, һәмчинс үзвлү чүмләнин мүстәгил фе'ли хәбәриндән бирини фе'ли бағлама илә әвәз етдикдә бағлајычыја еһтијач галмадығыны көстәрмәк лазымдыр. Мәсәлән, «О, сәрһәд позучусунун далынча тәләсик јүјүрүр вә тез-тез сол әли илә күлләә атырды (Ј. Ш.). Бу чүмләнин биринчи фе'ли хәбәрини (јүјүрүр) фе'ли бағлама илә әвәз етдикдә белә олачаг: «О, сәрһәд позучусунун далынча јүјүрәрәк, тез-тез сол әли илә күллә атырды».

Беләликлә, шакирдләрин нәзәринә чатдырылыр ки, икинчи чүмләдә «јүјүрәрәк» фе'ли бағламасы биринчи чүмләдә ишләдилмиш «вә» бағлајычысынын вәзифәсини өз үзәринә көтүрдүјүнә көрә икинчи чүмләдә һәмин бағлајычынын ишләдилмәсинә еһтијач галмамыш вә бунун үчүн дә о, икинчи чүмләдә ишләдилмәмишдир. Демәли, фе'ли бағламалар һәм һәрәкәт, һәм һәрәкәтин заман вә тәрзини билдирмәклә бәрабәр, һәм дә бағлајычылыг хүсусијјәтинә маликдир. Јә'ни фе'ли бағламалар чүмләнин көмәкчи, ајдынлашдырычы һәрәкәт ифадә олунан үнсүрү илә, онун әсас, мүстәгил һәрәкәт ифадә олунан үнсүрү арасында әлагә јарадыр. Беләки, јухарыда көстәрдијимиз чүмләдә «јүјүрәрәк» фе'ли бағламасы һәмин чүмләнин ики үнсүрү олан «О, сәрһәд позучусунун далынча јүјүрәрәк» вә «тез-тез сол әли илә күллә атырды» үнсүрләри арасында әлагә јаратмышдыр.

Бунунла шакирдләр фе'ли бағламаларын башлыча әламәтләриндән бирини дә, јә'ни онун бағлајычылыг хүсусијјәтини дә өјрәнирләр. Бундан сонра һәмин әламәтләр үмумиләшдириләрәк, шакирдләрин иштиракы илә фе'ли бағламалара тә'риф верилир. Бурада охшар шәкилчили фе'ли бағламалар үзәриндә дә мүәјјән иш апармаг лазымдыр. Дилимиздә елә шәкилчиләр вардыр ки, онлар һәм фе'ли бағлама, һәм дә әсас фе'л шәкилчиси кими ишләнир. Мәсәлән, ыб (—иб, —уб, —үб, —јыб, —јиб, —јуб, —јүб) шәкилчиси һәм әсас фе'лләр ишләнәрәк нисби кечмиш заманы билдирир, һәм дә фе'ли бағлама дүзәлдир. Демәли, ејни бир үнсүр мүхтәлиф вәзифә, мүхтәлиф грамматик мә'на ифадә едә билир. Шакирдләр грамматик тәһлил заманы белә шәкилчиләрин мүәјјәнләшдирилмәсиндә чәтинлик чәкир, елми сәһвләрә јол верирләр. Һәмин шәкилчиләри дүрүст мүәјјән едә билмәдикләриндән, онларын ишләндији сөзүн дә һансы нитг һиссәси олдуғуну тә'јин етмәкдә чәтинлик чәкирләр. Одур ки, белә шәкилчиләрин мәнимсәдилмәси үзәриндә чидди дајанмаг лазымдыр. Онларын мәнимсәдилмәсиндә мугајисә пријомундан истифадә етмәк даһа сәмәрәли нәтичә верир. Чүнки мугајисә јолу илә шакирдләр бу шәкилчиләрин фәргли хүсусијјәтләрини конкрет дил фактлары әсасында даһа шүурлу мәнимсәјирләр. Мәсәлән, —ыб (—и, —иб, —үб, —јыб, —јиб, —јүб) шәкилчисинин нә вахт фе'ли бағлама, вә нә вахт фе'лин кечмиш заман шәкилчиси олдуғуну изаһ етмәк үчүн мувафиг мисаллар сечмәк вә онлары ашағыдакы шәкилдә мугајисә етмәк лазымдыр:

1. Дилбәр атасына көмәк едәчәјини вахтында дүшүнүб (Ч. Ч.).

2. Мүрсәл күлүмсәјиб сорушду (М. Б.).

Шакирдләр һәр ики чүмләни охудугдан сонра мүәјјән едирләр ки, һәр ики чүмләдә һәрәкәт билдирән вә—иб шәкилчиси илә ишләнән сөз вардыр. Бундан сонра мүәллим бу шәкилчиләрин фәргини баша салмаг үчүн онлары бир-бирилә мугајисә едир. Шакирдләр мүәллимин көстәриши илә мүәјјән едирләр ки, биринчи чүмләдә —иб шәкилчиси илә ишләнмиш «дүшүнүб» сөзү чүмләнин мүстәгил хәбәридир. Лакин икинчи чүмләдә һәмин шәкилчи илә ишләнмиш «күлүмсәјиб» сөзү чүмләнин мүстәгил хәбәри дејил, тәрзи-һәрәкәт зәрфлијидир, нечә? нә чүр? суалларына чаваб верир. Демәли, биринчи чүмләдә —иб шәкилчиси илә ишләнмиш «дүшүнүб» сөзү фе'ли бағлама дејил, әсас фе'лдир. Әкәр һәмин сөз фе'ли бағлама олса иди, онда чүмләнин мүстәгил хәбәри ола билмәзди, чүнки фе'ли бағламалар чүмләнин мүстәгил хәбәри ола билмир. Бир һалда ки, «дүшүнүб» сөзү фе'ли бағлама шәкилчиси дејилдир; бурада —иб шәкилчиси «дүшүнүб» фе'ли илә ифадә олунан һәрәкәтин ичра олундуғу вахты билдирдији үчүн заман шәкилчисидир. Бунунла да шакирдләр мүәјјән едирләр ки, —иб шәкилчиси илә ишләнән сөз чүмләнин мүстәгил хәбәри олдугда, һәмин шәкилчи заман шәкилчиси, әксинә, бу шәкилчи илә ишләнән сөз чүмләнин мүстәгил хәбәри олмајыб, тәрзи-һәрәкәт зәрфлији вәзифәсиндә чыхыш едәрсә, фе'ли бағлама шәкилчиси вәзифәсиндә ишләнир.

Әлбәттә, јалныз морфолокија курсунун тәдриси илә әлагәдар фе'ли бағламалар һаггында шакирдләрә верилән биликләрлә кифајәтләнмәк олмаз. Чүнки фе'ли бағламаларын әсас әламәтләринин әксәријјәти, хүсусилә онун бағлајычылыг вә идарәетмә хүсусијјәти синтактик маһијјәт дашыдығындан синтаксис курсунун тәдриси просесиндә онун шүурлу мәнимсәдилмәсинә даһа әлверишли имкан вардыр. Буна көрә дә мүәллим синтаксисин тәдриси просесиндә, хүсусилә фе'ли бағлама тәркибләринин өјрәдилмәси заманы шакирдләрин бу мәсәлә һаггындакы биликләрини даһа да дәринләшдирмәлидир.

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

ТӘДРИС ПРОСЕСИНДӘ МҮБТӘДА ИЛӘ ТАМАМЛЫҒЫН ВӘ МҮБТӘДА ИЛӘ ХИТАБЫН ФӘРГЛӘНДИРИЛМӘСИНӘ ДАИР

Мәммәд ҺӘСӘНОВ,
педагожи елмләр намизәди.

МӘКТӘБ тәчрүбәси көстәрир ки, шакирдләр мүбтәда илә тамамлығын охшар вә фәргли чәһәтләрини ајдын дәрк едә билмир, чох вахт бунлары бир-бири илә гарышдырырлар. Шүбһәсиз, тамамлыгларын һамысы мүбтәда илә гарышдырылмыр. Бурада башлыча чәтинлик гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлыгла әлагәдардыр.

Мә'лумдур ки, мүбтәда адлыг һалда ишләнән исимләрлә ифадә олунур, гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлыг исә белә исимләрә охшајыр вә һәр ики чүмлә үзвү нә? суалына чаваб верир. Елә буна көрә дә шакирдләр форма вә суалча ејни олан мүбтәда илә гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлығы чәтин фәргләндирир вә бу саһәдә чидди сәһвләрә јол верирләр.

Дикәр синтактик чәтинликләрлә јанашы, мүбтәда илә гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлығын фәргләндирилмәсиндә мејдана чыхан бу чәтинлик тә'лимдә ахтарыш апаран мүәллимләрин диггәтиндән һеч вахт гачмыр.

Тәчрүбәли вә бачарыглы мүәллимләрдән Ә. Чәфәров, Ә. Абдуллајев, И. Сәидова, Р. Новрузов вә башгалары мүбтәда илә гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлығы шакирдләрин дәгиг фәргләндирә билмәләри үчүн сәмәрәли үсул вә јоллардан истифадә едир, јахшы көстәричиләрә наил олурлар.

Исмајыллы рајонундакы Тирчан орта мәктәбинин мүәллими Ә. Чәфәров «Васитәсиз тамамлыг» мөвзусунун тәдриси просесиндә гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлыгларын мүбтәдадан фәргли чәһәтләрини ајдынлашдырмаг мәгсәдилә чүмләдә сөзләр арасында әлагә һаггында шакирдләрин мә'лум биликләриндән бачарыгла истифадә едир. О, әввәлчә мүвафиг мисалларын тәһлили әсасында васитәсиз тамамлығын ики чүр (мүәјјән вә гејри-мүәјјән) олдуғу һаггында мә'лумат верир.

CamScanner ile tarandı

Сонра мүәллим сөјләјир ки, васитәсиз тамамлыг мүәјјәнлик билдирмәсә, тә'сирлик һалын шәкилчисини гәбул етмир, шәкилчисиз ишләнир вә **нә?** суалына чаваб верир. Белә тамамлыглар заһирән адлыг һалында ишләнән вә **нә?** суалына чаваб верән исимләрлә ифадә олунан чүмлә үзвүнә—мүбтәдаја охшајыр. Гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлыгла мүбтәданы дәгиг мүәјјәнләшдирмәк үчүн идарә вә узлашма әлагәләрини јада салмаг лазымдыр.

Әлигулу мүәллим гејд едир ки, исмин адлыг һалында ишләнән вә **нә?** суалына чаваб верән чүмлә үзвү хәбәрлә узлашыр вә чүмләнин мүбтәдасы олур. Тә'сирлик һалда ишләнән вә **нә?** суалына чаваб верән чүмлә үзвү (тамамлыг) исә хәбәрлә узлаша билмир; белә чүмлә үзвләри тә'сирли фе'лләифадә олунан хәбәрлә идарә әлагәсинә кирир.

Мүәллим дедикләрини шакирдләрә даһа јахшы анлатмаг үчүн, тәхминән, ашағыдакы чүмләләрдән истифадә едир. Шакирдләр бу чүмләләри дәфтәрләринә јазыр вә орада узлашан сөзләри хәбәрлә ашағыдакы шәкилдә бирләшдирирләр.

1. *Китаб адамын достудур.*
2. *Илан јаваш-јаваш сүрүнүрдү.*
3. *Шакирд китаб охујур.*
4. *Гојун от јејир.*

Мүәллим шакирдләрә дејир ки, биринчи чүмләдә **китаб,** икинчи чүмләдә **илан** сөзү—чүмлә үзвү *нә?* суалына чаваб верир вә *адамын достудур, сүрүнүрдү* хәбәрләри илә узлашыр. Үчүнчү чүмләдә *китаб,* дөрдүнчү чүмләдә *от* сөзләри — чүмлә үзвләри дә *нә?* **суалына чаваб верир**, амма бунлар мүбтәда дејил, гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлыгдыр, чүнки бу сөзләр—чүмлә үзвләри хәбәрлә узлашма әлагәсинә кирә билмир, идарә әлагәси илә бағланыр.

Мүбтәда илә гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлығын мүгајисә јолу илә өјрәдилмәсиндә Ағдаш рајонундакы Пиркәкә сәккизиллик мәктәбинин мүәллими Ә. Абдуллајевин јахшы иш тәчрүбәси вардыр.

Әјјуб мүәллим «Васитәсиз тамамлыг» мөвзусунда кечдији дәрсдә, еләчә дә синтаксисә аид сонракы мәшғәләләрдә јери кәлдикчә бә'зи мүбтәдаларла гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлыгларын охшар вә фәргли чәһәтләрини изаһ етмәјә хүсуси

Scanned with CamScanner

диггәт јетирир. Бу мәгсәдлә мүәллим, тәхминән, ашағыдакы чүмләләрдән истифадә едир:

Комбајн тахыл бичир.
Машын мәсәлә һәлл едир.

Мүәллим изаһ едир ки, бу чүмләләрдә *комбајн* вә *машын* сөзләри мүбтәдадыр, чүнки бурада комбајн вә машын һаггында данышылыр. Бундан әлавә, *комбајн* вә *машын* сөзләри мүбтәданын суалына *(нә?)* да чаваб верир. Һәмин чүмләләрдә *тахыл* вә **мәсәлә** сөзләри дә **нә?** суалына чаваб верир, лакин бунлар мүбтәда јох, гејри-муәјјән васитәсиз тамамлыг олур, чүнки *тахыл* вә *мәсәлә* сөзләринә, *нә?* суалы илә јанашы, *нәји?* суалыны да вермәк мүмкүндүр. Белә тамамлыглар һөкмән тә'сирли фе'лләрлә ифадә олунан хәбәрлә идарә әлагәсинә кирир.

Мүәллим шакирдләрә буну да баша салыр ки, ејни садә чүмләдә бир *ким?* вә бир *нә?* суалына чаваб верән сөз кәләрсә, *ким?* суалына чаваб верән сөз мүбтәда, *нә?* суалына чаваб верән сөз исә гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлыг олур; мәсәлән, ***Хавәр мәктуб јазыр*** чүмләсиндә буну ајдын мүшаһидә етмәк олар. Ејни садә чүмләдә **нә?** суалына чаваб верән ики һәмчинс олмајан сөз варса, бунлардан биринчиси мүбтәда, икинчиси исә гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлыгдыр; мәсәлән, **Гузу сүд әмир** чүмләсиндә олдуғу кими.

Әјјуб мүәллим бу мүгајисә заманы дәрсликдәки тапшырыг-чалышмаларла кифајәтләнмир, шакирдләри әлавә тапшырыг-чалышмалар үзәриндә ишләдир. Мәсәлән, о, шакирдләрә тапшырыр ки, өзләриндән вә јахуд охудуглары бәдии парчалардан алты чүмлә јазсынлар. Бу чүмләләрдән үчүндә **ким?** суалына чаваб верән мүбтәда илә **нә?** суалына чаваб верән гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлыг, үчүндә исә **нә?** суалына чаваб верән мүбтәда илә ејни суала чаваб верән гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлыг ишләтсинләр.

Абшерон рајонундакы Дикаһ сәккизиллик мәктәбинин мүәллими И. Сәидова, мүбтәда илә гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлығын фәргләндирилмәси илә әлагәдар олараг, шакирдләрә изаһ едир ки, мүбтәда илә гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлығын охшар чәһәти һәр ики чүмлә үзвүнүн һәм форма ејнилији, һәм дә **нә?** суалына чаваб олмасыдыр. Бу грамматик категоријаларын фәргли чәһәтләри исә ондан ибарәтдир ки, мүбтәда иш көрәни (чүмләдә һаггында данышыланы) билдирир вә исмин адлыг һалында олур, тамамлыг исә ејни суалла (нә?

CamScanner ile tarandı

суалы илә) исмин тә'сирлик һалында ишләнир вә хәбәрин мә'насыны тамамлајыр.

Мүбтәда илә гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлығын фәргләндирилмәсинә аид бу үмуми нәтичә, әлбәттә, шакирдләрин фәал иштиракы илә чыхарылыр вә һәмин мәгсәдә наил олмаг үчүн мувафиг мисаллар үзәриндә тәһлил апарылыр, мүгајисә вә үмумиләшдирмәдән кениш истифадә олунур.

Јевлах шәһәриндәки 1 нөмрәли орта мәктәбин мүәллими Р. Новрузов гејри-мүәјјән васитәсиз тамамлығын мүбтәдадан фәргләндирилмәси һаггында шакирдләрдә даһа ајдын тәсәввүр јаратмаг үчүн онлара морфолокија бәһсиндә өјрәдилмиш ашағыдакы гајдалары хатырладыр:

1. Чүмләдә *нә?* суалына чаваб олан сөзләрә тә'сирлик һалын шәкилчисини артырмаг мүмкүн олдугда һәмин сөзләр тә'сирлик һалда олур; мәсәлән:

Машын памбыг дашыјырды.
Машын памбығы дашыјырды.

Көрүндүјү кими, бурада *памбыг* сөзүнә тә'сирлик һал шәкилчиси артырмаг мүмкүндүр. *Машын* сөзүндә исә бу чүр дәјишиклик етмәк олмур.

2. Тә'јинедичи сөзләр әлавә етдикдә *нә?* суалына чаваб верән исмин һансы һалда олдуғу ајдынлашыр; мәсәлән:

Бүлбүл ағачда јува тикмишдир.
Бүлбүл ағачда бу јуваны тикмишдир.

Көрүндүјү кими, *бу* тә'јинедичи сөзүнү чүмләјә әлавә етмәклә **јува** исминин тә'сирлик һалда ишләндији мүәјјән олунду.

3. Јалныз үмуми исимләр гејри-мүәјјән тә'сирлик һалында ишләнир. Хүсуси исимләр бу һалда (гејри-мүәјјән тә'сирлик һалында) ишләнә билмир. Буну јухарыда мисал кәтирдијимиз чүмләләрдән ајдын көрмәк олар.

4. Адлыг һалда ишләнән исимләрин чүмләдә јерини дәјишмәк мүмкүндүр. Бу заман һәмин исимләрдә һеч бир формал дәјишиклик олмур. Гејри-мүәјјән тә'сирлик һалда ишләнән исимләрин чүмләдә јерини дәјишдирдикдә онлар тә'сирлик һалын шәкилчисини (-ы, -и, -у, -ү) гәбул едир; мәсәлән:

Завод дәзкаһ истеһсал едир чүмләсиндә *дәзкаһ* сөзүнү *завод* сөзүндән әввәл кечирсәк, белә олар:

Дәзкаһы завод истеһсал едир.

Scanned with CamScanner

Гејри-муәјјән васитәсиз тамамлыгла мүбтәданын фәргләндирилмәси илә әлагәдар олараг, шакирдләрә бу да өјрәдилмәлидир ки, гејри-муәјјән васитәсиз тамамлыг чүмләдәки јеринә көрә дә дикәр чүмлә үзвләриндән, о чүмләдән мүбтәдадан фәргләнир. Белә ки, чүмләдә дикәр чүмлә үзвләри үслубун тәләбинә көрә јерини дәјишә билдији һалда, гејри-муәјјән васитәсиз тамамлығын јери сабитдир; о (гејри-муәјјән васитәсиз тамамлыг) һәмишә хәбәрин јанында кәлир вә белә тамамлыгла хәбәр арасына һеч бир сөз дахил ола билмир. Гејри-муәјјән васитәсиз тамамлыгларын чүмләдә јерини дәјишсәк, о заман муәјјән васитәсиз тамамлыга чеврилир (јухарыдакы мисалда олдуғу кими).

«Синтаксис» бәһсинин тәдрисиндә мејдана чыхан чәтинликләрдән бири дә мүбтәда илә хитабын фәргләндирилмәсиндә өзүнү көстәрир. Белә ки, шакирдләр чүмләдә мүрачиәт мәгсәди илә ишләдилән сөзләри — хитаблары, хүсусән шәхс адларыны мүбтәда илә гарышдырыр, бу грамматик категоријалары бир-бириндән ајырмагда муәјјән дәрәчәдә чәтинлик чәкирләр. Бу һалда, програма әсасән мүбтәда илә хитабын тәдриси арасында хејли фасилә едилмәси вә дәрсликдә бу грамматик категоријаларын мүгајисәси илә әлагәдар мүвафиг гејд верилмәмәси иши бир гәдәр чәтинләшдирир. Буна көрә дә «Хитаб» бәһсинә аид кечилән илк дәрсдән башлајараг шакирдләрин диггәти хитабла мүбтәданы мүгајисә етмәјә јөнәлдилмәли вә онларда бу грамматик категоријалары фәргләндирмәк һаггында ајдын тәсәввүр јарадылмалыдыр.

Мә'лумдур ки, шакирдләр һәлә IV синифдә, практик шәкилдә олса да, хитаб һаггында муәјјән мә'лумат әлдә едирләр. Она көрә VII синифдә «Хитаб» мөвзусу тәдрис едиләркән мүәллим өз изаһатыны шакирдләрин һәмин саһәјә аид әввәлки биликләри әсасында гурмалыдыр.

Габагчыл мүәллимләр мүбтәда илә хитабын охшар вә фәргли чәһәтләрини шакирдләрә мүкәммәл сурәтдә мәнимсәтмәк мәгсәдилә әввәлчә «чүмлә үзвү» вә «чүмлә үзвү илә әлагәдар олмајан сөзләр» анлајышы һаггында онларын (шакирдләрин) биликләрини бир даһа јада салырлар. Бунун үчүн шакирдләрә мүвафиг чүмләләрин тәһлили тапшырылыр. Онлар бу чүмләләри тәһлил едир вә бурада чүмлә үзвү олан сөзләрлә грамматик чәһәтдән чүмлә үзвләри илә әлагәдар олмајан сөзләри ашкара чыхарырлар. Сонра чүмләдәки бә'зи сөзләрин нә үчүн чүмлә үзвү олдуғу ајдынлашдырылыр. Шакирдләр сөјләјирләр ки, чүмлә үзвү олан сөзләрин әсас әламәти муәјјән

CamScanner ile tarandı

суала чаваб вермәси вә муәјјән чүмлә үзвү илә бағлы олмасыдыр. Һалбуки хитаб чүмлә үзвләри илә синтактик әлагәјә кирмир вә јалныз мүрачиәт мәгсәди илә ишләнир.

Беләликлә, шакирдләр грамматик чәһәтдән чүмлә үзвләри илә әлагәдар олмајан сөзләрә, о чүмләдән хитаблара тә'риф верирләр.

Сонра шакирдләрдән мүвафиг чүмләләр тәләб едилир, орадакы хитаблар муәјјәнләшдирилир, онларын мә'на хүсусијјәтләри ајдынлашдырылыр.

Бундан сонра, мүбтәдадан фәргли олараг, хитабын нитгдәки ролу үзәриндә иш апарылыр. Шакирдләр тәркибиндә хитаблар олан чүмләләри ифадәли шәкилдә охујур, арада нә кими интонасија вә фасиләнин олдуғуну өјрәнир, тәләффүз заманы буна әмәл едирләр. Бу мәгсәдлә мүхтәлиф чалышмалар апарылыр; мәсәлән:

1. Шакирдләрә һәм ади тәсвири, һәм дә тәркибиндә хитаб ишләнән чүмләләр верилир. Онлар һәмин чүмләләри мүгајисә едир, лазыми нәтичә чыхарырлар.

2. Шакирдләр верилмиш чүмләләрдәки хитаблары сечиб јазыр вә онларын һансы мәгсәд үчүн ишләнилдијини муәјјән едирләр.

3. Онлар верилмиш сөзләри мүбтәда вә хитаб кими ишләдиб чүмләләр тәртиб едир, бунларын тәләффүздәки фәргини муәјјәнләшдирирләр.

Беләликлә, шакирдләр өјрәнирләр ки, шифаһи нитгдә хитабларын дејилиши мүхтәлиф олур. Бу, һәр шејдән әввәл, мүрачиәтин мәгсәдиндән асылыдыр. Бә'зән хитабларла чүмлә вә онун үзвләри арасында аз фасилә едилир, бә'зән хитабын дејилиши чүмләнин дејилиши тонундан чох јүксәк, бә'зән исә онунла ејни тонда олур.

Мүбтәда илә хитабын фәргләндирилмәсиндә вә шакирдләрин үслуби вәрдишләринин инкишаф етдирилмәсиндә хитабларын ашағыдакы шәкилдә груплашдырылмасы да фајдалыдыр. Мәсәлән:

1. Чанлы инсанлара олан мүрачиәт:

1) **Тәбриз оғлу, Тәбриз гызы,**
Јадлар једи һаггынызы. (С. Рүстәм).
2) *Бу нәдир,* **а бригадир,** *јохса чаванларын тојудур.*
3) *Сизин буруг һансыдыр,* **Чәмил?** (М. Һүсејн).

2. Һејванлара олан мүрачиәт:

1). **Боз ат,** *мәни бу давадан гуртарсан,*

Scanned with CamScanner

Анд ичирәм, сәнә мәхмәр чулларам («Гачаг Нәби» дастанындан).

2) **Көчи гардаш,** *бизи гурд бурада саламат гојмајачаг* (Азәрбајчан халг нағылындан).

3) Гатар-гатар олуб галхыб һаваја
Нә чыхыбсыз асимана, **дурналар** (М. В. Видади).

3. Чансыз әшјалара олан мүрачиәт:

1) **А занбаг,** *мәним сөзләрими бүтүн күлләрә јетир.*

2) Тәслим ол, **дәли Күр!** *Инады бурах* (С. Вурғун).

3) Тут башыны уча, **Бакы** (С. Вурғун).

Шакирдләр билмәлидирләр ки, мүбтәдалар нитгдә чох ишләдилир. Тәктәркибли чүмләләр истисна едиләрсә, демәк олар ки, бүтүн чүмләләрин ја сөз шәклиндә әксини тапан, ја да хәбәрдә сүбјект шәклиндә ифадә олунан мүбтәдасы олур. Хитаблар исә, проф. Ј. Сејидовун гејд етдији кими[1], ади данышыгда, мә'рузә вә мүһазирәләрдә чох аз ишләнир. Грамматик чәһәтдән чүмлә үзвләри илә әлагәдар олмајан бу сөзләрдән (хитаблардан) ән чох издиһамлы митингләрдә, халга вә вәтәнә мүхтәлиф мүнасибәтләрлә едилән мүрачиәтләрдә, еләчә дә мүкалимәләрдә (диалогларда) истифадә олунур.

Јери кәлмишкән шакирдләрә изаһ етмәк олар ки, Азәрбајчан дилиндә чағырыш мәгсәдилә ишләдилән хитаблар даһа кениш јајылмышдыр. Белә хитаблар, әсасән, чүмләнин әввәлиндә ишләнир вә нисбәтән јүксәк тонла тәләффүз едилир.

Буну да гејд етмәк лазымдыр ки, хитаблар јалныз мүрачиәт мәгсәдилә ишләдилмир. Хитаб данышанын мүрачиәт етдији шәхсә вә шәхсләшмиш әшјаја мүнасибәтини дә билдирир. Бу мүнасибәт әзизләмәк, мәсләһәт вермәк, јалвармаг, һирсләнмәк, әмр етмәк вә с. шәклиндә ола биләр[2]. Буну ашағыдакы мисалларда ајдын мүшаһидә етмәк олар:

1. Әзизләмәк мә'насында:

1) **Ана чан,** *ону бил ки, Ханпәри хала галиб кәлсә дә бизә һесабдыр. Сөһбәт тәкчә Ханпәри һаггында кетмир, манга һаггында кедир* (Ә. Вәлијев).

2) Дарыхма, **әзизим,** *тезликлә гајыдарам.*

---

[1] Ј. Сејидов, Грамматик чәһәтдән чүмлә үзвләри илә әлагәдар олмајан сөзләр, «Мүасир Азәрбајчан дили» (синтактис), АДУ нәшријјаты, Бакы, 1959, сәһ. 425.

[2] Јенә орада, сәһ. 425—426.

CamScanner ile tarandı

2. Мәсләһәт вермәк мә'насында:

1) **Бала,** *бу кәнддә Ханпәринин бир сөзү ики олмаз. Бир фикирләш, көр сән киминлә мејдана кирирсән. Ханпәри илә јарыша кирмәк гурд үрәји јемәк кими шејдир,* **гызым,** *наһаг јерә бу ишә гол гојмусан* (Ә. Вәлијев).

2) — **Баба,** *мәкәр мән ағалыға кедә билмәрәм?*

— *Јох,* **гызым,** *Пәричаһан ханыма хош кәлмәз. Елә биләр ки, онун әмриндән чыхырыг* (С. С. Ахундов).

3. Јалвармаг мә'насында:

1) **Доктор,** *көрпәнин һәјаты сизин әлиниздәдир. Өзүнүзү јетирсәниз, ону хилас едә биләрсиниз* (Г. Мусајев).

2) **Гызым,** *гачма, сәни мәктәбә чағырырам; нијә горхурсан, нијә гачырсан? Ичәри кәл, ушаглара гарыш* (М. Чәлал).

3) Агшин — **Елхан, Елхан,** *галх көјәрчиним* (Ч. Чаббарлы).

4. Кин бәсләмәк мә'насында:

1) Рәдд ол гапыдан, ағлама зар-зар, **диләнчи!** (М. Ә. Сабир).

2) Шејх — **Шаир,** *һөкмдарын һүзурундасан* (С. Вурғун).

Мүбтәда илә хитабын фәргләндирилмәси илә әлагәдар олараг шакирдләрә буну да өјрәтмәк лазымдыр ки, чүмлә үзвләри илә грамматик чәһәтдән әлагәдар олмајан сөзләрин (хитабларын) чүмләдә сабит јери јохдур. Хитаб чүмләнин һәр јериндә: әввәлиндә, ортасында вә ахырында ишләнә билир. Хитабларын чүмләдә белә мүхтәлиф јерләрдә ишләдилмәси, әсасән, мүрачиәтин мәгсәдилә әлагәдардыр.

Хитабла чүмлә үзвләри арасында грамматик бағлылыг олмадығындан онлар (хитаблар) јазыда чүмлә үзвләриндән мүәјјән дурғу ишарәси илә ајрылыр. Демәли, мүбтәда илә хитабын фәргләндирилмәси дурғу ишарәләринин дүзкүн тәтбиг едилмәси чәһәтдән дә мүһүм әһәмијјәтә маликдир.

Шакирдләрә өјрәтмәк лазымдыр ки, јазыда мүбтәда, бә'зи һаллар истисна олмагла, нә өзүндән әввәл, нә дә сонра дурғу ишарәси тәләб етмир. Хитаб исә чүмләдә ишләнмә јериндән вә дејилиш тонундан асылы олараг һәмишә мүвафиг дурғу ишарәләри илә ајрылыр.

Мүбтәда илә хитабын фәргләндирилмәсиндә мүәллим Һ. Мәһәррәмовун (Саатлы рајону, Ханларкәнд орта мәктәби) јахшы иш тәчрүбәси вардыр.

Һачаға мүәллим бу мәгсәдлә мүвафиг бәдии парчалар сечир, орадакы мүбтәда вә хитаблары охутдурур, шакирдләрин

Scanned with CamScanner

диггәтини сөзләр арасында әлагә, фасилә, интонасија вә дурғу ишарәләри үзәринә чәлб едир. Мәсәлән, о, «Хитаб» мөвзусунда кечдији бир дәрсдә «Ифадә јазы мәтнләри»[1] китабындан сечдији ашағыдакы парча үзәриндә иш апарды.

Наһар фасиләси иди. Колхозчулар јаваш-јаваш чинарын көлкәсинә топлашырдылар. Јашлы колхозчулар бә'зән бригадирә сөз атырдылар:

— Бу нәдир, **а бригадир,** *јохса чаванларын тојудур?*

— Тәкчә чаванларын јох, **әзизим,** *бригаданын тојудур...*

...Бригадир, меһрибан бир ев саһиби кими, гонаглара гуллуг едирди. Тез-тез онун сәси ешидилирди:

— **Фирузә,** *сән манга үзвләринлә бир тәрәфдә отур. Физзәнин дәстәси илә үзбәүз әјләшин. Әнтигәнин мангасы исә јухары баша кечсин.*

Сүфрәјә хөрәк дүзән Зүлејха хала да дилини динч гојмады:

— Јенә бу гызларын башына нә јаман доланырсан?

— Бунлар мәним бригадамын күлүдүрләр, **ај Зүлејха хала.** *Од парчасыдырлар. Һәрәси күндә 150—200 килограм памбыг јығыр.*

О, сәсини бир гәдәр алчалтды:

— **Зүлејха хала,** *бир хаһишим вар. Бизим гызлара хөрәјин лап јағлы јериндән чәк...*

Сонра мүәллим мүбтәда илә хитабын фәргләндирилмәси илә әлагәдар олараг ашағыдакы чүмләләри тәһлил етдирди:

1. **Күлүш ханым,** *биз ешитдик ки, Күндүзүн он јашы тамам олур* (Ч. Чаббарлы).

2. Кечикән сизсиниз, **Сәрһәнк,** *мән һәр јерә вахтында чатмышам* (М. Ибраһимов).

3. Нијә сән онун чавабыны вермәдин, **ај уста?** (Һ. Меһди)

Һ. Мәһәррәмов мүбтәда илә хитабын фәргләндирилмәсинә аид чалышмалары јалныз «Хитаб» мөвзусунда кечдији дәрсләрлә мәһдудлашдырмыр. О бу биликләри синтаксисә аид сонракы мәшғәләләрдә дә јери кәлдикчә тәкрарладыр, грамматик тәһлил заманы буна хүсуси диггәт јетирир.

---

[1] М. Асланов, Ифадә јазы мәтнләри (V—VIII синифләр үчүн), «Маариф» нәшријјаты, Бакы, 1965, сәһ. 63.

«СӨЗҮН ГУРУЛУШЧА НӨВЛӘРИ» БӘҺСИНИН ТӘДРИСИНӘ МҮШАҺИДӘ МЕТОДУНУН ТӘТБИГИ ТӘЧРҮБӘСИНДӘН

Сабир **ВАҺИДОВ,**
Азәрбајчан ДЕТПИ-нин аспиранты.

Халгымыз коммунизм гуручулуғуна доғру нәһәнк аддымларла ирәлиләјир. Бу гуручулуғу тә'мин едән әсас шәртләрдән бири дә јени инсан тәрбијәсидир. Бунунла әлагәдар олараг партија вә дөвләтимиз совет мәктәбләри гаршысына мүһүм вәзифәләр гојмушдур ки, онлары мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирмәк үчүн азәри дили дәрсләринин дә кениш имканларындан бачарыгла истифадә етмәк лазымдыр.

Јени азәри дили програмы тәләб едир ки, шакирдләр мүмкүн гәдәр мүстәгил чалышсынлар, мүәллим исә бу мүстәгил ишә рәһбәрлик етсин вә онун үчүн материал мүәјјәнләшдирсин, истигамәт версин. Алимләрин апардыглары тәдгигатлар вә мүшаһидәләр көстәрир ки, ушагларын идрак имканлары әввәлки програмларын нәзәрдә тутдуғундан чох-чох кенишдир. Бу исә ушаглары елмин мүасир наилијјәтләри илә даһа әтрафлы таныш етмәјә имкан верир. Лакин мәсәлә бунунла битмир. Ахы, биликләрин мәзмунуну истәнилән дәрәчәдә кенишләндирмәк, сүр'әтлә инкишаф едән елмин архасынча гачмаг мүмкүн дејилдир.

К. Д. Ушинскинин дедији кими, чалышмаг лазымдыр ки, тәдрис үсулу гала-гала көһнәлмәсин, чүнки көһнәчилик шакирди дүшүнмәк зәруријјәтиндән мәһрум едир. Елә етмәлијик ки, һәр бир тәмриндә ушаг анчаг бунун нечә едилдијини хатырламасын, ону нечә етмәк лазым олдуғу үзәриндә дә дүшүнсүн.

Тә'лим фәнләрини елә методларла тәдрис етмәк лазымдыр ки, бу методлар биликләрин шүурлу мәнимсәдилмәсинә, әлдә

CamScanner ile tarandı
Scanned with CamScanner

олунан билијин узун мүддәт јадда сахланылмасына, практикаја тәтбигинә, шакирдләрин әгли чәһәтдән даһа јүксәк дәрәчәдә инкишафына имкан јаратсын. Белә методлардан бири дил үзәриндә мүшаһидәдир. Бу методла биликләри әлдә етмәк үчүн, башга фәнләрә нисбәтән, азәри дили дәрсләриндә даһа кениш имканлар вардыр.

Мүшаһидә методу илә шакирдләр биликләри мүстәгил мәнимсәјир. Бу мүстәгиллик комплекс програмлар дөврүндә мөвчуд олан «алим» кими мүстәгиллик дејил, мүәллимин истигамәтверичи ролу әсасында көстәрилән мүстәгилликдир.

Мүшаһидә методу илә шакирдләр мүмкүн олан дил материалыны өјрәнмәк үчүн әввәлчә әдәби дил, дејәк ки, һәр һансы бир мәтн вә ја рабитәли нитгин инкишафы үчүн ајрылан вахтда јаздыглары инша вә ифадәләр үзәриндә мүшаһидә апарыр. Шакирдләр мүшаһидә заманы мүәллимин тәләб етдији дил фактларыны сечир, бу фактлары груплашдырыр, бир-бири илә тутушдурур, саф-чүрүк едир, үмумиләшдирир вә мүәјјән нәтичәјә кәлирләр. Мүәллим бу әмәлијјаты јекунлашдырыр, шакирдләрин бурахдыглары сәһвләри дүзәлдир вә лазым кәлсә, кечилән материалын бу вә ја дикәр әламәтләри һаггында әлавә мә'лумат верир. Демәли, бурада мүәллимин әсас вәзифәси шакирдләрин мүстәгил фәалијјәтини тәшкил етмәк, онлара дүзкүн истигамәт вермәк, рәһбәрлик етмәк олур.

Сов.ИКП МК-нын баш катиби Л. И. Брежнев мүәллимләрин Үмумиттифаг гурултајындакы нитгиндә демишдир: «Елми мә'луматын артан ахыныны системләшдирмәји, тәһлил едиб шакирдләрә елә чатдырмағы бачармаг лазымдыр ки, онлары һәјата гәдәм гојдугдан сонра ишләјәчәкләри јени техникаја, јени технолоҗи просесләрә һазырламаг мүмкүн олсун. Бу да вачибдир ки, мәктәб тәкчә конкрет биликләр мәчмусу вермәли дејил, һәм дә бу биликләр әсасында мүстәгил нәтичәләрә кәлмәји өјрәтмәли, кәнчләрә јарадычы тәфәккүр вәрдишләри ашыламалыдыр»[1].

Шакирдләр фактлары үмумиләшдириб мүәјјән нәтичәјә кәлмәклә идрак просеси битмир, бундан сонра нәтичәнин сәһиһлији практикада јохланылыр вә мөһкәмләндирилир. Белә ки, грамматикадан кечилән һәр бир мөвзуну шакирдләр мәнимсәдикдән сонра практик иш башланыр. Јә'ни, шакирдләр

1. «Коммунист» гәзети, 1968, 5 ијул, сәһ. 1.

CS CamScanner ile tarandı

әлдә етдији грамматик билији дәрсликдә һәмин биликлә әлагәдар верилмиш тапшырыгларын ичрасына тәтбиг едир. Әкәр шакирд билији там мәнимсәмишсә, тапшырығын јеринә јетирилмәсиндә чәтинлик чәкмир, әкс тәгдирдә бу иши ичра едә билмир.

Көрүндүјү кими, бурада шакирдләр һәгигәти, објектив реаллығы дәрк етмәк јолуну кечирләр. Јә'ни шакирдләр мүәллимин көстәриши илә мәтндәки дил фактларыны мүшаһидә едир, фактлар арасындакы охшар вә фәргли чәһәтләри ашкара чыхарыр, үмумиләшдирир, нәтичәјә кәлир вә лазым кәлдикдә һәмин нәтичәни практикада јохлајырлар. Гејд етмәк лазымдыр ки, алимин кечдији идрак просеси шакирдин кечдији идрак просесиндән фәргләнир. Белә ки, шакирд нәтичәни билаваситә мүәллимин рәһбәрлији алтында әлдә едир, онун көмәји илә практикада јохлајыр. Бу, онунла шәртләнир ки, һәр үч мәрһәлә — һисси идрак, мәнтиги тәфәккүр вә практика мәрһәләләри бир-бири илә сых сурәтдә бағлыдыр, ајрылмаздыр, бири дикәри үчүн әсасдыр.

Шакирдләр дил фактларыны үмумиләшдирәркән грамматик биликләрин даһа јахшы дәрк едилмәси тә'мин олунур. В. И. Ленин көстәрир ки, идрак просесиндә һәр бир үмумиләшдирмә варлығын даһа там, даһа дәриндән дәрк едилмәси демәкдир.

Мүшаһидә методу илә јени билик мүстәгил әлдә едилән заман шакирдләр интенсив шәкилдә зеһни ишлә мәшғул олурлар. Шүбһәсиз, зеһни иш олмадыгда ушағын инкишафы ләнкијир. Тә'лим исә јалныз јаддасахлама илә мәһдудлашдырылдыгда шакирдләрин зеһни, һисси вә ирадәси күтләшмиш олур.

Мүшаһидә методу илә биликләр мәнимсәдиләндә шакирд чәтинликләрлә гаршылашыр, бу чәтинликләри һәлл етмәк үчүн дүшүнүр, јоллар ахтарыр, бир сөзлә, тәфәккүр фәалијјәти көстәрир. ССРИ Педагоҗи Елмләр Академијасынын һәгиги үзвү Л. В. Занковун дедији кими, бурада мәсәлә анчаг ушаг тәфәккүрүнүн кәркин фәалијјәт көстәрмәсиндә дејилдир. Башлычасы одур ки, ушаглар ән јухары зирвәјә галхмаға дәрин мараг көстәрир вә буна наил олурлар. Һәм дә онлар јорулмур, чүнки бу чәтин тапшырыглары јеринә јетирмәк ушаглар үчүн хошдур.

Scanned with CamScanner

Инди габагчыл мүәллимләрдән Гутгашен гәсәбә интернат-мәктәбинин мүәллимләри Вагиф Ваһабов вә Әмираслан Исрәфиловун иш тәчрүбәсинә әсасланыб сөзүн гурулушча нөвләринин мүшаһидә методу илә нечә тәдрис етмәк мүмкүн олдуғуну әјани шәкилдә көстәрәк.

V синифдә «Сөзүн гурулушча нөвләри» мөвзусу (§ 15 вә сонра) өјрәдилир. Дејәк ки, мүәллим бу мөвзуну шәрһ вә ја мүсаһибә методу илә шакирдләрә мәнимсәдир. Шакирдләр билирләр ки, сөзүн гурулушча үч нөвү (садә, дүзәлтмә вә мүрәккәб) вардыр. Ејни заманда шакирд бурада садә сөзүн бир көкдән ибарәт олдуғуну, дүзәлтмә сөзүн сөздүзәлдичи шәкилчиләр васитәсилә, мүрәккәб сөзүн исә ики вә даһа артыг сөзүн бирләшмәсиндән әмәлә кәлдијини өјрәнир. Онлар һәм дә көк, шәкилчи, сөздүзәлдичи вә сөздәјишдиричи шәкилчи һаггында мә'лумат алырлар.

Мә'лумдур ки, әсас нитг һиссәләринин, демәк олар ки, һамысынын гурулушча нөвләри вардыр вә бунлар тәдрис едилир. Исимләрин гурулушча нөвүнү (§ 24 вә сонра) мүшаһидә методу илә өјрәтмәк үчүн шакирдләрә белә бир рабитәсиз мәтн верилир:

1. Мән һәм севинч, һәм дә горху һисс едирәм (Р. М.). 2. Бу сәсдә санки бир доғмалыг, истилик вар иди (М. Ч.). 3. Дағын башында бир галача вар иди (Ә. А.). 4. Чәфәр Чаббарлы Хызы кәндиндә доғулмушдур. 5. Шәһәр дөјүш мејданыны андырырды (М. И.). 6. Сабаһ газмачы, сонра буруг устасы олачагсан. 7. Јүзләрлә вәтәндашын севинчли, алгышлы бахышлары о намуслу гызы вә гејрәтли ананы јола салырды (М. Ч.). 8. «Чапајев» кәмиси јырғалана-јырғалана тахта-шалбанлара тохунду. 9. Плову ашсүзәндә сүзүрләр. 10. АБШ капиталист дөвләтидир.

Мүәллим шакирдләрә мүрачиәт едир; — Ушаглар, мәтни охујун вә бурадакы сөзләри үч група бөлүн: садә сөзләри биринчи, дүзәлтмә сөзләри икинчи, мүрәккәб сөзләри исә үчүнчү група дахил един. Шакирдләр сөзүн гурулушча нөвүнү өјрәнмиш олдугларындан мәтндәки сөзләри чәтинлик чәкмәдән ашағыдакы кими груплашдырырлар.

Белә мәтнләри шакирдләрә һазыр шәкилдә тәгдим етмәк лазымдыр ки, вахт апармасын.

CamScanner ile tarandı

Садә	Дүзәлтмә	Мүрәккәб
Бу, сәсдә, бир, мән, һәм, дағын, башында, Хызы, кәндиндә, шәһәр, мејданыны, андырырды, сабаһ, сонра, устасы, олачагсан, о, гызы, ананы, кәмиси, тохунду, плову, сүзүрләр, дөвләтидир.	Доғмалыг, истилик, севинч, горху, галача, дөјүш, газмачы, буруг, јүзләрлә, вәтәндашын, севинчли, алгышлы, намуслу, гејрәтли, капиталист, «Чапајев».	Чәфәр Чаббарлы; јырғалана-јырғалана, тахта-шалбанлар, ашсүзәндә, АБШ, санки, вар иди, һәм дә, һисс едирәм, јола салырды.

Мүәллим тапшырығын икинчи мәрһәләсинә кечир: — һәр групда олан исимләри шәкилчиләри илә бирликдә сечин. Шакирдләр әввәлләр ибтидаи синифдә вә исимләрин гурулушча нөвләриндән габагкы дәрсдә исим һаггында мә'лумат алмышлар. Буна көрә дә онлар исимләри ашағыдакы кими груплашдырырлар.

Садә	Дүзәлтмә	Мүрәккәб
Сәсдә, дағын, башында, Хызы, кәндиндә, шәһәр, мејданыны, устасы, гызы, ананы, кәмиси, плову, дөвләтидир.	Доғмалыг, истилик, севинч, горху, галача, дөјүш, газмачы, буруг, вәтәндашын, капиталист, «Чапајев».	Чәфәр Чаббарлы, тахта-шалбанлара, АБШ, ашсүзәндә.

Бундан сонра мүәллим үчүнчү тапшырығы верир: — һәр групдакы шәкилчили исимләри көк вә шәкилчиләрә ајырын. Шакирдләр бу әмәлијјаты белә ичра едирләр.

Садә	Дүзәлтмә	Мүрәккәб
Сәс-дә, дағ-ын, баш-ы-н-да, Хызы, кәнд-и-н-дә, шәһәр, мејдан-ы-ны, уста-сы, гыз-ы, ана-ны, кәми-си, плов-у, дөвләт-и-дир.	Доғ-ма-лыг, исти-лик, сев-инч, горх-у, гала-ча, дөј-үш, газ-ма-чы, бур-уг, вәтән-даш-ын, капитал-ист, «Чапај-ев».	Чәфәр Чаббарлы, тахта-шалбан-лар-а, ашсүзән-дә, АБШ.

Нәһајәт, мүәллим сонунчу тапшырығы верир: — һәр група дахил олан шәкилчиләрин нөвүнү мүәјјәнләшдирин вә нәтичә чыхарын. Шакирдләр биринчи групда олан шәкилчи-

Scanned with CamScanner

ләрин сөздәјишдиричи шәкилчиләр олдуғу үчүн бу група дахил олан исимләрин садә, икинчи група дахил олан шәкилчиләрин сөздүзәлдичи олдуғу үчүн бу групдакы исимләрин дүзәлтмә, нәһајәт, үчүнчү група дахил олан исимләрин ики вә ја даһа артыг сөзүн бирләшмәсиндән әмәлә кәлдији үчүн мүрәккәб исимләр олдуғуну мүәјјәнләшдирирләр. Беләликлә, шакирдләр исмин дә гурулушча үч нөвү олдуғуну өјрәнирләр.

Инди «Сифәтләрин гурулушча нөвләри» (§ 41) мөвзусунун мүшаһидә методу илә тәдрисинә кечәк. Бунун үчүн дәрсликдәки 205 №-ли тапшырыгда верилмиш мәтн шакирдләрә тәгдим едилир:

1. Су кениш чөлләримизә јени һәјат вә гүввә верир (М. И.). 2. Һәфтәбазар көһнә, учуг бир һасарчанын ичиндә иди (М. Ч.) 3. Гејри-мүәјјән бир вәзијјәт һәр шејдә өзүнү көстәрир (М. И.). 4. Бу шәртләр ағыр вә чәтин шәртләрдир (Ә. В.). Башында күнлүјү узун, боз фурашка, әјниндә гәһвәји мәхмәрдән шалвар, ајагларында узунбоғаз чәкмә олан, белинә енли кәмәр бағламыш көзәл оғлана тәрәф дөндү (И. Ә.). Она гара костјумун алтындан ағ көјнәк кејмиш, јашыл галстук бағламыш, гысабојлу, көк оғланы көстәрди (И. Ә.).

Мүәллим шакирдләрә мүрачиәт едир: — ушаглар, мәтни охујун, сифәтләри шәкилчиләрлә бирликдә сечиб дәфтәринизә јазын. Шакирдләр һәм ибтидаи синифдә, һәм дә «Сифәтләрин гурулушча нөвләри» мөвзусундан әввәл сифәт һаггында мә'лумат алмышлар. Буна көрә дә онлар мәтндән нечә? нә чүр? вә һансы? суалларына чаваб верән кениш, јени, көһнә, учуг, гејри-мүәјјән, ағыр, чәтин, узун, боз, гәһвәји, узунбоғаз, енли, көзәл, гара, ағ, јашыл, гысабојлу, көк кими сөзләри сечиб дәфтәрләринә јазырлар. Мүәллим икинчи тапшырығы верир: — сечдијиниз сөзләри үч група бөлүн: садә сөзләри биринчи, дүзәлтмә сөзләри икинчи, мүрәккәб сөзләри исә үчүнчү група дахил един.

Садә	Дүзәлтмә	Мүрәккәб
Јени, көһнә, ағыр, чәтин, узун, боз, көзәл, гара, ағ, јашыл, көк.	Кениш, учуг, гәһвәји, енли.	Гејри-мүәјјән, узунбоғаз, гысабојлу.

Мүәллим тапшырығын үчүнчү мәрһәләсинә кечир: — һәр групдакы шәкилчили сөзләри көк вә шәкилчијә ајырыб

CamScanner ile tarandı

шәкилчиләри мүәјјәнләшдирдикдән сонра ајры-ајры груплардакы сифәтләри гурулушуна көрә тә'јин един.

Садә	Дүзәлтмә	Мүрәккәб
Јени, көһнә, ағыр, чәтин, узун, боз, көзәл, гара, ағ, јашыл, көк.	Уч-уг, гәһвә-ји, ен-ли, кен-иш.	Гејри-мүәјјән, узунбоғаз, гысабојлу.

Беләликлә, шакирдләр биринчи групда олан сөзләрин садә сифәт, икинчидәки сөзләрин сөздүзәлдичи шәкилчиләр васитәсилә әмәлә кәлмиш дүзәлтмә сифәт, нәһајәт, үчүнчү групда олан сөзләрин ики вә даһа артыг сөзүн бирләшмәсиндән әмәлә кәлмиш мүрәккәб сифәтләр олдуғуну өјрәнирләр.

Сајын гурулушча нөвләри «Саj һаггында үмуми мә'лумат» мөвзусунун (§ 49-да) ичәрисиндә верилмишдир. Мүәллим « Саj һаггында үмуми мә'лумат» мөвзусуну кечәркән сајын бир нечә хүсусијјәти (сајын тә'рифи, мә'на нөвләри, суаллары) һагда шәрһ вә ја мүсаһибә методу илә мә'лумат вериб, сајын гурулушча нөвүнү мүшаһидә методу илә өјрәдә биләр. Бунун үчүн мүәллим тәркибиндә садә, дүзәлтмә вә мүрәккәб саj олан (246 №-ли тапшырыг) мәтни шакирдләрә тәгдим едир.

Мин доггуз јүз әлли дөрдүнчү ил иди. Биз Алтыағача кетмишдик. Икинчи күн биз кәндин нә үчүн Алтыағач адландырылмасы илә марагландыг. Бир гоча бизә нағыл етди ки, бу јер вахты илә галын мешәлик имиш, анчаг бир тәрәфдә јан-јана битән алты ағач вар имиш ки, кәндин ады да бурадан алынмышдыр. Сәјаһәт заманы мүәјјән етдик ки, бу кәнд јүз ијирми једди ил бундан әввәл, јә'ни мин сәккиз јүз ијирми једдинчи илдә салынмышдыр. Инди бурада јүзләрлә ев вардыр. Бурада илк дәфә колхоз мин доггуз јүз отузунчу илдә тәшкил едилмишдир.

Мүәллим шакирдләрә мүрачиәт едир: — ушаглар, мәтни охујун, сајлары шәкилчиләри илә бирликдә сечиб дәфтәринизә јазын. Шакирдләр саj һаггында әввәлчәдән мә'лумат алдыглары үчүн мәтндән әшјанын мигдар вә сырасыны билди-

Scanned with CamScanner

рән, нечә? нечәнчи? һансы? нә гәдәр? суалларына чаваб верән сөзләри сечирләр: мин доггуз јүз әлли дөрдүнчү, икинчи, бир, алты, јүз ијирми једди, мин сәккиз јүз ијирми једдинчи, јүзләрлә, мин доггуз јүз отузунчу.

Мүәллим икинчи тапшырығы верир: — сечдијиниз сөзләри үч група бөлүн: садә сөзләри биринчи, дүзәлтмә сөзләри икинчи, мүрәкәб сөзләри үчүнчү група дахил един.

Садә	Дүзәлтмә	Мүрәккәб
Бир, алты	Икинчи, јүзләрлә.	Мин доггуз јүз әлли дөрдүнчү, јүз ијирми једди, мин сәккиз јүз ијирми једдинчи, мин доггуз јүз отузунчу.

Сонра тапшырығын үчүнчү мәрһәләси кәлир:—һәр групдакы шәкилчили сөзләри көк вә шәкилчијә ајырын, шәкилчиләри мүәјјән едиб нәтичә чыхарын.

Садә	Дүзәлтмә	Мүрәккәб
Бир, алты	Ики-нчи, јүз-ләрлә	Мин доггуз јүз әлли дөрд-үнчү, јүз ијирми једди, мин сәккиз јүз ијирми једди-нчи, мин доггуз јүз отуз-унчу.

Бурада шакирдләр биринчи група дахил олан сөзләрин садә сај, икинчидәки сөзләрин сөздүзәлдичи шәкилчиләр васитәсилә әмәлә кәлмиш дүзәлтмә сај, үчүнчү група олан сөзләрин ики вә даһа артыг сөзүн бирләшмәсиндән әмәлә кәлмиш мүрәккәб сајлар олдуғуну өјрәнирләр.

Фе'лин вә зәрфин гурулушча нөвләрини дә бу гајда илә тәдрис етмәк мүмкүндүр.

Көрүндүјү кими, бурада мүәллим шакирдләрин фәаллијјәтини елә тәшкил едир ки, онлар тәдричән һисси идракдан мәнтиги тәфәккүр сәвијјәсинә аддымлајыр, мүстәгил әмәк сәрф едәрәк јени билијә јијәләнирләр. Мүшаһидә методу илә һәр һансы бир мөвзуну тәдрис етмәздән әввәл, зәмин-јарадычы материаллары евдә шакирдләрә тәкрар етдирмәк, она даир тапшырығлар ишләтмәк зәруридир.

CS CamScanner ile tarandı

АЗӘРИ ДИЛИНИН ЛӘЗКИ ДИЛИНӘ ТӘ'СИРИ МӘСӘЛӘСИНӘ ДАИР

Әләкбәр ГУБАТОВ,

Губа рајону, Гәчрәш кәнд орта мәктәбинин мүәллими.

КОММУНИЗМ гуручулуғу дөврүндә өлкәмизин халглары арасында достлуг әлагәләри һәртәрәфли инкишаф едиб мөһкәмләнир. ССРИ халгларынын достлуғу үмумдүнја тарихи әһәмијјәти олан бир наилијјәтдир. Өлкәмизин бүтүн халгларыны бир-биринә мөһкәм телләрлә бағлајан, гаршылыглы һөрмәт вә е'тимада әсасланан бу достлуг Ленин милли сијасәтини һәјата кечирмәк уғрунда Коммунист Партијасынын узун илләр әрзиндә апардығы мүбаризәнин нәтичәсидир.

Ленин милли сијасәтинин һәјата кечирилмәсинин характерик тимсалы Азәрбајчан Совет Сосиалист Республикамызын әразисиндә азәрбајчанлылардан башга, чохлу халглар вә етник групплар—ләзкиләр, сахурлар, удинләр, грызлылар, хыналыглылар, будуглулар, татлар, јәһудиләр вә с. јашајыр. Учсуз-бучагсыз Совет вәтәнимизин бүтүн халглары кими, онлар да Бөјүк Октјабр Сосиалист ингилабынын сајәсиндә милли зүлм вә истисмардан азад олмуш вә ССРИ халгларынын ваһид гардашлыг аиләсиндә бирләшәрәк күндән-күнә инкишаф едир.

Бу етник групплар инкишаф етмиш халг вә милләтләрин тәркибинә гајнајыб гарышараг, һәмин халг вә милләтләрин дилиндә охујур вә инкишаф едирләр. Онларын дилләри тарихи категорија олараг индијә гәдәр јашајыр. Бу күнә гәдәр Азәрбајчанда тәсадүф едилән һәмин хырда дилләрдә данышылан бир сыра етник групплар азәри дилинә сәрбәст сурәтдә јијәләнмиш вә чәтинлик чәкмәдән мәктәбләрдә азәри дилиндә охуја билирләр. Онларын ана дилләри анчаг јашајыш мәнтәгәләри вә аилә дахилиндә ишләнир. Онлар дар чәрчивәдән

Scanned with CamScanner

харичә чыханда азәри дилиндән истифадә етмәли олурлар. Белә етник груплар, бир ән'әнә олараг, икидилли адландырылыр. Бунлар үчүн өз ана дилләриндә јазы тәртиб етмәјин мә'насы јохдур, чүнки онлар азәри дили васитәси илә даһа тез вә сүр'әтлә инкишаф едә билирләр.

Азәрбајчан әразисиндә јашајан етник групларын азәрбајчанлылашмасы тарихи бир зәрурәтдир. Нә гәдәр ки, ваһид мәркәз вар вә инсанлар бир-бирилә сых мүнасибәтдә вә гардашлыг әлагәсиндәдирләр, онлар истәр-истәмәз ваһид вә һамы үчүн әлверишли, анлашылан үмуми бир дилә еһтијач һисс едирләр, һәмин үмуми дил дә азлыгда галан бүтүн инсан груплары үчүн икинчи ана дили олараг хырда дилләр үзәриндә гәләбә чалыр. Һәр ики дил етник груп даирәсиндә узун дөврләр әрзиндә мүвази ишләнир вә нәһајәт, дар чәрчивә дахилиндәки дил јаваш-јаваш өз әһәмијјәтини итирир, өз јерини үнсијјәт үчүн даһа әлверишли олан икинчи дилин ихтијарына верир.

Губа әразисиндә јашајан әһали өз тәркиби е'тибарилә тарихән чох мүхтәлиф олмушдур. Бурада әһалинин әксәријјәтини тәшкил едән азәрбајчанлыларла јанашы ләзкиләр, татлар, јәһудиләр вә азлыгда галан башга тајфалар (хыналыглылар, будуглулар вә с.) да јашамышлар. Бу вәзијјәт инди дә давам едир. Индики Губа рајонунда азәрбајчанлылар (әксәријјәти тәшкил едирләр), ләзкиләр, татлар вә башгалары да јашајырлар. Азәрбајчан, ләзки вә тат кәндләриндә јашајан әһалинин гәдим замандан бәри давам едән гаршылыглы мүнасибәти өз тә'сирини дилдә дә көстәрмишдир. Белә ки, ләзки вә тат дилләриндә хејли мигдарда азәри дилинин сөзләри ишләдилир. Ејни заманда Губа диалектинин бир чох шивәләриндә ләзки вә тат дилләринин лексик үнсүрләри вардыр. Мүхтәлиф типли дилләрин гаршылыглы тә'сиринин өјрәнилмәси, әлбәттә, сырф дилчилик нөгтеји-нәзәрдән марагтлыдыр. Бу әлагәдә ону да гејд етмәк вачибдир ки, биз бурада мүхтәлиф системли дилләрин—түрк вә Ибер-Гафгаз системли дилләрин гаршылыглы тә'сириндән бәһс едәчәјик. Мәгаләдә јалныз азәри дилинин ләзки дилинә тә'сири мәсәләсиндән бәһс олунур.

Мә'лумдур ки, Губа рајонунун әразисиндә Азәрбајчан кәндләри илә јанашы ләзки кәндләри дә вардыр Дикаһ, Үчкүн, Гымыл, Гымылгазма, Күснәтгазма кәндләриндә сырф

CS CamScanner ile tarandı

ләзкиләр јашајыр. Бундан башга рајонун бир сыра гәсәбә вә кәндләриндә, Губа шәһәринин өзүндә дә ләзки аиләләри вардыр. Ајры-ајры кәнд советликләриндән алынан мә'лумата вә тәхмини һесабламалара көрә Губа рајонунда 5.000 нәфәрдән артыг ләзки јашајыр. Ләзкиләрин азәрбајчанлылар әтрафында чәмләшмәси, игтисади вә мәдәни һәјатда биркә чалышмалары вә әразичә јахынлығы онларын дилләринә дә тә'сир көстәрмәјә билмәз.

Ләзки дилинин лүғәт тәркиби зәнкинләшмә просесини кечирмәкдәдир. Азәрбајчан мәдәнијјәти, игтисадијјаты, ичтимаи гурулушу ләзкиләрин инкишафына мүсбәт тә'сир көстәрмишдир. Бу тә'сир ләзки дилинин лүғәт тәркибиндә өз әксини тапмышдыр. Гаршылыглы әлагә, сых мүнасибәт вә јахынлыг нәтичәсиндә азәри дили ләзки дилинә күчлү тә'сир көстәрир. Нәтичәдә ләзки дилинин лүғәт тәркибиндә күчлү дәјишикликләр әмәлә кәлир. Азәрбајчан мәдәнијјәти, игтисади вә ичтимаи вәзијјәт, инкишаф етмиш бағчылыг, әкинчилик вә тәрәвәзчилик—бүтүн бунлар ләзкиләрин јашајыш тәрзләринә вә дилләринин инкишафына тә'сир етмәјә билмәз.

Ләзки дилинин лүғәт тәркибинин зәнкинләшмәси бирдәнбирә баша кәлән бир просес дејил, тәдричән баша чатдырылан просесдир. Һазырда азәри дилинә дахил олан һәр јени сөз ләзки дилинә дә јени сөз кими дахил олур. Бүтүн ичтимаи, мәдәни, елми техники, игтисади терминләр һәр ики дилдә ејни гајдада ишләнир вә онлар һәм кејфијјәт, һәм дә кәмијјәтчә һәр ики дилдә бир-бириндән, демәк олар ки, фәргләнмир.

Ләзки дилинин лүғәт тәркибинә дахил олан сөзләр ләзкиләрин һәјат тәрзини әкс етдирмәкдә ән зәрури сөзләрдир. Һәмин сөзләри ифадә едән мәфһумлар ләзкиләрә анчаг азәрбајчанлыларла әлагәләрини мөһкәмләндирдикдән сонра мә'лум олмушдур.

Белә сөзләр чәркәсинә јазы ләвазиматы, савад вә оху илә әлагәдар мәфһумлары билдирән сөзләри дахил етмәк олар. Ләзкиләр Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулана гәдәр савадсыз идиләр, о дөврә гәдәр онларда һеч бир мәктәб вә тәһсил очағы јох иди. Һәмин јени һәјатла бағлы олан мәфһумлары билдирән сөзләрин ләзки дилинә сонралар дахил олмасыны бунунла изаһ етмәк олар. Бу күн ләзки дилиндә ишләнән јазы вә оху ләвазиматы адлары, һәмчинин савадла бағлы олан бүтүн сөзләр азәри дилиндән вә азәри дили васитәсилә башга дилләрдән алынма сөзләрдир.

Scanned with CamScanner

Мә'лум олдуғу кими, Губада бағчылыг даһа чох инкишаф етмишдир. Ләзки дилинә бағчылыг, тәрәвәзчилик, малдарлыға аид хејли сөз вә термин дахил олмушдур.

1. Бағчылыға аид сөз вә терминләр

Ләзки дилинин Губа шивәсиндә диалектдән бағчылыға аид күлли мигдарда сөз вә терминләр кечмишдир. Бурада, хүсусән, алма, армуд, килас, алча, кавалы, тут вә с. мејвәләрин адлары диалектдән алынмышдыр.

Алманын нөвләри: апурт[1]; аранат, лимонни аранат, шафран||шапран, билфурун, гәнди синаб, күк турш, гузкүрән, гырмызы паласт, ејубалма||ијибалма, искан алмасын, һартыниска (антоновка), мирабба алмасын, пумажни||памужни, размарин, сарын паласт, сарын синаб, сарын турш, сиғанка, табағ алма, чибир алма, чирһәчи, шанпан||шампан, ширван күзәли; шихечани, гиш алмасы, памбуғ алмасын, чипназик алма, һајвакүти, симиринка, карлови, бујки, ағ алма, шамама алмасын, јај алмасын, гәнәт, тинни-тинни алма, туминнән битән, нур алмасын, матишка алмасын вә с.

Армудун нөвләри: абасбеки, ағ армуд, шәкәр армуди, бал армуди, гара армуд, гарпуз армуди, горхмази, јимиш армуди, зинчирбәнд, инчил армуди, испик армуди, јај армуди, јангирмизи, күк армуд, нар армуди, наркилә, нуринбурун, чирнәдири, сәрчә буди||сәлчә буди, сини армуди, тәздәкән армуд, тикан армуди, учгунватан армуд, чаггалбуған вә с.

Мараглы бурасыдыр ки, Гымыл, Дикаһ, Үчкүн, Күснәт вә с. ләзки кәндләриндә «армуд» сөзү ајрылыгда ишләндикдә «гал||чүхер» сөзләри илә ифадә олунур. Бирләшмә дахилиндә ләзки дилиндәки сөз ифадә тәрзини дәјишәрәк азәри дилиндәки кими ифадә олунур.

Бәһлилин (киласын) нөвләри: ағ бәли, шанпан бәли, албәли, суфан бәли, тумрус бәли, гара шанпан, гара (чулов) бәли.

---

1. Ләзки дилинин Губа шивәсиндә ишләнән сөз вә терминләр Губа диалектиндән көтүрүлдүјү үчүн онларын тәләффүзү дә диалектдәки ифадә тәрзи кими верилир.

Гејд[1]. Ләзки дилиндә рәнк, әламәт билдирән сөзләр тәдричән азәри дилинин сөзләри илә ифадә олунмагдадыр.

Гејд[2]. «Губач тут», «Ширванч тут» бирләшмәләринин биринчи тәрәфиндә олан «ч» үнсүрү ләзки дилинин Губа шивәсиндә мәнсубијјәт шәкилчисидир.

CS CamScanner ile tarandı

Алчанын нөвләри: ағ әлчә, амсар әлчәси, бәли әлчәси, гара (чулов) әлчә, күрчү султаны, пајыз (зулун) әлчәси, талаби әлчә.

Кавалынын нөвләри: әлбхара кәвәли, гара (чулов) кәвәли, әлчә кәвәлиси, ахдачи кәвәли, пајыз (зулун) кәвәлиси, сара кәвәли.

Тутун нөвләри: гара (чулов) тут, ағ (лачи) тут, ширванч тут, губач тут, хартут.

Башга мејвәләрин нөвләри: мишмишә, әрик (чыр алча), шәфтәли, инчил, үзүм, бадам, нар, шабалыд||шабалут, гиси, хурма, кишмиш, пүстә, гура, партахал, лимун||луми, мандарин, муруғ, јемшан, гуш-үзүм вә с.

Ағач адлары: гарағач, гавах, икиде (ијдә), гизилағач, дәндә, дәфнә, зејтун||зијтун, сәрв, сидр ағачы, ијнәјарпаг, туз ағачы, чинар, чукә, пип (фыстыг), јемшан ағачы вә с.

II. Бостан-тәрәвәз мәһсулларына аид сөз вә терминләр

Ләзки дилинин Губа шивәсинә диалектдән бостан-тәрәвәзә аид мүхтәлиф сөз вә терминләр дахил олмушдур. Бунлар ашағыдакылардыр: гарпыз||гарпуз, јемиш, шамама, памадур, бадумчан, балгабах, бибәр, вәзәри (вәзәли), габах, истовут, јералмасы, кәлик, кевәр||күвәр, кәләм, кишмиш, ләркә, пахла, хашхаш||хешхеш, турп, јерпәнәк||арфунаг, пејғәмбар, чалтик, шекерпара (ән јахшы говун), гарачүрек, туршәнк||туршәмәк, јемлик, гаратәрә, дарчин, дәвәдабан, чуғудур, испанаг, пирне||пурни, јарпыз, шукуд (шүјүд), сәбзи, тәрә, рајһан, нахуд||нухут, мәрчи||мәрчимәк вә с.

III. Малдарлыға аид сөз вә терминләр

Ләзки дилинин Губа шивәсиндә малдарлыға аид сөз вә терминләр даһа чох өзүнү көстәрир. Бурада ев һејванларынын мүхтәлиф хүсусијјәтләрини ифадә едән сөзләр мөвчуддур.

1. Чинсинә көрә ат адлары:

а) еркәкләр: ајғыр||ајғур, гырпыз, дајча (бир јаша гәдәр), дај (бир јашдан сонра), әркек (үч јашдан сонра), јаби;

б) дишиләр: гуланча, гулан (икијашар), диши балкан ||мадјан||мајдан (үч јашдан јухары). (Балкан—ләзкичә ат демәкдир).

Scanned with CamScanner

2. **Рәнкинә вә нишанына көрә ат адлары:** күрән||кураң, сәмәнд||сәмән, кәһәр, гаракәһәр, ачуг кәһәр, күк, дәмир күк, әбрәш, секүл, буз, агјал, гашга, куһлан||күһлән, ала, тәпәл, чал, чил.

3. **Ат јеришләринин адлары:** атдурма, јурға, бәрк јурға, хирдә јурға, дөдајаг, лорт-лорт (ларт-ларт), чапараг, јүртме||үртме, гурт јериши.

IV. Гојунчулуға аид сөз вә терминләр

1. **Чинсинә көрә гојун адлары:** бухара хеб[1], гарабаг хеб, ләзки хеб, миранус, туркиман хеб, јерли хеб.

2. **Јашына вә чинсинә көрә гојун адлары:** гузи (алты аја гәдәр еркәк вә ја диши), тугли (бириллик), гуч (еркәк гојун), шәк (әрәмик), гисир (доғмајан диши гојун), гарадиш (бир баладан сонра).

3. **Рәнкинә көрә гојун адлары:** Сарыала, гумралкүрә, бинешүкри, сарыкүре, гаракүре, аг күре, әбрәш күре, бурну гара әнкәл, аг гулаг, бүнүш гулаг, гара гулаг, чал гулаг, буз (боз) чал гумрал.

4. **Јашына вә чинсинә көрә кечи адлары:** чәпиш (алты аја гәдәр диши кечи), углаг (алты аја гәдәр еркәк кечи), ахта, дишикечи, кувәр, бичәки (еркән доған кечи), буруг, сис (бир јашдан јухары еркәк кечи), тәкә||гон (чох јашлы еркәк кечи).

5. **Сүрү итләринә верилән ләгәб адлары:** Алабаш, Сары, Күдек, Јалғуз, Јыртан, Агдуш, Гаракуз, Туплан, Гарабаш, Гијгач, Пәләнк, Әбрәш, Тумаг, Дүренк, Пусуг, Сарыбаш.

V. Чинсинә көрә гарамал адлары: дана (бир јаша гәдәр еркәк вә ја диши), чүнкә (бир јашдан јухары еркәк), дүкә (бир јашдан јухары диши), үкүз (үч јашдан јухары еркәк), бузуг (алты аја гәдәр еркәк вә ја диши), буға.

1. **Рәнкинә көрә еркәк гарамал адлары:** аг үкүз, агзы кәр үкүз, ала үкүз, буз үкүз, гара үкүз, гаракуз үкүз, гизил үкүз, гур үкүз, күк үкүз, сары үкүз, сәкил (пачасы алабула) үкүз, чал үкүз, пилә үкүз (ағыр јеришли, тәнбәл).

---

1. Ләзки дилиндә гојун демәкдир.

CS CamScanner ile tarandı

2. **Чинсинә көрә чамыш адлары:** Гарабаг кумиши, Дагыстан кумиши, Дәрбәнд кумиши, Мүшкүр кумиши, Сарван кумиши, Салјан кумиши, Ширван кумиши.

3. **Ағарты адлары:** ајран||ијран||дуг, агуз, ахтарма, булама гимаг, дәләмә, сүзмә, (сују тамамилә сүзүлмүш гатыг), пиндир||пенир, шур||шыр, гурта (әринмиш јағын галығы), гачур (пиј јағы).

VI. Гуш адлары: ағачдүкән, башдараг (шанапипик), билбил, билдирчин, гарагулаг||бајгуш, гарға||пег, гарнуғач (гарангуш), гузғун, дашдүкән, дүдаг, алабахта||табас, јапалаг, кача, кеклик, ких||күх, кечәкәзән||јараса, күкәрчин, сахсаған||кәрәкил||гәчәлә, сарыкүннәк, сәлчә, сиғирчин, гирғи, тутугуш, һачылүләк, чалаған, чүл туғи, чүл хурузи, чүчи гарға, гиргавул, гаратујуг||гимгәр, гаралиләк, гашгалдаг, гизилгаз, гизилгијруг, гизилгуш, гу, дәвәгуш, иса-муса гуш, тавус, турағај, турач.

Азәри дилиндән ләзки дилинә күлли мигдарда от вә битки адларыны, ев әшјаларынын, кејим вә бәзәк шејләринин адларыны билдирән сөз вә терминләр кечмишдир.

Бу дејиләнләрдән көрүндүјү кими, азәри дилинин ләзки дилинә тә'сири мүсбәт мә'нада баша дүшүлмәлидир. Азәрбајчан сосиалист милләтинин дили үмумхалг дилидир. О, Азәрбајчанын үмуми әразиси дахилиндә бүтүн етник груплар үчүн үмуми дил олдуғу кими, ләзкиләр үчүн дә үмуми дилдир. Азәрбајчан милли дили ичәрисиндә башга дилләрин тәмәркүзләшмәси тарихән баша чатдырылан ганунаујғун ичтимаи бир һадисәдир.

Дилләр азад инкишаф едир. Халгларын онлара даһа јахын вә даһа ајдын олан, даһа зәнкин дили көнүллү сурәтдә өјрәнмәләрини вә бу дилә говушмаларыны һәјат өзү тәләб едир.

В. И. Ленинин көстәрдији кими, милләтләрин инкишафынын үмуми ганунаујғунлугларындан бири мәһз бундан ибарәтдир ки, «игтисади дөвријјә тәләбаты бир дөвләтдә јашајан милләтләри (онлар бирликдә јашамаг истәдикчә) һәмишә чохлуғун дилини өјрәнмәјә мәчбур едәчәкдир». (Әсәрләри, 19-чу чилд, сәһифә 317).

X СИНИФДӘ ЈЕНИ МӨВЗУЛАРЫН ТӘДРИСИ ҺАГГЫНДА

Агададаш БАБАЈЕВ,
педагожи елмләр намизәди.

X синфин әдәбијјат програмына бир сыра јени мөвзулар дахил едилмишдир. Һәмин мөвзулар һаггында мөвчуд дәрсликдә лазыми мә'лумат јохдур. Буна көрә дә һәмин мөвзулардан дөрдү һагында мүәллимләрә мүәјјән көмәк көстәрмәји лазым билдик.

I. М. С. Ордубади, «Думанлы Тәбриз»

Програмда М. С. Ордубадинин һәјаты, јарадычылығы вә «Думанлы Тәбриз» романынын тәдрисинә 6 саат вахт ајрылмышдыр. Һәмин вахты ашағыдакы гајдада планлашдырмаг мәсләһәтдир:

1-чи саат — М. С. Ордубадинин һәјаты;

2-чи саат — Јазычынын јарадычылығы һаггында гыса мә'лумат;

3-чү саат — «Думанлы Тәбриз» романынын мәзмунун мәнимсәдилмәси илә әлагәдар ишләр;

4-чү саат — Мәзмунун мәнимсәдилмәси илә әлагәдар апарылан ишләрин давамы;

5-чи саат — Романын идејасынын вә баш сурәтләринин (Сәттархан, Бағырхан, Әбүлһәсән бәј вә Нина) тәһлили;

6-чы саат — Әсәрин бәдии хүсусијјәтләри: композисијасы вә дили. Романын Азәрбајчан совет әдәбијјаты тарихиндә вә М. С. Ордубади јарадычылығында ролу вә әһәмијјәти.

CamScanner ile tarandı

Јазычынын һәјаты. Өмрүнүн 50 илини әдәби фәалијјәтә һәср етмиш көркәмли јазычы, драматург вә шаир М. С. Ордубади 1872 -чи илин март ајында Нахчыван МССР-ин Ордубад шәһәриндә анадан олмушдур. Атасы Һачы Аға Мәммәд оғлу мүәллим олуб, «Фәгир» тәхәллүсү илә классик үслубда ше'рләр јазарды.

М. С. Ордубади 7 јашлы ушаг икән атасы вәфат едир. Јохсул әмисинин һимајәсиндә галан Мәммәд Сәид 14 јашындан ишләмәјә мәчбур олур. О, әввәлчә молла јанында, сонралар исә Мирзә Бахшы адлы бир мүәллимин мәктәбиндә охујур. Лакин о, әсил тәһсилини заманәсинин ән габагчыл мүәллими вә шаирләриндән олан Мәһәммәд Тағы Сидгинин (1854—1904) Ордубадда јени типли мәктәбиндә («Үсулиҹәдид» мәктәби) алыр.

Ордубадинин дүнјакөрүшүнүн инкишафында вә формалашмасында мүәллимләри Мирзә Бахшы вә М. Т. Сидгинин, һабелә о заман Неһрәм кәндиндә мүәллим олан бөјүк демократ јазычы Ҹ. Мәммәдгулузадәнин вә Әјлис кәндинин мүәллими Мирзә Ҹәлил Шүрбинин бөјүк ролу олмушдур.

Дөрдсинифли шәһәр мәктәбини битирдикдән сонра тәһсилини давам етдирмәјә имканы олмајан Мәммәд Сәид фабрик вә заводларда ишләјир, ејни заманда мүталиә јолу илә билијини артырырды. О, заводда ишләмәсини вә саһибкарын зүлмүнү 1901чи илдә јаздығы бир ше'риндә белә ифадә етмишди.

> **Горхуруг күләкдән, горхуруг јелдән,**
> **Рузумуз асылмыш инчә бир телдән.**
> **Ишә чағырырлар улдуз батмамыш,**
> **Ишдән бурахмазлар шәһәр јатмамыш.**

М. Т.Сидги вә Ҹ. Мәммәдгулузадә ону ше'р јазмаға, мәтбуатда иштирак етмәјә һәвәсләндирирләр. 1903-чү илдә нәшрә башлајан «Шәрги-Рус» гәзетиндә онун бу мүнасибәтлә јаздығы ше'ри чап олунур.

1905-чи ил ингилабынын тә'сири нәтиҹәсиндә Ордубадинин дүнјакөрүшүндә дөврүнә тәнгиди мүнасибәт күчләнир, истисмара, чар үсули-идарәсинә гаршы мүбаризәјә чағырыш руһлу әсәрләр јазыр. О, һәмин илләрдә нәшрә башлајан «Иршад», «Молла Нәсрәддин», «Тазә һәјат», «Тәрәгги», «Иттифаг», «Сәда», «Игбал», «Бабаји-Әмир» вә с. гәзети вә

Scanned with CamScanner

журналларда ардычыл олараг ше'р, мәгалә, фелјетон вә һекајәләр чап етдирир.

1906-чы илдә шаирин «Гәфләт», 1907-чи илдә исә «Вәтән вә һүрријјәт» адлы ше'р китабчалары чап олунур. Һәр ики китабчада шаир маариф тәблиғ едир.

М. С. Ордубадинин истәр әдәби јарадычылығында, истәрсә дә журналистик фәалијјәтиндә «Молла Нәсрәддин» журналынын бөјүк вә мүсбәт ролу олмушдур. Јазычы бу журналда өз јазылары илә иштирак етмиш, реализмә вә демократик дүнјакөрүшүнә доғру инкишафында һәмин журналын тутдуғу истигамәтдән чох фајдаланмышдыр.

«Молла Нәсрәддин» журналында вә башга мәтбуат органларында сатирик ше'рләри вә фелјетонлары илә чыхыш едән М. С. Ордубади кизли имзалар ишләтсә дә, гаракүруһчу гүввәләр ону танıјыб тә'гиб вә тәһдид едирләр. Вәзијјәти беләкөрән шаир Ҹулфаја көчмәјә мәҹбур олур. О, бурада Иран вә Ҹәнуби Азәрбајҹан ингилабчыларына көмәк едән кизли тәшкилатын үзвләри илә таныш олур вә ингилабда јахындан иштирак едир. Азачыг сонра исә сосиал-демократ тәшкилаты «Һүммәт»ин Ҹулфа шө'бәсинә гәбул олунур. Иран вә Ҹәнуби Азәрбајҹан ингилаби һәрәкатында иштиракы онун дүнјакөрүшүнү даһа да генишләндирир вә она әдәби јарадычылығы үчүн јени-јени мөвзулар верир.

М. С. Ордубадинин ингилаби һәрәкатда иштиракыны вә мәтбуат сәһифәләриндә иртиҹа гүввәләринә гаршы апардығы гәләм мүбаризәсини көрән чар һөкумәти органлары 1914-чү илин јанварында ону һәбсә алыб, Саритсин шәһәринә сүркүн едирләр. Сүркүндә кечирдији ағыр шәраитә вә сәһһәтинин позулмасына бахмајараг достлары илә әлагә јарадыб јени әсәрләрини нәшр етдирә билир.

Шаир 1917-чи илдә феврал буржуа ингилабы нәтиҹәсиндә сүркүндән азад олур вә тезликлә болшевик тәшкилатлары илә әлагәјә кириб, ингилабы фәалијјәтини давам етдирир. О, 1918-чи илдә Коммунист партијасы сыраларына дахил олур вә Һәштәрхана кәләрәк Азәрбајҹан болшевикләринин органы олан «Һүммәт» гәзетиндә әмәкдашлыг едир. 1920-чи илдә Ордубади XI ордунун сыраларында Дағыстана кәлир, орада мәтбуат органларына рәһбәрлик едир, һәмин илин мајында исә Бакыја кәләрәк бөјүк бир ҹошғунлугла иҹтимаи һәјатымызын мүхтәлиф саһәләриндә чалышыр. Хүсусилә «Әхбар», «Коммунист», «Маариф ишчиси», «Јени јол», «Молла Нәсрәддин», «Шәрг гадыны» вә с. мәтбуат органларында фәал чалышыр. О, ејни заманда јенинчә тәшкил олунмуш «Тәнгид-Тәблиғ» театры үчүн тәблиғи пјесләр јазыр. 20-чи илләрдә Ордубадинин «Ленинә», «Ше'рләр», «Аналығ», «Көһнә адамлар», «Мәним ше'рләрим» адлы лирик вә сатирик ше'рләриндән, поемаларындан вә тәрҹүмәләриндән ибарәт китаблары нәшр олунур. Јазычы бу илләрдә ше'рләрлә јанашы «Саботажникләр», «Диләнчиләр», «Октјабр ингилабы» вә с. пјесләр дә јазыр ки, бунлар мүвәффәгијјәтлә тамашаја гојулур.

М. С. Ордубади 1930-чу илдән башлајараг халгымызын тарихиндән вә ингилаби кечмишиндән бәһс едән мәшһур тарихи романларыны јазмаға башлајыр. О, 1930—48-чи илләр арасында дөрд һиссәдән ибарәт «Думанлы Тәбриз», 1938-чи илдә «Дөјүшән шәһәр», 1940-чы илдә «Кизли Бакы», 1948-чи илдә даһи шаиримиз Низаминин 800 иллик јубилеји мүнасибәти илә јаздығы «Гылынч вә гәләм» романларынын, һабелә «Короғлу», «Нәркиз», «Низами» операларынын либеретто мүәллифидир. Ордубади һәмчинин «Думанлы Тәбриз» романы әсасында ејни адлы пјес јазмышдыр.

Көркәмли сәнәткар вә иҹтимаи хадим М. С. Ордубади 1950-чи ил мајын 1-дә Бакыда вәфат етмишдир.

Партијамыз вә халгымыз онун әдәби-иҹтимаи хидмәтләрини јүксәк гијмәтләндирмиш, јазычыны Ленин ордени, «Шәрәф нишаны» ордени вә медалларла тәлтиф етмиш, она әмәкдар инҹәсәнәт хадими ады верилмиш вә о, Азәрбајҹан ССР Али Советинә бир нечә дәфә депутат сечилмишдир.

Јарадычылығы. М. С. Ордубадинин јарадычылығы чох кениш вә рәнкарәнкдир. О, әдәби жанрларын әксәр нөвләриндә әсәр јазмышдыр. Онун бу һәртәрәфли әдәби јарадычылығыны шәрти олараг үч дөврә бөлмәк олар: 1) Азәрбајҹанда Совет һакимијјәти гурулмамышдан әввәлки дөвр јарадычылығы; 2) 1920—30-чу илләр арасындакы јарадычылығы; 3) 1930-чу илдән сонракы дөвр јарадычылығы.

Јарадычылығынын 1-чи дөврү. М. С. Ордубади әдәби јарадычылыға ше'рлә башламышдыр. О, илк ше'рләриндә керилик, мөвһумат, ҹәһаләт вә авамлығы тәнгид етмиш, елм, маариф вә габагчыл мәдәнијјәтин тәблиғинә чалышмышдыр.

1905-чи ил ингилабы шаирин дүнјакөрүшүнә јени истигамәт верир. О јалныз авамлыг вә ҹәһаләти тәнгид етмәк, маариф вә мәдәнијјәти јајмагла адзадлыг әлдә етмәјин мүмкүн олмадығыны баша дүшүр, иҹтимаи зүлм вә истисмар

CamScanner ile tarandı
Scanned with CamScanner

әлејһинә ше'рләр јазыр, ингилаби идејаларын тәблиғинә башлајыр. О, «Вәтән вә һүррријјәт» китабында, зиддијәтли шәкилдә олса да, азадлыг вә ингилаб мәсәләләрини ирәли сүрүр:

Көзүн вар исә һүррријјәт зијасындан көтүр һиссә,
Јаша инсанча, инсанлартәк азад ол әсарәтдән!

Инсанлары азадлыға вә ингилаба чағыран шаирин дүнјакөрүшү һәлә думанлы вә зиддијјәтли иди. О, кениш халг күтләләринә әсил вә дүзкүн ингилаби јолу көстәрә билмирди. Буна бахмајараг Ордубади сатирик ше'рләри илә халгын көзүнү ачмаға чалышыр, әсәрләриндә күтләләрин өз һаггыны вә һүгугуну тәләб етмәјә чағырыш кетдикчә күчләнир.

«Молла Нәсрәддин» журналында иштиракы онун сатираларындакы реализми, демократизми кетдикчә күчләндирир, әсәрләринин дил чәһәтдән садәлијинә вә халгилијинә, форма ојнаглығына вә јенилијинә тә'сир едир.

М. С. Ордубади Новочеркасск һәбсханасында оларкән јаздығы «Она...» сәрлөвһәли ше'риндә чар мүтләгијјәтинә гаршы үсјан сәсини галдырыр, азачыг сонра исә «Һүри-һүррријјәт» ше'риндә азадлыг һәсрәтини һәјәчанла ифадә едир.

1917-чи ил буржуа-демократик ингилабы нәтичәсиндә чаризмин деврилмәсини бөјүк севинчлә гаршылајан шаир «Кап» адлы ше'рини јазыр:

Бирдән-бирә дүнјаја бөјүк гул-гулә дүшдү,
Бу гул-гуләдән али-Роман мүшкүлә дүшдү.
Јуммушдулар үч јүз сәнә агзын фүгәранын,
Индисә бу иш көр нечә дилдән-дилә дүшдү.
Өвлади-Роман бах нечә бир мүшкүлә дүшдү.

М. С. Ордубади 1920-чи илә гәдәр сатирик ше'рләри вә фелјетонлары илә јанашы ики роман да јазмышдыр. Бунлардан бири «Тазә һәјат» гәзетиндә 1908-чи илдә һиссә-һиссә чап олунан «Ики чочуғун Авропаја сәјаһәти» романыдыр. Роман мәктублар шәклиндә үч марифчи кәнчин јазышмасындан ибарәтдир. Лакин әсәр сәнәткарлыг чәһәтдән зәиф олдуғу үчүн мүәллифинә шөһрәт газандыра билмир.

Ингилабдан әввәл М. С. Ордубадини охучулара бир јазычы кими танытдан онун 1909-чу илдә јаздығы вә 1914-чү илдә чап етдирдији «Бәдбәхт милјончу, јахуд Рзагулу хан фрәнкимәаб» романыдыр. Әсәр 1920-чи илә гәдәр јазылмыш илк вә ән јахшы романларымыздан бири һесаб олунур.

CamScanner ile tarandı

Мүәллиф әсәрин әввәлиндә белә бир гејд верир: «Иранын деври-истибдадыны, Нәсрәддин шаһын үсули-идарәсини, дөвләти-мүтләгәнин Ирана нә кими фәна тә'сир бәхш етдијини, Мүзәффәрәддин шаһын әһди-сәлтәнәтиндә әһалинин тәрзи-мәишәтини, үләманын елмә, фүнуна даир олан иштибаһыны көстәрән бир фачиеји-ашиганәдир».

Романын гәһрәманы Франсада тәһсил алмыш милјонер Рзагулу хандыр. о, Ирана гајытдыгдан сонра өзүнә табе олан кәндләрдә бир сыра ислаһатлар һәјата кечирмәк истәјир. Рзагулу хан кәндлиләрин вәзијјәтини јахшылашдырмаг, шәһәрләрә дәмир јолу чәкмәк, мәктәб ачмаг, јени руһлу гәзет нәшр етмәк вә с. тәдбирләр көрмәк истәјир. Лакин о, јерли мүртәчеләрин мүгавимәтинә раст кәлир, арзуладығы мәдәни вә демократик ислаһатлары һәјата кечирә билмир. Бундан сонра о, һеч олмазса өз ушагларыны охутмаг, онлара Авропа гајдасы илә тәһсил вермәк, өвладларыны кәләчәкдә Ирана хидмәт етмәјә һазырламаг гајғысына галмаға чидди сә'ј көстәрир. Анчаг авамлыг вә чәһаләт батаглығында чырпынан арвады Бөјүкханым онун бу арзусуну да Рзагулу ханын үрәјиндә гојур. Рзагулу хан ону әһатә едән көһнәпәрәстләрин мүгавимәти нәтичәсиндә мәһв олур, аиләси дағылыр.

Романын бәдии чәһәтдән бә'зи гүсурларына бахмајараг Иранын о заманкы вәзијјәтини өјрәнмәк вә әдәбијјат тарихимиздә тутдуғу мөвге бахымындан бөјүк әһәмијјәти вардыр.

М. С. Ордубади јарадычылығынын 2-чи дөврү 1920-чи илдән 1930-чу илә гәдәр олан мүддәти әһатә едир. Бу мүддәтдә о, бир сыра фелјетон, сатирик ше'рләр, пјес, елми-күтләви мәгалә вә китабчалар јазыр. Бу дөврдә јаздығы әсәрләринин әсас мөвзусуну көһнәлик галыгларына гаршы мүбаризә, дин, мөвһумат вә руһаниләрин ифшасы, һабелә империалистләрин Јахын Шәрг өлкәләриндә јеритдији мүстәмләкә сијасәтинин тәнгиди вә с. тәшкил едир. Шаир сатирик ше'рләри вә фелјетонлары илә јанашы чидди, сијаси әсәрләр дә јазыр. Һәмин әсәрләр ичәрисиндә онун даһи рәһбәримиз В. И. Ленинин вәфатына һәср етдији «Ленинә» (1924) ше'ридир. Азәрбајчан совет ше'ри тарихиндә чох гијмәтли вә әһәмијјәтли олан бу әсәрдә бөјүк һүзн вә кәдәрлә јанашы, халгларын Ленинин әмәлләрини даим јашадачағына вә Ленин бајрағыны јүксәкдә тутачағына дәрин инам һисси вардыр:

Чисмин көмүлсә хакә, көмүлмәз әмәлләрин!
Даим чаһандадыр јенә һиммәтли әлләрин.

Scanned with CamScanner

...Алчаг үрәкләр олмаја мөвтүнлә камијаб,
Руһун да, һејкәлин дә, мәзарын да ингилаб!

1920-чи илләрдә «Тәнгид-Тәблиғ» театры үчүн јаздығы «Октјабр ингилабы», «Саботажникләр», «Динчиләр» вә башга пјесләри һәмин дөврүн актуал мәсәләләринә һәср едилмишдир.

«Октјабр ингилабы» дөрд пәрдәли бир драмдыр. Бурада кәндлиләрин ағыр һәјаты, онларын игтисмарчылара гаршы мүбаризәси, коммунистләрин халгы ағвардијачылара гаршы мүбаризәјә галдырмасы вә ингилабын гәләбәси тәсвир едилмишдир. Әсәрин гәһрәманлары Шакир вә онун севкилиси Тејбәдир. Онларын һәр икиси мәтанәтли, чәсарәтли, өлүмдән горхмајан коммунистдир. Бу кәнчләр кизли ингилаби иш апарыр, әксингилаби гүввәләрин халга зидд һәрәкәтләрини ифша едир вә мүбаризәни гәләбәјә гәдәр инамла давам етдирирләр.

Лакин гејд етмәк лазымдыр ки, бу илләрдә М. С. Ордубадинин бәдии јарадычылығы истәр мөвзу, истәрсә дә жанр е'тибары илә рәнкарәнк олса да, сәнәткарлыг чәһәтдән јүксәк сәвијјәдә дејилдир.

Ингилабдан әввәл бир сыра ичтимаи-сијаси һадисәләрин шаһиди олмуш, ингилаби һәрәкатда шәхсән иштирак етмиш коммунист јазычы епик жанрын ән бөјүк формасы олан романа мүрачиәт едир вә бир-биринин ардынча «Думанлы Тәбриз» (1930—1948-чи илләрдә), «Дөјүшән шәһәр» (1938), «Кизли Бакы» (1940), «Гылынч вә гәләм» (1948) әсәрләрини јазыр. Бунлардан башга, Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә халгымызын рәшадәт, мәрдлик, вәтәнпәрвәрлик кими јүксәк кејфијјәтләринин тәсвиринә һәср етдији «Кәнч чекистләр», «Кичик шәһәр», «Сержант Иванов адына көрпәләр еви» кими роман вә һекајәләр, «Марал», «Интизар чәкәнләр» адлы пјесләрини јазыр. Мүһарибәдән сонракы илләрдә М. С. Ордубади мүасир мөвзулара мүрачиәт едир. О, мүһарибә илләриндә халгымызын чәбһәдә вә архада көстәрдији гәһрәманлыглара даир «Тәзә адам» романыны вә социалист шәһәри Сумгајытын нәһәнк тикинтиләриндән бәһс едән «Бөјүк гурулушда» адлы пјесини јазыр.

(Мүәллимләрә хатырладырыг ки, «Думанлы Тәбриз» романы һаггында мөвчуд дәрсликдә кифајәт гәдәр мә'лумат верилдијиндән бурада һәмин әсәрин тәһлили үзәриндә дајанмағы лазым билмәдик).

CamScanner ile tarandı

1. «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи», III чилд, Азәрб. ССР ЕА-нын нәшри, Бакы, 1957-чи ил, сәһ. 385—403.
2. «Азәрбајчан совет әдәбијјаты тарихи», I-чи чилд, Азәрб. ССР ЕА-нын нәшри, Бакы, 1967-чи ил, сәһ. 350—354.
3. «Азәрбајчан совет әдәбијјаты», «Маариф» нәшријјаты, Бакы, 1966-чы ил, сәһ. 158—172
4. М. С. Ордубади, Әсәрләри (сәккиз чилдлик), Азәрнәшр, Бакы, 1964—1967-чи илләр.
5. Нуридә Бағырова, «М. С. Ордубади вә тарихи роман жанры», Азәрнәшр, Бакы, 1968-чи ил.

2. **Абдулла Шаиг. «Араз».** Програм үзрә А. Шаигин һәјаты, јарадычылығы вә «Араз» романынын өјрәнилмәсинә 4 саат вахт верилир. Һәмин вахтын 1-чи саатында А. Шаигин һәјаты вә јарадычылыг јолу һаггында јығчам мә'лумат вермәк лазымдыр. Һәмин мә'лумат тәхминән ашағыдакы мәзмунда олмалыдыр:

Азәрбајчан Совет јазычыларынын көркәмли нүмајәндәләриндән бири олан Абдулла Шаиг Талыбзадә 1881-чи илдә Тифлисдә (Тбилисидә) руһани аиләсиндә анадан олмушдур. Илк тәһсилини Тифлисдә 6 синифли мәктәбдә алмыш, рус вә фарс дилләрини өјрәнмишдир. 1894-чү илдә аиләси илә бирликдә Хорасана (Мәшһәдә) кедәрәк тәһсилини орада давам етдирмишдир. 1901-чи илдә аиләси јенидән Тифлисә көчмүшдүр. А. Шаиг исә һәмин илдә Бакыја көчәрәк мүәллимлијә башламышдыр. Кәнч јашларындан маариф чәбһәсинә атылан А. Шаиг аз бир мүддәтдән сонра дәрс програмларынын тәртиби илә мәшғул олур, дәрсликләр («Ушаг көзлүјү», «Күлзар») јазыр, ејни заманда әдәби јарадычылыға башлајыб, әсәрләрини гәзет вә журналларда («Игбал», «Ачыг сөз», «Дәбистан», «Мәктәб», «Молла Нәсрәддин» вә с.) чап етдирир.

А. Шаиг ингилабдан әввәл «Мәктуб јетишмәди», «Бәдбәхт аилә», «Көч», «Кимдир һаглы», «Әсримизин гәһрәманлары», «Заманын ингилабчыларына», «Әкинчи вә хан» кими һекајә, роман вә ше'рләрини јазмышдыр.

Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулдугдан сонра А. Шаиг педагожи фәалијјәтини давам етдирмәклә јанашы кениш әдәби јарадычылыға башлајыр. Јазычы өз әсәрләриндә кечмишин мәнфиликләрини тәнгид атәшинә тутур, јени социалист һәјатымызын үстүнлүкләрини севинчлә тәблиғ едир.

Scanned with CamScanner

А. Шаиг өз бәдии јарадычылығынын бөјүк бир һиссәсини ушагларын вә кәнч нәслин тәрбијәсинә һәср етмишдир. Онун «Хасај» (1937), «Ел оғлу» (1939), «Вәтән» (1942), «Ана» (1946), «Гарача гыз» (1948), « Фитнә» (1946) пјесләри билаваситә ушаглара һәср едилмишдир. Јазычы ушаглара һәср етдији әсәрләриндә әсасән халг нағылларындан истифадә етмәјә чалышыр. Хүсусилә ингилабын илк илләриндә јаздығы «Јазыја позу јохдур» (1921) пјесиндә нағыл үсулундан истифадә едән драматург «Ел оғлу», «Вәтән» вә башга әсәрләриндә дә халг јарадычылығындан чох бәһрәләнмишдир.

«Хасај» пјесинин мөвзусу исә реал һәјатдан алынмышдыр. Јазычы педагожи фәалијјәтиндә газандығы тәчрүбәләрә әсасланараг мәктәблиләр үчүн тәрбијәви маһијјәт дашыјан гијмәтли бир әсәр јарада билмишдир. Хасај јохсул вә саваддсыз аиләдән олса да, дәрсләрини ә'ла охујур. Аилә бунунла фәхр едир. Лакин голчомаг Рәчәб Хасајын атасынын өлүмүнә сәбәб олур, сонра онун анасыны алыр вә кетдикчә Хасајын тәрбијәсини позур. Буна көрә дә истәр аиләдә, истәрсә дә мәктәбдә мүбаризә башланыр. Кәнч совет мүәллими Камал Хасајын аилә шәраитини өјрәнир, онун тәрбијәси илә билаваситә мәшғул олур, көһнәпәрәст мүәллим Мирзә Рәһим вә халг дүшмәни Рәчәб ифша едилир. Хасај Камал мүәллимин гајғысы сајәсиндә јенидән тәрбијәли вә ә'лачы шакирд олур.

Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә А. Шаиг мүхтәлиф жанрларда әсәрләр јазмышдыр. Онун ше'рләри, поемалары, һекајәләри, пјесләриндә вәтәнә мәһәббәт идејасы башлыча јер тутур. Вәтәнин азадлығы уғрунда мүбаризә идејасы Шаиг јарадычылығынын чаныны тәшкил едир. А. Шаигин Низами мөвзусунда јаздығы «Нүшабә» (1945) драмы да һәмин мәгсәдә хидмәт едир.

А. Шаиг тәрчүмәчилик иши илә дә чидди мәшғул олмушдур. О, Н. Кәнчәвинин «Искәндәрнамә» поемасынын I-чи һиссәсини («Шәрәфнамә»ни), В. Шекспирин «Магбет» фачиәсини, А. С. Пушкинин, И. А. Крыловун вә Н. А. Некрасовун бир сыра әсәрләрини азәри дилинә тәрчүмә етмишдир.

А. Шаигин халгымыз гаршысындакы хидмәтләри јүксәк гијмәтләндирилмиш, партија вә һөкумәтимиз ону Ленин ордени вә Гырмызы Әмәк Бајрағы ордени илә тәлтиф етмиш, она әмәкдар инчәсәнәт хадими фәхри ады верилмиш, 1946-чы илдә ССРИ Али Советинә депутат сечилмишдир.

CamScanner ile tarandı

Ушагларын севимли шаири, јазычысы вә драматургу олан А. Шаиг 1959-чу илдә 78 јашында Бакыда вәфат етмишдир.

«Араз» романы. А. Шаигин ән бөјүк нәср әсәри «Араз» романыдыр. Јазычы бу романы 1936—37-чи илләрдә јазмыш, 1940-чы илдә нәшр етдирмишдир. Лакин јазычы сонралар роман үзәриндә јенидән ишләмиш, бә'зи ихтисарлар апармыш вә әлавәләр етмишдир.

А. Шаиг романын мөвзусуну Бакы нефтчиләринин XIX әсрин сону, XX әсрин әввәлләриндәки һәјатындан алмышдыр. Һәмин илләрдә Бакыда нефт сәнајеси сүр'әтлә инкишаф едир, фәһлә синфи кетдикчә гүввәтләнир, өз һүгуглары уғрунда сијаси мүбаризәјә галхышырды. Јерли буржуазија вә чаризм фәһләләрин кетдикчә гүввәтләнән ингилаби һәрәкатындан горхуја дүшәрәк гардаш халглар арасына дүшмәнчилик тохуму сәпир, милли әдавәт салыр, сијаси мүбаризәдә фәал иштирак едән фәһләләри һәбс едәрәк узаг Сибирә сүркүнә көндәрирди. (Мүәллим бу һагда шакирдләрин 9-чу синифдә «XX әср Азәрбајчан әдәбијјаты» бөлмәсиндә «Дөврүн игтисади, мәдәни вә әдәби хүласәси» һиссәсиндән вә 10-чу синифдә Ч. Чаббарлынын «1905-чи илдә» пјесиндән, һабелә ССРИ тарихи дәрсләриндән мүвафиг дөвр һаггында газандыглары биликләри јада салмагла кифајәтләнмәли вә һәмин мәсәлә үзәриндә кениш дајанмамалыдыр).

Әсәрин мәзмуну Бакы—Сураханы нефт мә'дәнләриндә чалышан мәрд, чәсарәтли вә ингилабчы фәһлә Аразын вә онун аиләсинин башына кәлән фәлакәтләрдән, һабелә Бакыда нефт истеһсалы илә әлагәдар јерли саһибкарларын фәһләләри мин-бир фырылдагла истисмарындан, кизли болшевик тәшкилатынын фәһләләр арасында апардығы ингилаби ишләрдән вә бунларла бағлы һадисәләрдән бәһс едир.

Аразын атасы Балакиши, бабасы Атабала «Мәктуб јетишмәди» һекајәсиндә Гурбан кими нефт гујусуну газаркән һәлак олмушдулар. Ушаглығдан еһтијач ичиндә бөјүјән Араз әтрафында баш верән һагсызлыглара биканә гала билмир, варландыгча һәрисләшән вә гудузлашан Аслан бәј, Гасым бәј кими саһибкарлара вә онлары мүдафиә едән чар мә'мурларына гаршы мүбаризәјә гошулур.

Араз ади фәһлә дејилдир. О, бачарығы, мәрдлији вә рәфтары илә бүтүн фәһләләр арасында бөјүк нүфуза маликдир. Араз кизли партија тәшкилатынын фәал үзвү кими фәһләләр арасында ингилаби идејалары јајыр, онларын мүбаризәсинә

Scanned with CamScanner

шәхсән рәһбәрлик едир. Һеч бир мәһрумијјәт, ишкәнчә вә әзаблар, зиндан вә Сибирә сүркүнә көндәрилмәк һәдәси ону ирадәсиндән, тутдуғу ингилаби јолдан дөндәрә билмир.

Араз ејни заманда чох сәмими вә фәдакар аилә башчысыдыр. О, арвады Күнәши дәрин мәһәббәтлә севир, ону вә оғлу Полады һәјатда мүбариз олмаға, чәтинликләрә мәрдликлә синә кәрмәјә һазырлајыр. Әсәрин мәзмунундан ајдын олур ки, Полад атасынын ингилаби мүбаризә јолуну давам етдирмәјә там һазырдыр.

Романда Аразла бирликдә бир сыра мүбариз ингилабчылар тәсвир едилир. Бунларын ичәрисиндә кизли тәшкилатын рәһбәри Азад, сәмими јолдаш, фәдакар вә мәтин ингилабчы фәһлә Ванја, Григор, Әлимәрдан, Иванов вә башгалары да вардыр. (Гејд етмәлијик ки, мөвчуд дәрсликдә сәһв олараг фәал ингилабчылар сырасында Ванја әвәзинә Серјожа, хаин фәһлә вә часус Миша әвәзинә Ванјуша кетмишдир. - (Бах: дәрслик, сәһ. 82—84).

Јазычы романда јохсул, лакин бүллур кими саф вә сәмими олан Аразын аиләсинин там әксинә олараг Аслан бәјин фәһләләрин алын тәри вә ганы һесабына топладығы милјонлары гучаглајан, лакин мә'нәви чәһәтдән ифласа уғрамыш аиләси илә дә охучуну таныш едир. Аслан бәј, арвады Гәмәр, оғлу Варисин һәјатда һеч бир мүсбәт идеалы јохдур. Варис атасынын кетмиш олдуғу јолу давам етдирәрәк күнүнү гумарханаларда, ејши-ишрәтдә кечирир вә нәтичәдә һәмин јолун да гурбаны олур.

Јазычы шаһиди олдуғу һадисәләри бөјүк усталыгла вә реалистчәсинә гәләмә алмышдыр. Тәсвир едилән һәр һадисә, епизод охучуну дүшүндүрүр, ону хәјалән һәмин дөврә апарыр. Елә һадисәләр дә вардыр ки, охучу бунлары һәјәчансыз охуја билмир. Мәсәлән, ингилаби һәрәкатын күчләнмәсиндән горхуја дүшән јерли буржуазија вә чар һөкумәти ермәни-мүсәлман гырғыны төрәдир, ики гоншу гардаш халгын арасына нифаг салыр. Јазычы бу мәнфур сијасәти елә усталыгла вә мәһарәтлә тәсвир едир ки, охучу һәмин һадисәнин баш вермә сәбәбләрини вә кедишини марагла изләјир, гырғыны төрәдәнләрә нифрәт едир.

Үмумијјәтлә, романын сүжети ваһид вә ана хәтт әтрафында мөһкәм гурулмушдур. Һадисәләрин инкишаф мәркәзиндә Араз вә онунла бағлы һадисәләр дурур. Бу һадисәләрдә сүн'илик нәзәрә чарпмыр. Бир һадисә башгасы үчүн сәбәб вә нәтичә кими мејдана чыхыр. Доғрудур, јазычы бә'зән мачәрачулуға мејл едир; лакин бу, әсәрин реализминә хәләл кәтирмир. Мәсәлән, варисин Һәштәрханда ејши-ишрәтлә мәшғул олмасы, часус Миша илә әлагәдар бә'зи епизодлар мачәрачулуг характериндәдир. Әслиндә исә бу епизодларын өзләри дә јазычынын идеалына хидмәт едир, ирәли сүрүлмүш фикрин охучуја даһа ајдын чатмасына сәбәб олур.

Әсәрин дили вә үслубу олдугча сәлис вә охунаглыдыр. Јазычы мүасир әдәби дилимизин зәнкинликләриндән мәһарәтлә истифадә едәрәк һәр образы характеринә, пешәсинә вә дүнјабахышына кәрә данышдырыр, һадисәләри јығчам тәсвир етмәјә чалышыр. Бу јығчамлыг ән чох өзүнү милли гырғынла әлагәдар олан һадисәләр заманы кәстәрир. Јазычы бә'зән һадисәләрин билавасита кедишини дејил, садәчә олараг нәтичәсини јығчам шәкилдә нағыл едир. Гејд етмәлијик ки, белә үсул бә'зән әсәрин бәдии кејфијјәтинин зәифләмәсинә сәбәб олур.

Романын дили вә бәдии тәсвир васитәләри, хүсусилә кәнд һәјатынын тәсвири заманы чох гүввәтләнир, рәнкарәнк вә долғун олур. Һисс олунур ки, јазычы әсәрин дили үзәриндә дөнәдөнә ишләмиш, ону артыг вә јерсиз ифадәләрдән тәмизләмәјә чалышмышдыр.

Әсәрин мәзмунундан вә јазычынын гејдиндән көрүндүјү кими романын јалныз биринчи чилди јазылмышдыр. Сонралар исә әсәри тамамламаға јазычынын имканы олмамышдыр.

Романын битмәмәсинә бахмајараг, о, ингилаби кечмишимизи әкс етдирән ән јахшы нәср әсәрләриндән биридир. 1930-чу илләрдә М. С. Ордубади, М. Һүсејн, С. Рәһимов, Ә. Әбүлһәсән, Мир Чәлал вә б. јазычыларымыз кими А. Шаиг дә өз охучуларыны ингилаби ән'әнәләр руһунда тәрбијәләндирир, шанлы Бакы пролетариатынын кечмиш олдуғу ингилаби дөјүш јолуну тәрәннүм етмәјә чалышыр вә буна мәһарәтлә наил олур.

Бу роман А. Шаигин кәркәмли шаир, һәссас педагог олмагла јанашы гүввәтли бир насир кими әдәбијјат тарихимиздә хүсуси јери олдуғуну субут едир.

Әдәбијјат

1. «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи», III чилд, Азәрб. ССР ЕА-нын нәшри, Бакы, 1957-чи ил, сәһ. 404—417.

2. «Азәрбајчан совет әдәбијјаты», «Маариф» нәшријјаты, Бакы, 1966-чы ил, сәһ. 41—48.

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

3. Əзиз Мирəһмəдов, «Абдулла Шаиг», Азəрб.ССР ЕА-нын нəшри, Бакы, 1956-чы ил.

4. А. Шаиг, Əсəрлəри, 1-чи чилд, Азəрнəшр, Бакы, 1966-чы ил.

«Бөјүк дајаг». Мирзə Ибраһимовун 1957-чи илдə јаздығы бу роман мүһарибəдəн сонракы иллəрдə Муған кəндлəриндəн бириндə кедəн колхоз гуручулуғуна вə мəдəни-мəишəт мəсəлəлəринə һəср едилмишдир. Əсəрдə «Јени һəјат» колхозу нүмунə олараг көтүрүлмүш, јазычынын ирəли сүрдүјү идејалар колхоз сəдри Рүстəм киши, онун оғлу Гараш, кəлини Маја, арвады Сəкинə, гызы Пəршан, колхозчулардан Ширзад, Нəчəф, Гызјетəр, Телли, Шəрəфоғлу вə башгаларынын симасында үмумилəшдирилмишдир. Јазычы мүсбəт сурəтлəрлə јанашы јалтаг, əлиəјри, һијлəкəр, халг ишинə зијан вуран Салман, Јармəммəд, Лал Һүсеjн, Назназ, Кəлəнтəр кими мəнфи характерлəр дə јаратмышдыр.

Романда јениликлə көһнəлијин мүбаризəси, аилə вə достлуг мəсəлəлəри габарыг шəкилдə гојулмуш вə јазычы тəрəфиндəн мəһарəтлə тəсвир едилмишдир.

Рүстəм киши «Јени һəјат» колхозунун сəдридир. Вахты илə кəнддə колхоз гуручулуғу уғрунда фəал мүбаризлəрдəн бири олмуш, хидмəтлəринə көрə ирəли чəкилмишдир. О, чох ишкүзар, халг үчүн, вəтəн үчүн чаныны əсиркəмəјəн мəрд характерли бир адамдыр. Лакин о кетдикчə өз јолундан азыр, колхоза рəһбəрлик ишиндə јенилији көрмүр, тəкбашына əмрлəр верир, коллектив илə һесаблашмыр, вəзифəпəрəстлик вə мəнəмлик иддиасы көзлəрини бағлајыр, досту дүшмəндəн сечə билмир. О, јалтагларын, онун шəхсијјəтинə вə вəзифəсинə «бəли, бəли» дејəнлəрин əһатəсиндə галараг халг ишинə чан јандыранларын, кəнддə јенилик кəтирмəк истəјəнлəрин тəнгидинə дөзмүр, кобудлуг едир вə с. Рүстəм киши аилəсиндə дə јени мүнасибəтлəри гəбул едə билмир. Оғлу Гарашын севдији гыз Мајаны тојсуз евə кəтирмəсинə, она дəдə-баба гајдасы илə тој етмəмəсинə вə башга јени, мəдəни давраныш гајдаларына мəнфи мүнасибəт бəслəјир. Јазычы əсəр боју онун бүтүн һəрəкəтлəрини излəјир, кобудлуғуну, сағлам тəнгиди севмəмəсини, јенилији көрмəмəсини вə баша дүшмəмəсини арвады Сəкинəнин, гызы Пəршанын, колхозчулардан Ширзадын вə башгаларынын дили илə ачыб көстəрир. Иш о јерə чатыр ки, Рүстəм кишинин əтрафында фырланыб она јалтаглананлар

CamScanner ile tarandı

она гүју газыр, учурума јуварлатмаг истəјирлəр. О, јалныз өлүмчүл јаралапдыгдан сонра өз сəһвлəрини баша дүшүр, досту илə дүшмəнини таныја билир.

Јазычы көстəрир ки, Рүстəм киши халгдан ајрылдығы үчүн, халга архаланмадығы үчүн һəјатда мəғлуб олур. Буна көрə дə јазычы «Күч халгдадыр», «Халгдан бөјүк дајаг јохдур. Халг тəмəннасыз достдур, əдалəтлидир, анчаг јахшылары севир, намуслулара пəнаһ чыхыр. Халга сөјкəнəн — дағa сөјкəнир», дејə, һəмин идејаны əсəр боју давам етдирир.

Романын мүсбəт вə мараглы сурəтлəриндəн бири Сəкинəдир. О, əсəрдə əри Рүстəм кишијə гаршы гојулмушдур. О, Совет һакимијјəти иллəриндə Азəрбајчан гадынлығынын һəјатында əмəлə кəлмиш јүксəлиши ифадə едəн гүввəтли сурəтлəрдəн биридир. Јазычы Сəкинəни чох бөјүк бир мəһəббəт вə илһамла гəлəмə алмыш, аналарымызда көрмəк истəдији нəчиб, хејирхаһ вə мүсбəт кејфијјəтлəрин һамысыны онун симасында вермəјə чалышмышдыр. О, һəм ишкүзар, бачарыглы бир гадын, һəм әринə меһрибан вə садиг, һəм нəчиб бир ана,гајғыкеш вə сəмими гајнана, һəм дə чəтинликдəн горхмајан, түндмəчаз əрини кобуд вə мəс'улијјəтсиз һəрəкəтлəрдəн чəкиндирмəји бачаран, јери кəлдикчə ону тəнгид едиб дүз јола чағыран, һəјаты, мүасирлији баша дүшəндир.

Əсəрдə бəдии насримиз үчүн јени олан сурəтлəрдəн бири Мајадыр. О, шəһəрдə бөјүмүш, мəдəнијјəти, мүасирлији јахшы баша дүшəн али тəһсилли су мүһəндисидир. Маја Гарашы гəлбəн севəрəк она гошулуб кəндə кəлмишдир. Гəлбəн саф вə намуслу олан Маја һəлəлик кəнди вə онун бə'зи əхлагсыз адамларыны јахшы танымыр вə буна көрə дə өз һəрəкəтлəри илə деди-годуја сəбəб олур, үлви бир мəһəббəтлə севдији Гарашдан, мүвəггəти дə олса, ајрылыр. Маја јалныз өзүнү, аилəсини дејил, бүтүн кəнди, колхозчулары дүшүнүр, көрəчəји ишлəр үчүн мəс'улијјəт һисс едир, бүтүн билик вə бачарығыны кəндин мəдəнилəшмəсинə, колхозун варланмасына һəср едир. О өзүнүн мəтанəти, намуслулуғу, сəдагəти илə Гараша галиб кəлир, гаршылыглы мəһəббəтин нə олдуғуну она анладыр.

Јазычы романда кəнчлəрə кениш јер вермишдир. О, бир һəгигəти өз охучусуна баша салыр ки, кəлəчəк кəнчлəриндир, кəнчлəр бөјүк гүввəдирлəр, онлара архаланмаг лазымдыр. Əсəрдə белə кəнчлəрдəн Ширзад, Пəршан, Нəчəф,

Scanned with CamScanner

Гызјетәр вә башгаларыдыр. Бу кәнчләрин һәр бири өзүнә мәхсус олан кејфијјәтләри илә охучуну мараглaндырыр, онун гәлбинә јол тапыр. Һәр шејдән әввәл, бу кәнчләрдә сағлам әгидә, тәмиз физики вә иш бирлији вардыр. Романда гырмызы хәтт кими кечән коллектив иш үсулу әсасән кәнчләрә иснад едилмишдир. Партија вә комсомол тәшкилатлары кәнчләри јаз әкининә һазырлыг, бечәрмә, памбыг јығымына һазырлыг ишләриндә, имәчиликләрдә фәал олмаг, нүмунә көстәрмәк вә с. дә сәфәрбәр едир, керилијә, нөгсанлара гаршы биркә мүбаризә апармағы өјрәдир. Јазычы бу кәнчләри јалныз ишдә, ичтимаи јерләрдә тәсвир етмәклә кифајәтләнмир. О, белә кәнчләрин тәмиз гәлбә, саф мәһәббәтлә севән бир үрәјә малик олдугларыны да инандырычы бојаларла тәсвир етмишдир.

«Бөјүк дајаг» романы мөһкәм сүжет хәтти үзәриндә гурулмушдур. Бу хәтт Рүстәм киши вә онун аиләси илә бағлы һадисәләрин үзви бағлылығындан ибарәтдир. Әсас ана хәтти зәнкинләшдирән вә тамамлајан һадисәләрин реаллыгла вә јүксәк сәнәткарлыгла тәсвир едилмәси романын гүввәтли чыхмасына вә охучуларын рәғбәтини газанмасына сәбәб олмушдур.

Әсәрин конфликтини коллективлә тәкбашыналыг, биркә рәһбәрликлә шәхсијјәтә пәрәстиш, халг гүдрәтинә инамла е'тинасызлыг, јениликлә көһнәлик арасындакы мүбаризә тәшкил едир. Бурадакы зиддијјәтләр елә усталыгла тәсвир едилмишдир ки, бунларын дүзкүн һәлли јазычынын бөјүк исте'дад саһиби олдуғуну көстәрир.

Романын дили олдугча рәван, сәлис, ајдын вә чанлыдыр. Јазычы һәр сурәтин дилини фәрдиләшдирмәјә мүвәффәг олмуш, онун дахили аләми, характери вә дүнјакөрүшү илә аһәнкдарлыг јаратмышдыр. Мүәллифин чанлы халг дилиндән усталыгла истифадә етмәси, аталар сөзләринин, зәрб-мәсәлләрин, идиоматик ифадәләрин бол-бол вә јериндә ишләдилмәси романын дилинә ојнаглыг кәтирмиш, ону охунаглы етмишдир.

Чәсарәтлә демәк олар ки, мүһарибәдән сонра колхоз кәндинә һәср едилмиш бөјүк һәчмли нәср әсәрләри уичәрисиндә «Бөјүк дајаг» романы ән шәрәфли вә әһәмијјәтли јер тутур. Роман истәр М. Ибраһимовун бәдии јарадычылығында, истәрсә дә Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә чох гијмәтлидир. Мәһз буна көрә дә һәмин роман әсасында ејни адлы филм чәкилмиш вә екранларымызда мүвәффәгијјәтлә нүмајиш етдирилмишдир.

CamScanner ile tarandı

Әдәбијјат

1. «Азәрбајчан совет әдәбијјаты тарихи», 2-чи чилд, Азәрб. ССР ЕА-нын нәшри, Бакы, 1967-чи ил, сәһ. 260—262.

2. «Азәрбајчан совет әдәбијјаты», «Маариф» нәшријјаты, Бакы, 1966-чы ил, сәһ. 371—373.

3. «Азәрбајчан әдәбијјаты мәсәләләри», Азәрб. ССР ЕА-нын нәшри, Бакы, 1964-чү ил, сәһ. 19—22.

4. Сә'ди Әфәндијев, «Халгын гүдрәти», «Азәрбајчан», 1958, № 6.

5. Мирзә Ибраһимов, «Бөјүк дајаг», Азәрнәшр, Бакы, 1960-чы ил.

Рәсул Рза. «Ленин поемасы. Азәрбајчан совет әдәбијјатынын ән көркәмли нүмајәндәләриндән бири дә Рәсул Ибраһим оғлу Рзајевдир. Програм үзрә онун јарадычылыг јолу вә шаһ әсәри олан «Ленин» поемасынын өјрәнилмәсинә 4 саат вахт ајрылмышдыр. Верилмиш вахты ашағыдакы гајдада планлашдырмаг мәсләһәтдир:

1-чи саат — Р. Рзанын јарадычылыг јолу һаггында јығчам мә'лумат;

2-чи саат — «Ленин» поемасындан бир һиссәнин синифдә охунмасы;

3-чү саат — Поеманын мәзмунунун мәнимсәдилмәси:

4-чү саат — Әсәрин тәһлили.

Шаирин јарадычылыг јолу. Халг шаири Рәсул Рза 1910-чу илин мај ајында Көјчајда анадан олмушдур. Кичик јашларында атасыны итирән Р. Рза дајысы Мәммәдһүсејнин һимајәси алтында бөјүмүшдүр. Дајысы әдәбијјат мараглысы олуб, ше'р, һекајә вә пјес јазармыш. Шаирин анасы Мәрјәм дә шаир тәбиәтли бир гадын олуб, Азәрбајчанын тарихини, тәбиәтини, фүсункар көзәлликләрини оғлуна севдирмиш, онда ше'рә мараг ојатмышдыр.

Р. Рза ибтидаи вә орта тәһсилини Көјчајда алмыш, дајысынын вә анасынын тә'сири илә ше'р јазмаға башламышдыр. 1924-чү илдә комсомола дахил олан шаир, бир мүддәт Көјчајда ишләмиш, сонра Тбилиси Загафгазија Коммунист Университетинә охумаға кедир. О вахт Тбилисидә нәшр олунан «Гығылчым» алманахында «Бу күн» адлы ше'ри чап олунур.

Шаир Тбилисидә тәһсил илләриндә «Јени фикир», «Гызыл шәфәг» вә «Дан улдузу» гәзет вә журналларында мәгалә, ше'р вә һекајәләр нәшр етдирир. Онун «Оғул гатили», «Уха-

Scanned with CamScanner

жор», «Диларә» адлы һекајәләри «Дан улдузу» журналында чап олунмушдур.

1930-чу илдә Бакыја кәлән шаир «Кәнч ишчи» гәзетиндә ишләјир. Бакынын әдәби мүһити шаирин јени ше'рләрлә мәтбуатда иштирак етмәсинә имкан јарадыр. О, 1931-чи илдә «Болшевик јазы» адлы ше'рини чап етдирир. 1935-чи илдә тәһсилини давам етдирмәк мәгсәди илә Москва Кинематографија институтуна дахил олур. Бакыја гајытдыгдан сонра бир сыра мәс'ул вәзифәләрдә, о чүмләдән Јазычылар Иттифагынын сәдри вәзифәсиндә чалышыр. Шаир 1939-чу илдән Сов.ИКП-нин үзвүдүр.

Р. Рза Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә Крым чәбһәсиндә олмуш, дөјүшән ордунун мәтбуатында ишләмишдир. Мүһарибә илләриндә бир сыра ше'рләр, очеркләр вә «Вәфа» пјесини (1943) јазыр.

1927-чи илдән әсәрләри илә мәтбуат аләминә атылан Р. Рзанын бир сыра ше'р китаблары чапдан чыхмышдыр: «Чапеј» (1932), «Ганадлар» (1935), «Чинар» (1939), «Вәтән» (1942), «Бәхтијар» (1942), «Гәзәб вә мәһәббәт» (һекајә вә очеркләр) (1943), «Вәфа» (1946), «Лејтенант Бајрамын күндәлијиндән» (1943), «Интигам! Интигам!» (1943), «Сечилмиш әсәрләр» (1949), «Ленин» (1950), «Күнәшин сорағында» (1952), «Си-Ау» (1951), «Көнүл сәсләри» (1954), «Сечилмиш әсәрләри» (ики чилддә) (1955), «Сәкил вә Чәкил» (1955), «Тәранәнин ојунчаглары» (1959), «Ше'рләр» (1959), «Пәнчәрәмә дүшән ишыг» (1962), «Дујғулар, душүнчәләр» (1964), «Дөзүм» (1965), «Мәним фикримчә...» (1967), «Ленин» (1969) вә с.

Р. Рза тәрчүмәчилик иши илә дә чох мәшғул олмушдур. О, Низаминин, Пушкинин, Лермонтовун, Шевченконун, Мајаковскинин, Назим Һикмәтин, Петефинин вә б. мүтәрәгги шаирләрин әсәрләрини азәри дилинә тәрчүмә етмишдир.

Халгымыз гаршысындакы хидмәтләринә көрә Р. Рза Ленин, «Шәрәф нишаны» орденләри вә бир сыра медалларла тәлтиф едилмиш, дәфәләрлә Азәрбајчан ССР Али Советинә депутат сечилмишдир. Шаир ејни заманда көркәмли ичтимаи хадимдир. О, Республика Сүлһү Мүдафиә Комитәси Рәјасәт һеј'әти сәдринин муавини, Асија, Африка өлкәләри һәмрә'јлијинин Азәрбајчан республика комитәсинин сәдри, ССРИ Јазычылар Иттифагы идарә һеј'әтинин үзвүдүр. 1960-чы илдә она Азәрбајчанын Халг шаири фәхри ады верилмишдир. Р. Рза «Ленин» поемасына көрә 1951-чи илдә Дөвләт мукафаты алмышдыр.

CamScanner ile tarandı

Шаирин әсәрләри бир сыра дилләрә, о чүмләдән рус, украин, күрчү, ермәни вә башга гардаш халгларын дилләринә, һабелә инкилис, франсыз, алман, әрәб, фарс вә с. дилләрә тәрчүмә едилмишдир.

(Гејд етмәлијик ки, «Ленин» поемасы һаггында дәрсликдә вә онун тәдрисинә даир мәчмуәмизин 1969-чу ил биринчи бурахылышында кифајәт гәдәр мә'лумат олдуғундан әсәрин тәһлилини бурада вермәји лазым көрмәдик).

Әдәбијјат

1. «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи», III чилд, Азәрбајчан ССР ЕА-нын нәшри, Бакы, 1957-чи ил, сәһ. 515—526.

2. «Азәрбајчан совет әдәбијјаты тарихи», II чилд, Азәрбајчан ССР ЕА-нын нәшри, Бакы, 1967-чи ил, сәһ. 55—58.

3. «Азәрбајчан совет әдәбијјаты», «Маариф» нәшријјаты, Бакы, 1966-чы ил, сәһ. 389—401.

4. Дурсун Мәммәдов, «Ленин» поемасынын бәдии хүсусијјәтләринин өјрәнилмәси һаггында», «Азәри дили вә әдәбијјат тәдриси» (Методик мәгаләләр мәчмуәси), Бакы, 1969-чу ил, биринчи бурахылыш, сәһ. 3—11.

Scanned with CamScanner

УШАГЛАРЫН СЕВИМЛИ ШАИРИ

Әли МИРЗӘЈЕВ,
педагожи елмләр намизәди.

ГЫСА, лакин чох мәһсулдар јарадычылыг дөврү кечмиш Микајыл Мүшфиг ушаг әдәбијјатынын јени, сосиалист идеолокијасы истигамәтиндә инкишаф етдирилмәси саһәсиндә дә бөјүк хидмәтләр көстәрмишдир. Ушаг әдәбијјаты илә М. Мүшфиг чох мәһсулдар вә систематик мәшғул олмушдур.

Шаирликлә бәрабәр, педагожи ишлә дә мәшғул олан Мүшфиг ушагларын јени руһда тәрбијә едилмәси, онларын коммунизм гуручулары кими һазырланмасы ишинә хидмәт едән бир сыра ше'рләр вә поемалар јазмышдыр. Онун ушаглар үчүн јаздығы әсәрләр јаш ујғунлугларына көрә үч јерә бөлүнүр: 1. Мәктәбәгәдәр јашлы ушаглар үчүн. 2. Мәктәб јашлы ушаглар үчүн. 3. Кәнчлик үчүн.

Мүшфигин ушаг әсәрләринин бә'зиләринин мөвзусу мүасир һәјатдан, бә'зиләринин мөвзусу јахын кечмишимиздән, бә'зиләринин исә фолклордан көтүрүлмүшдүр. Ушаг психолокијасына, ушагларын јаш вә билик сәвијјәсинә ујғунлуг принсипи бу әсәрләрин сәнәткарлыг хүсусијјәтләрини тәшкил едир. «Бир мај», «Памбыг», «Вурушмалар», «Гаја», «Шәнкүл, Шүнкүл, Мәнкүл», «Кәндли вә илан» кими әсәрләрин һәр бириндә бу чәһәт өзүнү әкс етдирмәкдәдир. Бу әсәрләрин бә'зисиндә шаир ушаглара мүәјјән әхлаг тәрбијәси ашыладығы һалда, бә'зисиндә онлара билмәдикләри шејләр һаггында мә'лумат верир. Бә'зән бөјүк бир сијаси-тарихи һадисәни садә вә јығчам бир дилләонлара баша салыр, онларда вәтәнпәрвәрлик, партија вә һөкумәтимизә мәһәббәт һиссләри тәрбијә едир.

«Бир мај» әсәриндә шаир мајын биринин һәм тарихи һадисә — бүтүн дүнја зәһмәткешләринин мүбариз гүввәләринә

CamScanner ile tarandı

бахыш, һәмрә'јлик күнү, һәм көзәл јаз ајы кими тәрәннүм едир. Бурада мајын кәлмәси илә тәбиәтин јашыл дона бүрүнмәси, тарла ишләринин башланмасы, һәр јердә һәјатын чанланмасы тәсвир олунур, ушагларда чәмәнли-чичәкли, бол мәһсуллу көзәл Вәтәнимизә мәһәббәт һиссләри тәрбијә едилир вә онларда естетик зөвг ојадылыр. Бунлар исә олдугча садә, ахычы бир дилләушаг һафизәсинин гавраја биләчәји бир сәвијјәдә верилир. Мәсәлән, мајла бирликдә тәбиәтдә әмәлә кәлән дәјишиклик вә јениләшмә һаггында мә'лумат верәркән шаир јазыр:

Ушаглар Бир мај кәлир.
Бир севимли ај кәлир.
Јашылланыр јамачлар,
Јарпагланыр ағачлар.
Чәмән-чичәк ачылыр,
Хош гохулар сачылыр...
Гар әријир сел олур,
Һәр тәрәф көл-көл олур.

Шаир ејни заманда Бир мајын бөјүк тарихи һадисә олмасы һаггында да ушаглара мә'лумат вериб, бу күнкү хошбәхт һәјатымызын Бир мајла мүәјјән гәдәр әлагәси олдуғу мәсәләсини ајдынлашдырыр. О, ингилабдан әввәлки һәјатдан мүхтәлиф сәһнәләр тәсвир етмәклә ушагларда истисмар дүнјасына нифрәт тәрбијә едир. Шаирин дәстә рәһбәри Ајдынын дили илә дедији ашағыдакы мисралардан буну ајдын көрүрүк:

— Јолдашлар! Әввәлләрдә
Билирсиниз һәр јердә
Фәһләләр чох ишләрди.
Әкәр олсајды дәрди
Саһибкар ганмазды һеч,
Үрәји јанмазды һеч.
Һәтта он алты саат
Олмадан бир ан раһат
Чалышыб ишләрдиләр...

Әсәрдә һәмчинин көстәрилир ки, о заман халгы истисмар едәнләр тәкчә саһибкарлар дејилдир, руһаниләр дә бу ишдә иштирак едирдиләр. Руһанилик аләминә гаршы ушагларда нифрәт ојатмаға чалышан шаир бу һагда јазыр:

Тирмә шаллы һачылар,
Халгы сөјәр, ачылар.
Моллалар да һабелә,
Һамы вериб әл-әлә,

Scanned with CamScanner

Әмәкчи күтләләрин
Дујмадан дәрдин-сәрин
Көксүнү тапдардылар.

Ингилаби мүбаризәләрин нәтичәләри илә ушаглары таныш едән шаир көстәрир ки, бу ачыначаглы һәјата, бу истисмар дүнјасына гаршы аловланан ингилаби чыхышлар һәмин гурулушун мәһви илә нәтичәләнди. Әввәлки ачыначаглы һәјаты тәсвир етдикдән сонра шаир һәмин һәјатын мәһв едилдијини, ингилабын халгы гүссәләрдән чыхарыб азад етдијини бөјүк ифтихар һисси илә тәрәннүм едир.

...Иш дәјишди нәһајәт.
Ишчиләр вә кәндлиләр,
Галхыб үсјан етдиләр,
Ингилаб јаратдылар,
Мәһв едилди ганлы чар.
Ишчи, кәндли шад олду.
Гүссәдән азад олду.

Сонра шаир Бир мајын бүтүн әмәкчи халгларын әзиз бајрамы олдуғуну гејд едир:

Бир мај иш бајрамыдыр.
Јүксәлиш бајрамыдыр.
Мәдәнијјәт бајрамы,
Бәшәријјәт бајрамы...
Бир мај бүтүн дүнјада
Нә гәдәр ишчи варса
Бајрамыдыр онларын.

Ушаг әдәбијјатынын гаршысында дуран мәсәләләрдән бири дә ушагларда әмәјә мәһәббәт тәрбијә етмәкдир. Бу һәгигәтин зәрурилијини гијмәтләндирән Мүшфиг «Памбыг» поемасыны һәмин мәсәләјә һәср етмишдир. Бу ше'рләрдә памбығын әһәмијјәтиндән вә ушагларын памбыг јығымында колхоза көмәк көстәрмәләриндән данышыр. Шаир дәстә рәһбәри Күлназын дилиндән ушаглара мүрачиәт едәрәк дејир:

Јолдашлар, билирсиниз,
Бу күн артыг буну сиз:
Памбыг кәрәкдир бизә,
Бу Шура өлкәмизә.
Он алтынчы гурултај
Гәрары илә тај-тај
Ағ гызыл вермәлијик,
Шәһрә көндәрмәлијик.
Ки, фабрикләр јатмасын,
Дүшмән бизә чатмасын.

CamScanner ile tarandı

Һәмин парчада вә памбығын тә'рифинә һәср едилмиш ашағыдакы шәргидә шаир бу бөјүк әһәмијјәтли биткини ушаглара севдирир, онлары памбыг тарлаларында колхозчулара көмәк етмәјә руһландырыр:

Ачылырсан чичәк-чичәк,
Јумру-јумру, көзәл-көјчәк,
Башында вар бәјаз ләчәк,
Сәфалыдыр јазын памбыг.

Шаир пионерләрин памбыг јығымында һәвәслә иштирак етдикләрини тәсвир етмәклә ушагларда әмәксеварлик тәрбијәси ашылајыр. Елә буна көрәдир ки, әсәр «Јашасын зәһмәт, әмәк» чағырышы илә битир.

Мүшфигин ушаглар үчүн јаздығы әсәрләр ичәрисиндә «Вурушмалар» поемасы мүрәккәб сүжетә маликдир. Чүнки мәвзунун өзү мүрәккәб һадисәләрин тәсвиринә һәср олунмушдур. Бу әсәрдә ингилаби һәрәкатын мүхтәлиф мәрһәләләри, Октјабр ингилабынын һазырланмасы вә кечирилмәси, Ленинин ингилаби фәалијјәти, ингилабдан сонра өлкәмиздә јени һәјат гуручулуғу, ушагларымызын хошбәхт һәјатынын тәсвири вә с. мәсәләләр өз әксини тапмышдыр.

«Вурушмалар» поемасы тарихи һадисәләри елә мәһарәтлә тәсвир едир ки, әсәри охујан һәр бир ушаг ингилабын һазырланмасы вә кечирилмәси, дүнја мүһарибәсинин сәбәбләри, ингилабдан әввәлки вә сонракы һәјат, болшевикләрин вә буржуазијанын мүһарибәјә вә халга мүнасибәти, Ленинин ингилаби нәзәријјәси вә с. мүһүм мәсәләләр һаггында ајдын тәсәввүр әлдә едир.

Поема мүәллимин ушаглара мүрачиәти илә башланыр. Мүәллим ушаглары әтрафына топлајыб, ингилаби мүбаризәләрдән онлара сөһбәт едир. Поеманын белә бир үслубда тәсвири, тез-тез ушаглара мүрачиәт едиб, онларын диггәтини сөһбәтә чәлб етмәси әсәрин ахычылығыны вә һәвәслә охунмасыны тә'мин етмишдир:

Гулаг верин ушаглар,
Сизинлә сөһбәтим вар.
Бу сөһбәт чох шириндир,
Мә'price

Буржуазијанын, молла вә кешишләрин «вәтән», «милләт» вә «инсанијјәт» адындан бағырыб, адамлары мүһарибәјә сөвг етдирдикләри бир заманда болшевикләр халгы баша салырдылар ки, бу мүһарибә бојнујоғунларын, буржуазијанын мән-

фəəти үчүндүр, бурада «вəтəн», «миллəт» вə «инсанијјəт» сөз-
ләри халгы алдатмаг үчүн бир пәрдәдир. Ленин мүһарибә
апаран һәр ики чәбһәјә — Алманија вә Русија чәбһәсинә, бү-
түн ишчи синфинә мүрачиәт едәрәк онлары өјрәдирди ки, бу
мүһарибә:

Јалныз буржуазија
Мәнфәәти үчүндүр.
Сәадәти үчүндүр..
Бу һәрб базар үчүндүр,
Гызыл пуллар үчүндүр.
Мүстәмләкә говғасы,
Империалист давасы
Елләри талан етмәк,
Евләри виран етмәк,
Үчүн јапылмыш фәгәт.

Она көрә дә Ленин ишчиләрә мүрачиәт едәрәк дејирди:

Ишчиләр гардашдырлар,
Јолдаш вә сирдашдырлар.
Онларын түфәнкләри,
Топлары фишәнкләри,
Дүшмәнләрә чеврилсин.
Капитализм деврилсин!
Буржуазија өнүндә
Ишчи дағ кими олсун.
Империалист давасы
Вәтәндаш һәрби олсун.

«Вурушмалар» поемасында Мүшфиг, үрәји буржуазијаја гаршы нифрәтлә долу олан ушаг сурәтләри дә јаратмышдыр. Поеманын «Ишчи балалары» вә «Завод ушаглары» һиссәләриндә көстәрилир ки, Рәчәб, Қазым, Гәһрәман, Аршак, Васили вә Вартан адлы фәһлә ушаглары ингилаб күнләриндә өз аталары үчүн патрон дашымагла ингилабын гәләбәсинә күчләри чатан гәдәр көмәк едирләр.

«Вурушмалар» поемасы ингилабын гәләбәсинин тәсвири илә битир. Октјабр ингилабынын 15 иллији мүнасибәти илә јазылмыш бу поеманы шаир «Октјабра һәдијјә» адландырмышдыр.

Октјабр дүнјаја
Јени һәјат кәтирди,
Гол вә ганад кәтирди.
О күндән бәри биз дә
Торпагда вә дәниздә
Чох шејләр јаратмышыг.
Дағы дағa гатмышыг
Иши ишә вурмушуг,

CamScanner ile tarandı

Фабрик завод гурмушуг.
Телеграфлар чәкәрәк,
Стансиялар тикәрәк,
Чајлары ишләдирик,
Иши кенишләдирик.
Ачылыр клуб, мәктәб,
Артыр бир аз да тәләб.
Әски дүнја гочалыр,
Јени һәјат учалыр.
Бу бајрам уча бајрам
Дејил балача бајрам.

Мүшфигин орта вә бөјүк јашлы ушаглар үчүн јаздығы «Гаја» поемасы тәрбијәви әһәмијјәтинә көрә тәкчә Мүшфигин јарадычылығында дејил, бүтөвлүкдә ушаг әдәбијјатымызда әһәмијјәтли јер тутур. Бу поемада Гаја адлы кимсәсиз вә јурдсуз бир ушағын сәфил һәјатындан узаглашдырылараг, ушаг евиндә тәрбијә олунмасындан, охујуб хошбәхт һәјата говушмасындан данышылыр. Шаир ингилабдан әввәлки кимсәсиз ушагларын, хүсусән өзүнүн сәркәрдан һәјаты илә Гајанын һәјаты арасында бир ујғунлуг көрүр вә «Синәмдәки дағын биридир Гаја» дејир.

Өзүнү «Күчәләр кралы» адландыран Гаја, ону күчәдә көрән мүәллимин мәсләһәти сајәсиндә ушаг евинә кедир, охујуб һәким олур. Шаир һәлә сәркәрдан күчә ушағы олдуғу вахтдан Гајанын бөјүк истеʼдада малик олдуғуну көстәрир. Гаја театра, хүсусән дә күчә һәјатынын она ашыладығы руһла әлагәдар олараг, вуруш сәһнәләри вә психоложи мүбаризәләр үстүнлүк тәшкил едән әсәрләрә бөјүк мејл көстәрир.

Совет һөкумәтинин гајғысы Гајаны сәфил һәјатдан ајырыб, ону тәһсилли бир адам едир, јени чәмијјәтин гуручусу кими јетишдирир.

Поеманын ахырында Мүшфиг Гаја кими јурдсуз-јувасыз ушагларын ингилаб сајәсиндә ағ күнләрә чыхмасыны өз һәјаты илә Гајанын һәјатынын тимсалында үмумиләшдирир:

Аһ, нәләр чәкмәди бу гәриб башым,
Дәјди дашдан-даша мүзтәриб башым.
Бир сабаһ әлимә кечди бир китаб
Алды чајнағына мәни ингилаб.

Еләə бурада шаир о гәмли күнләрин тәсвирини дајандырыр, санки охучуларын ганыны бир даһа гаралтмаг, ингилабдан әввәлки јохсул вә јетим ушагларын ачыначаглы һәјатыны бир дә онларын јадына салмаг истәмир. Одур ки, дејир:

Scanned with CamScanner

Нә үчүн бахалым бир дә архаја?
Синәмдәки дағын бирдир Гаја.

«Гаја» поемасыны «Тәрбијә поемасы», «Дүшүнчәләр поемасы» адландырмаг олар. Гоча мүәллимин вә шаирин сәфил ушаглар вә бунларын кәләчәји һаггындакы дүшүнчәләри, Гајанын өзүнүн зиддијјәтли дүшүнчәләри әсәрдә чох реал сурәтдә әкс етдирилмишдир. «Гаја» поемасындан чыхан ән мүһүм тәрбијәви нәтичә ондан ибарәтдир ки, тәрбијәси илә мәшғул олдугда позғун күчә ушагларыны да тәрбијә едиб, лајигли вәтәндаш кими јетишдирмәк олар вә бу, чох зәруридир. М. Горкинин дедији кими: «..педагожи мә'нада гозбели дә дүзәлтмәк олар, бу тәрбијә ишидир».

Микајыл Мүшфиг өз јарадычылығында фолклордан кениш истифадә етмишдир. Онун ушаглар үчүн јаздығы «Шәнкүл, Шүнкүл, Мәнкүл» вә «Кәндли вә илан» мәнзум нағылларынын мөвзусу фолклордан көтүрүлмүшдүр. Шаир һәмин мөвзулары ушагларын анлајачағы садә вә ахычы ше'р дили илә тәсвир етмиш вә бу мөвзулардан истифадә едәрәк, ушагларда зүлмкарлара гаршы барышмаз олмаг, һагг мүдафиә етмәк, илан тәбиәтли адамлара нифрәт бәсләмәк кими сифәтләр ашыламышдыр. Бурада ону да гејд етмәк лазымдыр ки, халг ичәрисиндә кениш јајылмыш һәмин мөвзулары илк дәфә поезија дили илә тәсвир едән Мүшфиг олмушдур.

«Шәнкүл, Шүнкүл, Мәнкүл» нағылынын әсасыны һагсызлығын тәнгиди вә зүлмкарлығын чәзаланмасы идејасы тәшкил едир. Чанавар зүлмүн, һагсызлығын, кечи, онун балалары вә дәмирчи исә әдаләтин тимсалы кими мә'наландырылмышдыр. Әсәрин сонунда кечинин чанавары өлдүрмәси һаггын, әдаләтин гәләбәсини көстәрир ки, бу да охучулары чох разы салыр.

Мүшфиг фолклордан алдығы мөвзулары өз мәгсәдинә ујғун олараг, мүәјјән дәјишикликләрлә ишләмиш вә беләликлә дә онлардан орижинал әсәрләр јаратмышдыр. Бу чәһәт өзүнү «Кәндли вә илан» әсәриндә даһа ајдын көстәрмәкдәдир.

«Кәндли вә илан» әсәриндә шаир иланын тимсалында илан тәбиәтли адамларын, зүлмкар ағаларын һеч вахт хејир иш көрә билмәдикләрини сөјләмиш вә бәләләринә гаршы мүбаризәдә ел бирлијинин зәрурилијини гејд етмишдир. Чобанла «достлуг» едән илан бир күн онун оғлу Елдәнизи вурдугда халг бирликдә һүчум едиб, иланы өлдүрүр, онун гаја алтындакы јувасыны дағыдыб, хәзинәсини өз араларында бөлүшдүрүр.

Әсәр бүтөвлүкдә шәр гүввәләрә, шаһлара, султанлара вә халга зидд олан дикәр зәрәрли үнсүрләрә нифрәт һиссләри

CamScanner ile tarandı

ашыламагдадыр. Чобанын дили илә дедији ашағыдакы сөзләрдә шаир, иланлара е'тибар едәнләрин јанылдыгларыны билдирир вә онлары иланларын «достлуғуна» инанмамаға чағырыр:

Деди: Илан иландыр,
Инсанлыға дүшмандыр.
Ағы бир, гарасы бир,
Һамсынын јарасы бир.

Бурада «иланын ағына да лә'нәт, гарасына да» мәсәлини поетик бир диллә ифадә едән Мүшфиг, нағыл боју вердији фикри үмумиләшдирәрәк, әсәрин сонунда дејир:

— Нифрәт олсун, — дедиләр, —
Зәһәрли иланлара,
Халгы алдаданлара!
— Нифрәт олсун, — дедиләр
Јохсуллары алдадан,
Өмрүнә хәләл гатан
Шаһлара, султанлара
Дөвләтли иланлара!

Мүһүм һадисәләри вә фикирләри садә тәсвирләрлә верә билмәк бачарығы Мүшфиги ушаглара севдирмиш, она көрә дә онун ушаг әсәрләри 30-чу илләрин мәһсулу олмасына бахмајараг, бу күн дә севилә-севилә охунмагдадыр.

Scanned with CamScanner

ӘДӘБИ ӨЛКӘШҮНАСЛЫГ МҮҺҮМ ТӘ'ЛИМ-ТӘРБИЈӘ ВАСИТӘСИДИР

Тәјјар МУСАЈЕВ.

МҮӘЛЛИМ С. Вурғунун һәјатыны кечдикдән сонра шакирдләрә мүрачәт едәрәк дејир:

—Ушаглар, Сәмәд Вурғуна халг шаири ады тәсадүфи верилмәмишдир. О, бүтүн һәјаты бoју халгла бағлы олмушдур. Республикамызын һансы сәмтинә, һансы кушәсинә кедиб Сәмәд һаггында сорушсаныз сизә белә чаваб верәрләр: Сәмәд бурада бир јох, бир нечә дәфә олмушдур; Сәмәдлә ова чыхмышыг; Сәмәд мүрәккәби гурумамыш ше'рини бизә охумушдур; Сәмәд колхозчуларла көрүшмүшдүр; Сәмәд мәдәнијјәт евинин ачылышында иштирак етмишдир вә с.

С. Вурғун бизим рајонда, кәндимизин өзүндә дә бир нечә дәфә олмуш, адамларла көрүшмүш, ше'рләрини охумушдур. Сәмәд һаггында хатирәләри топлајын, онун кетдији евләри, олдуғу јерләри өјрәнин. Нөвбәти дәрсләримиздән бириндә бу барәдә сиздән сорушачағам.

Дәрсләри гуртарыб евә гајытдыгдан сонра шакирдләр бөјүк һәвәслә ишә кириширләр. Онлар топладыглары хатирәләри, шәкилләри әдәбијјат мүәллиминә тәгдим едирләр. О исә хатирәләри, шәкилләри вә топланмыш дикәр материаллары дәрсдәнкәнар вахтда шакирдләрлә бирликдә гајдаја салыр, системләшдирир.

Әдәбијјат дәрнәјинин мәшғәләсиндә бу барәдә әтрафлы сөһбәт кедир. Дәрнәк үзвләри мәктәбдә әдәби өлкәшүнаслыг музеји јаратмаг һаггында тәклифи бәјәнир вә онун тәшкилинә бөјүк һәвәслә башлајырлар. Чох кечмир ки, әдәбијјат кабинетиндә тәшкил едилмиш әдәби өлкәшүнаслыг кушәси музејә чеврилир. Музеј шакирдләрин, хүсусилә әдәбијјат һәвәскарларынын һәртәрәфли фәалијјәти нәтичәсиндә даһа да кенишләнир, зәнкинләшир, әдәбијјат фәннини, јазычыларымызын

CamScanner ile tarandı

һәјат вә фәалијјәтини әтрафлы өјрәнмәјин мүһүм васитәсинә чеврилир.

Биз бурада әдәби өлкәшүнаслыг материалларынын топланмасы гајдасы һаггында анчаг бир нүмунә вердик. Әдәби өлкәшүнаслыгла мәшғул олмағын форма вә үсуллары, әдәби өлкәшүнаслыг материаллары топламағын јоллары чох мүхтәлиф вә рәнкарәнкдир. Бу, әдәбијјат мүәллиминин ишә јарадычылыг вә тәшәббүскарлыгла јанашмасындан, шакирдләрдә бу ишә мараг вә һәвәс ојатмасындан асылыдыр.

Вәтәни, халгы, доғма торпағы, әзиз јерләри, халгымызын мин илләрдән бәри јаратдығы мадди-мәдәнијјәт инчиләрини, халг дүһасынын мәһсулу олан фолклору, халгын ичәрисиндән чыхмыш көркәмли јазычыларын һәјатыны вә јарадычылығыны дәриндән өјрәнмәкдә, шакирдләрдә милли ифтихар, вәтәнпәрвәрлик һиссләри тәрбијә етмәкдә әдәби өлкәшүнаслыг чох гүдрәтли васитәдир. Әдәби өлкәшүнаслыгла мәшғул олмаг шакирдләрин дүнјабахышынынын кенишләнмәсинә вә формалашмасына, әдәби материалы дәриндән вә әсаслы мәнимсәмәләринә, мөһкәм јадда сахламаларына, јазычыларымызын јарадычылығыны објектив вә дүзкүн гијмәтләндирмәләринә, онларын шифаһи вә јазылы нитг мәдәнијјәтләринин инкишафына вә пүхтәләшмәсинә бөјүк көмәк көстәрир.

Унутмаг лазым дејилдир ки, әдәби өлкәшүнаслыг ишләри илә мәшғул олмаг, һәм дә шакирдләрин тарих, чоғрафија, биолокија вә дикәр тәдрис фәнләриндән ајры-ајры бөлмә вә мөвзуларын мөһкәм мәнимсәнилмәсинә јардым көстәрир, шакирдләрдә тәдгигатчылыг вә јарадычылыг мејлләринин инкишафына кениш имкан вә шәраит јарадыр.

Республикамызын мәктәбләриндә әдәби өлкәшүнаслыг ишләринин апарылмасына сон илләрдә башланса да бу саһәдә илк аддымлар атылмышдыр. Бакы, Кировабад, Нахчыван, Газах, Шәки, Шамахы шәһәр вә рајонларынын ајры-ајры мәктәбләриндә чалышан әдәбијјат мүәллимләри бу ишин маһијјәтини јахшы дәрк етмишләр. Онлар иш просесиндә, фәнник мәнтигини вә дәрсин әсас мәзмунуну позмадан өлкәшүнаслиг. фактларындан кениш истифадә едирләр. Мәсәлән, VI, VII вә VIII синифләрдә шакирдләр јазычыларын һәјаты илә бағлы олан өлкәшүнаслыг материаллары илә таныш олур, онларын доғма халгын һәјатыны вә мәишәтини әкс етдирән әсәрләрини охујур, шаир вә јазычыларын өз кәнди, рајону һаггында јаздыглары әсәрләрдән парчалар әзбәрләјирләр.

Scanned with CamScanner

VIII—X синифләрдә өлкәшүнаслыг материалларындан тарихи-әдәби курсун өјрәнилмәсиндә истифадә олунур. Мәсәлән, ичмал мөвзулар үзәриндә иш апаракән дөврүн характеристикасыны шакирдләрә изаһ етмәк үчүн фактлар вә мисаллар сечилир. Јазычыларын һәјаты вә јарадычылығы өјрәниләркән онларын кетдикләри јерләрин о дөврдәки вәзијјәти, дост олдуглары, әлагә сахладыглары адамлар, о дөврдәки ичтимаи мүһит, халгын һәјаты, јашајыш тәрзи вә бунларын өјрәнилән јазычынын әсәрләриндә өз әксини нечә тапмасы, јазычынын јашадығы дөврдә доғма јерләрин-кәндин, рајонун, шәһәрин вәзијјәти, адамларын мәшғулијјәти вә с. мәсәләләр һаггында шакирдләрә конкрет мисаллар әсасында мә'лумат верилир. Јазычынын әсәри үзәриндә иш апарыркән мүәллимләр әсәрин јарандығы тарихи шәраити ајдынлашдырмаг үчүн өлкәшүнаслыг материалларына мүраичәт едирләр. Бу исә әсәри јахшы баша дүшмәкдә шакирдләрә көмәк едир.

Әдәби өлкәшүнаслыг мүәллимләрин чохуну дүшүндүрүр. Бу саһәдә иш апаран мүәллимләрин тәҹрүбәси көстәрир ки, әдәби өлкәшүнаслыг материалларыны топламаг үчүн мүхтәлиф јоллар вардыр. Биз онлардан бир нечәсини нүмунә үчүн көстәрәҹәјик.

1. Јазычынын һәјатыны кечәркән мүәллим шакирдләрә тапшырыр ки, онун һаггындакы хатирәләри топласынлар. Мәсәлән, Ҹ. Мәммәдгулузадәнин, М. Һүсејнин, С. Рүстәмин вә дикәр јазычыларын һәјатыны кечәркән шакирдләр зәнкин материал топлаја биләрләр.

2. Јазычынын достлары, јолдашлары, гоһум-әгрәбалары илә мәктәбдә көрүш кечирилмәси. Ҹ. Ҹаббарлы, С. Вурғун, С. Рүстәм вә с. јазычы вә шаирләрин һәјатыны кечәркән бу јолдан кениш истифадә етмәк олар.

3. Јазычы вә шаирләрлә мәктәбдә көрүш кечирилмәси.

4. Мәктәбин јерләшдији кәнд, гәсәбә, рајон, шәһәр һаггында јазылмыш бәдии әсәрләрин топланмасы, онлардан ән дәјәрли парчаларын көчүрүлмәси. Әсәрдә тәсвир олунан јерләрә екскурсија тәшкил олунмасы.

5. Бәдии әсәрләрдә верилән реал әдәби гәһрәманларла көрүш кечирилмәси.

6. Классик јазычыларын һәјатыны вә јарадычылығыны кечәркән онларын доғулдуглары јерә, јашадыглары евә, әсәрләриндә тәсвир етдикләри јерләрә екскурсијалар кечирмәк, тарихи сәнәдләрлә, о дөврүн мадди-мәдәнијјәт абидәләри илә

CamScanner ile tarandı

таныш олмаг. Мәсәлән, Низами Кәнҹәвини кечәркән Көј көлә, шаирин мәгбәрәсинә, тәсвир етдији Бәрдә шәһәринә, Низами музејинә белә екскурсијалар кечирмәк олар. Јахуд, М. Ф. Ахундову кечәркән онун ев-музејинә, комедијаларында адыны чәкдији јерләрә екскурсијалар тәшкил етмәк јахшы нәтиҹә верә биләр.

7. Јазычыларын мүхтәлиф дөврләрә аид фото-шәкилләрини топламаг.

8. Мүасир јазычыларла мәктублашмаг.

9. Өз рајонунун, вилајәтинин, республиканын әдәби хәритәсини тәртиб етмәк вә с.

Әдәби өлкәшүнаслыг материалларынын топланмасы вә онлардан јерли-јериндә истифадә едилмәси мүәллимдән бөјүк усталыг, тәшәббүскарлыг вә јарадычылыг мәһарәти тәләб едир.

Әлбәттә, иш һеч дә әдәби өлкәшүнаслыг материалларыны топламагла битмир. Әсил иш ондан сонра башланыр. Әлдә едилмиш материаллары сечмәк, груплашдырмаг, онлары әдәбијјат кабинетиндәки өлкәшүнаслыг кушәсиндә, јахуд мәктәб музејиндә јерләшдирмәк, онлардан истифадә үсулларыны мүәјјәнләшдирмәк чох ваҹиб мәсәләдир.

Өз ишинин устасы олан әдәбијјат мүәллимләринин бу саһәдә чох гијмәтли тәҹрүбәси вардыр. Кировабад шәһәриндәки 16 нөмрәли орта мәктәбин сабиг әдәбијјат мүәллими Б. Бағыров (һазырда КПИ-дә ишләјир) јолдаш VIII синифдә Низаминин һәјатыны кечәркән әдәби өлкәшүнаслыгдан чох гијмәтли васитә кими истфадә етмишдир. О, Н. Кәнҹәвинин һәјатыны кечәркән бөјүк шаирин ады илә әлагәдар олан јерләрә шакирдләри турист јүрүшләринә, екскурсијалара апармыш, шаирин һәјаты, дөврү вә јарадычылығы һаггында онлара синифдәнкәнар мә'лумат вермишдир. Мүәллим бүтүн бу тәдбирләри шаирин һәјатыны кечмәздән әввәл һәјата кечирмишдир. Низами Кәнҹәви Азәрбајҹанын ән гәдим мәдәнијјәт очагларындан сајылан Кәнҹәдә анадан олмуш, илк тәһсилини бурада алмыш, дилдән-дилә кәзәрәк әзбәрләнән әсәрләрини бу дијарда јазыб јаратмышдыр. Одур ки, бу күнкү кәнчлијин республикамызын икинчи сәнаје вә мәдәнијјәт мәркәзи олан социалист Кировабадынын—гәдим Кәнҹәнин тарихи илә таныш олмасы бир тәрәфдән даһи шаирин һәјат, јарадычылығынын дәриндән мәнимсәнилмәсинә, дикәр тәрәфдән дә социалист Вәтәнимизин күндән-күнә јүксәлдијини, шанлы Комму-

Scanned with CamScanner

нист партијасынын рәһбәрлији алтында гардаш халгларла әл-әлә верәрәк коммунизм чәмијјәтинә доғру инамла ирәлиләдијини дәрк едир, онларда вәтән мәһәббәти һисси даһа да күчләнир. Сәјаһәтин фајдалы олмасы үчүн мүәллим әввәлчәдән ашағыдакы планы тәртиб етмишдир Бу планда сәјаһәтин мүддәти, күнләр, саат дәгиг көстәрилир. Бурада шакирдләрин бош вахтлары, һәмин тәдбирин мәктәбин үмуми иш планына ујғунлуғу вә с. габагчадан нәзәрә алыныр. Сәјаһәтләр елә планлашдырылыр ки, о, шакирдләрин дәрсләринә тә'сир етмәсин. Плана ашағыдакылар дахил едилир:

1. Кәнчәдә зәлзәлә;
2. Зәлзәләнин нәтичәләри: көзәл Кәнчәнин вә әтраф кәндләрин хәрабазара чеврилмәси;
3. Кәпәз дағынын учуб төкүлмәси, көзәлләр көзәли Көј көлүн әмәлә кәлмәси;
4. Гәдим Кәнчә, Шых дүзү;
5. Низами мәгбәрәси;
6. Бөјүк шаирин адыны дашыјан өлкәшүнаслыг музеји;
7. Сосиалист Кировабадында Низаминин әзәмәтлә јүксәлән һејкәли;
8. Низаминин адыны дашыјан јерләр: кировабадлыларын севимли кәзинти јерләриндән бири олан Низами күчәси, Низами адына мәдәнијјәт сарајы, Низами адына јени тикилмиш ики мәртәбәли кино-театр, Низами адына пионер дружиналары;
9. Низаминин јубилејләри:
а) 1947-чи ил — анадан олмасынын 800 иллији;
б) 1953-чү ил — вәфатынын 750 иллији;
10. Даһи шаирин вәтәни олан сосиалист Кировабады бу күн.

Мүәллим сәјаһәтин планыны шакирдләрин нәзәринә чатдырмыш, онларын арзу вә тәклифләрини динләмиш, сәјаһәтә чыхмаг барәдә онлара бир сыра мәсләһәтләр вермишдир.

Сәјаһәтә Көј көлдән башланмышдыр. Јол боју шакирдләр һәр шеји: мешәләр гојнунда учалан истираһәт евини, пионер дүшәркәләрини, көрпәләр евләрини, сәнаје үчүн кечә-күндүз хаммал дашыјан һава канат јолуну, балыг заводуну, тәбиәтин көзәллијини мүшаһидә етмишләр.

Мүәллим изаһ едәрәк демишдир ки, даһи шаир Низами анадан олмамышдан бир нечә ил әввәл Кәнчәдә шиддәтли зәлзәлә баш вермишдир. Зәлзәлә нәтичәсиндә Кәпәз дағынын бир һиссәси учмуш, һәмин дәрәдән ахан чајын габағыны кәсмишдир. Бунун да нәтичәсиндә дилләр әзбәри олан Көј-көл әмәлә кәлмишдир. Вахты илә инсан ајағы дәјмәјән бу көзәл кушә инди зәһмәткешләрин ән севимли истираһәт јерләриндән биринә чеврилмишдир. Һәр ил бураја өлкәмизин мүхтәлиф јерләриндән минләрлә турист кәлир, бу сәфалы јери кәзир, истираһәт едир...

Гыса мә'луматдан сонра ушаглар Көј көлдә тикилмиш санаторијаја бахмыш, турист дүшәркәсиндә динчәләнләрлә сөһбәт етмишләр. Ајрыларкән шакирдләрә тапшырылмышдыр ки, «Көј көлдә» мөвзусунда тәәссүратларыны јазыб сахласынлар, бундан кәләчәк дәрсләрдә истифадә едәчәјик.

Нөвбәти сәјаһәт Кировабадын тәхминән 6 километрлијиндә олан Шых дүзүнә олур. Бурада мүәллим гәдим Кәнчәнин зәлзәлә нәтичәсиндә батмасы, көзәл бир шәһәрин јерлә јексан олмасы барәдә ушаглара әтрафлы мә'лумат вермиш, бөјүк шаирин «Игбалнамә» әсәриндән Кәнчә зәлзәләси тәсвир едилән јерини бурада шакирдләр үчүн охумушдур.

Низами адына өлкәшүнаслыг музејинә кечирилмиш екскурсија да чох мараглы олмушдур. Бурада шакирдләр гәдим Кәнчәнин тарихи илә әтрафлы таныш олмуш, бир сыра надир шәкилләрә бахмышлар. Шакирдләрә изаһ едилмишдир ки, Кәнчә Азәрбајчанын ән гәдим шәһәрләриндән бири олмагла јанашы, инкишаф етмиш тичарәт вә мәдәнијјәт мәркәзи олмушдур. Шәһәрдә Низами илә јанашы онун мүасирләри олан Мәһсәти Кәнчәви, Әбүлула Кәнчәви кими мәшһур сәнәткарлар јашамышдыр. Музејдә нүмајиш етдирилән шәкилләрә, әһалинин мәишәт вә мәшғулијјәтинә аид експонатлара шакирдләр чох марагла бахмышлар. Беләликлә онлар Низами дөврүнә, јашадыглары шәһәрин тарихинә, шаирин һәјат вә јарадычылығына аид кифајәт гәдәр мә'лумат әлдә етмишләр. Шәһәрин кечмишини вә бу күнүнү екс етдирән шәкилләри шакирдләрин өзләри мүгајисә етмишләр. Бундан сонра шакирдләр Низами совхозу илә таныш олмуш, Низами адына мәдәнијјәт евинә кетмишләр.

Нөвбәти сәјаһәтдә шакирдләр Низами адына 11 нөмрәли рус мәктәбинә кетмишләр. Мәктәбин шакирдләри өз достларына көрдүкләри ишләрдән, дәрс мүвәффәгијјәтләриндән данышмыш, бир-бириләринә һәдијјәләр вермишләр. Көрүшдән

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

сонра Низами адына кино-театрда «Бөјүк дајаг» филминә бахмышлар.

Тәчрүбә көстәрир ки, сәјаһәтләрин тәшкили, шакирдләрин бу вә ја дикәр тарихи јерләрә апарылмасы һеч дә мәсәләнин тамамилә һәлл едиләси демәк дејилдир. Одур ки, мүәллимин әсас јарадычылыг иши бундан сонра башланмышдыр. О, сәјаһәтдән гајытдыгдан сонра шакирдләрә ашағыдакы тапшырыглары јеринә јетирмәләрини мәсләһәт көрмүшдүр:

1. Сәјаһәтин хәритәсини чәкмәк;
2. Сәјаһәт заманы көрдүкләри јерләр һаггында тәәссүратларыны јазмаг;
3. Топладыглары материаллар әсасында сәрки вә албомлар дүзәлтмәк;
4. Гәзет чыхармаг, бурада сәјаһәтин нәтичәсини кениш ишыгландырмаг.

Мүәллим сәјаһәтин нәтичәсини јекунлашдырмыш, кәзинти вә Низаминин һәјатына даир кечәнин кечирилмәси үчүн план һазырламыш, кечәдә чыхыш едәчәк шакирдләрә мәсләһәтләр вермишдир. Бүтүн бунлар шаирин һәјатына һәср едилмиш кечәнин даһа марагли кечмәсини, тәшкил олунан сәјаһәтин мәзмунлу вә фајдалы олмасыны тә'мин етмишдир.

Мүәллим Низаминин һәјаты вә јарадычылығы һаггындакы сөһбәтләриндә јери кәлдикчә сәјаһәт вә екскурсија материалларындан истифадә етмишдир.

Әдәби өлкәшүнаслыг материалларынын топланмасы вә онлардан јерли-јериндә истифадә едилмәси чох мүһүм тә'лим тәрбијә әһәмијјәтинә маликдир. Әдәбијјат мүәллимләри бу ишдә тәшәббүскарлыг вә јарадычылыг нүмунәси көстәрмәлидирләр.

CamScanner ile tarandı

«ҺАЧЫ ГАРА» ВӘ ДҮНЈА ӘДӘБИЈЈАТЫНДА ХӘСИС ОБРАЗЛАРЫ

Фәрәмәз СӘФИЈЕВ.

ХӘСИСЛИК мөвзусунун гәләмә алынмасы идејасы тәзә дејилдир. Ахундовдан чох-чох әввәл бу мөвзуја һәср едилмиш вә үмумдүнја әдәбијјатында шөһрәт газанмыш әсәрләр олмушдур. Мәсәлән гәдим Рома драматургу Тик Макк Плавтын «Хәзинә», Шекспирин «Венесија тачири», Молјерин «Хәсис», «Балзакын «Јевкени Гранде», Гоголун «Өлү чанлар», Пушкинин «Хәсис чәнкавар» вә с. бу кими әсәрләр һәмин мөвзуда ишләнмишди.

Шүбһә јохдур ки, Ахундов дүнја әдәбијјатында бу мөвзуда јазылмыш әсәрләрин бир чоху илә: Шекспирин јаратдығы Шејлок («Венетсија тачири»), Молјерин Гарпагон («Хәсис»), Гоголун Плујушкин («Өлү чанлар»), Пушкинин Барон («Хәсис чәнкавар») сурәтләри илә таныш иди. Лакин Ахундовун бөјүклүјү вә усталығы бурасындадыр ки, о, өз ис'тедад вә бачарығы ән'әнәдән мәһарәтлә истифадә етмиш, көһнәлмиш мөвзуну јенилашдирмиш, әввәлки хәсис сурәтләриндән һеч бирини тәглид етмиш вә тамамилә јени бир чығырла кедәрәк азәри һәјаты үчүн сәчијјәви олан үмумиләшдирилмиш оржинал бир хәсис сурәти јаратмышдыр.

М. Ф. Ахундовун јаратдығы Һачы Гара сурәти дүнја әдәбијјатындакы хәсис образларынын һеч биринә бәнзәмир вә һеч бирини дә хатырлатмыр. О, бүтөв бир дөврү характеризә едән зәнкин бојаларла верилмиш чохчәһәтли оржинал типик сурәтдир. «Һачы Гара» комедијасы мөвзусунун актуаллығы, дилинин садәлији, сатирасынын кәскинлији вә бир сыра башга кејфијјәтләрилә азәри драматрургијасында комедија жанрынын камил нүмунәләриндән бири сајылыр, онун баш гәһрәманы өз оржиналлығы, јерли вә милли шәраитә ујғунлуғу, бәдии дәјә-

Scanned with CamScanner

ри илә дүнја әдәбијјатында классик сурәтләри силсиләсинә дахил олмушдур.

М. Ф. Ахундовун јаратдығы Һачы Гара образы хәсислијин бүтүн хүсусијјәтләрини өзүндә чәмләшдирмишдир. О, сәләмчидир. Сәләмчилик исә хәсислијин ән башлыча сифәтләриндәндир. Һачы Гара газанмаг, варланмаг арзусу илә јашајан типик азәри тачиридир. Ону һәјатда пулдан башга һеч шеј марагландырмыр. О пулун әсиридир. О, јалтаглығы, ловғалығы, кобудлуғу, гәддарлығы, һијлә вә јаланы да капитал мајасыны артырмаг хатиринә едир.

Һачы Гара јерли шәраитә ујғун бир сыра оржинал хүсусијјәтләрә малик олса да, онун шәхсиндә ејни бир гүсур фәрди шәкилдә ифадә олунса да ону Шејлок, Гарпагон, Плјушкин, һәтта Баронла бирләшдирән үмуми чәһәтләр вардыр. Әввәла бунлардан һеч бири корикатура, панфлет дејил әсил һәјати инсанлардыр. Һәм дә онларын һамысынын гәлбини ејни алчаг еһтирас кәмирир; бунларын шәхсиндә ејни бир рәзаләт, ијрәнчлик фәрди шәкилдә ифадә олунур. Бунунла белә чәсарәтлә демәк олар ки, Ахундовун јаратдығы Һачы Гара образы бә'зән хүсусијјәтләри илә Гарпагондан, Плјушкиндән вә Барондан даһа чох Шејлоку хатырладыр. Шејлок кими Һачы Гара да бир тәрәфли, бир еһтирасын мүчәссәмәси дејил, бир чох еһтираслары, бир чох ејбәчәрликләри өзүндә әкс етдирән инсандыр. Демәк олар һәрчәһәтлидир; дахили зәнкинлијә вә рәнкарәнклијә маликдир. Одур ки, һәр ики типин шәхсиндә хәсислик еһтирасынын дәһшәтләри даһа ајдын шәкилдә нәзәрә чарпыр.

А. С. Пушкин Шејлокла Гарпагону мүгајисә едәркән онларын фәрди чәһәтләрини мәһарәтлә сәчијјәләндирәрәк јазмышды: «Шекспир тәрәфиндән јарадылмыш сурәтләр Молјердә олан типләр кими анчаг мүәјјән бир еһтирасын, мүәјјән бир ејбин, мүчәссәмәси дејилдир: онлар бир чох гәбаһәтләрин вә еһтирасларын тимсалы олан чанлы варлыглардыр. Шәраит тамашачылар гаршысында онларын рәнкарәнк, чешидли вә чох мүрәккәб сәчијјәләрини инкишаф етдирир. Молјердә хәсис анчаг хәсисдир вә с. Шекспирдә исә, Шејлок һәм хәсис, һәм зирәк вә фәрасәтли, һәм интигамчы, һәм дә ушагчанлы, ити ағыллыдыр».

Һачы Гара да хәсисдир, ејни заманда зирәкдир, һазырчавабдыр, тәдбирли вә фәрасәтлидир.

CamScanner ile tarandı

Шејлок сәләмчидир, тамаһкардыр, инсанлара е'тибары јохдур; хүсуси векселләрлә јүксәк фаизлә борч верир: пул она дејил, о пула әсирдир. Онун јеканә мәгсәди капиталыны артырмагдыр. Онда варланмаға олан еһтирас ач гурд иштаһасына чеврилмишдир. Бүтүн бу гејри-инсани сифәтләр Һачы Гара үчүн дә сәчијјәвидир.

Һачы Гара да Шејлок кими шәраитин тәләбилә дәјишир, тәдбири вә еһтијаты әлдә вермир. Шејлок јүксәк фаизлә верәчәји борчу ишә кечирмәк үчүн әввәлчә јалтаглыг едир, өзүнү меһрибан бир адам кими көстәрир. Борч сәнәдини әлинә алдыгдан сонра о, тамамилә дәјишир, борчун вахты кечдикдә исә бүст-бүтүн гудузлашыр, сон дәрәчә гәддар вә рәһмсиз бир инсана чеврилир. Һачы Гара да јанына кәлән бәјләри мүштәри саныб јалтагланыр, өзүнү хошсифәт көстәрир. Зәнни дүз чыхмадыгда исә гаш-габағыны төкүр, кобуд бир адам олур. Шејлок вердији борчун вахтында гајтарыла биләчәји һаггында әввәлчәдән дүшүнүр. Одур ки, кимә борч вердијини јахшы билир. Бассанио касыб олдуғу үчүн борчу досту Антонионун ады илә истәјир. Шејлок билир ки, Антонио варлы тачирдир. борчу өдәјә биләр. Лакин јенә дә тәрәддүд едир, шәхсән онун өзү илә көрүшүб сөһбәт етмәк истәјир; «үч аја үч мин червон, өзү дә Антонионун зәманәтилә, бу чох јахшыдыр» — дејә фикирләшир. Һачы Гара да бәјләрлә совдалашаркән еһтијатлы һәрәкәт едир. О, бәјләрә чидди бир шәкилдә дејир: «Доғрусу мән фајдасыз пул вермәјә өјрәнмәмишәм. Әкәр пулумун фајдасын чыхарсаныз, сөзүнүзә гулаг асарам». Јүз гызыла беш фајда тәләб едир. Һәтта сәләмлә верәчәји борч пулу белә бәјләрин әлинә вермир.

Һачы Гара Араз саһилиндә раст кәлдикләри адамларын чамыш алан олдугларына инанмыр, онлардан шүбһәләнир. Одур ки, кедиб үстләринә казак көндәрмәләри үчүн онлары әлдән бурахмаг истәмир. Шејлок да Антонионун дүнјанын мүхтәлиф өлкәләринә үзән ағыр јүклү кәмиләринин кери гајытмасына үмид бәсләмир. О, дәниз гулдурларынын, сујун, һаванын да горхусу вардыр—дејә ишини еһтијатлы тутур вә борч сәнәдини натаријусда тәсдиг етдирмәјә чалышыр.

Шејлакун хәсислијини, гәддарлығыны ифша едән нөкәри Ланчелот Габбо вә Венесија тачири Антониодур. Һачы Гаранын ачкөзлүјү исә арвады Түкәз вә нөкәри Кәрәмәлинин дилилә ифша олунур.

Антонио дашгәлбли, гәддар Шејлокун ачкөзлүјүнә, фаизлә борч вермә шәртләринә дөзә билмәјәрәк онун үзүнә ту-

Scanned with CamScanner

пүрүр, о ну ит адландырыр. Түкэз дэ эрини ифрат хэсислијинэ көрэ мэзэммэт едир вэ һеч кэсэ хејир вермэдији үчүн ону мурдар адландырыр.

Ланчелот Гоббо да Шејлокун гэдадрлығына дөзэ билмир. Чүнки ону кечэ-күндүз һејван кими ишлэдир, бунун мүгабилиндэ исэ дојунча чөрэк дэ вермир. Одур ки, о тэнкэ кэлэрэк ағасыны иблис адландырыр. «Елэ гачачағам ки, о хэсис иблис ајагларымын изини дэ көрмэјэчэк»—дејир. Шејлок нэинки нөкэринэ, һэтта јеканэ гызы Чессикаја да дојунча чөрэк вермир. Ланчелот Габбо кими ону да ачкөзлүкдэ, гарынгулулугда, чох јатыб аз иш көрмэкдэ тэгсирлэндирир. Ону палтарларыны тез чырдығына көрэ данлајыр.

«Һачы Гаранын да аилэсинэ мүнасибэти белэдир. О да арвад-ушаға дојунча чөрэк вермир, «өз малыны нэ өзү јејибичир, нэ эјалына-мэсрэф едир. «Кэрэмэлинин дэ вэзијјэти Ланчелот Гоббо кимидир. О да ағасына нифрэт едир, онун өлүмүнү истэјир. Кечэ-күндүз эллэшмэсинэ бахмајараг Һачы она чох аз музд верир, һэтта бу евдэ онун гарны да дојмур, одур ки, чыхыб башгасына нөкэр кетмэк фикриндэдир.

Шејлоку Һачы Гарадан ајыран бир мүһүм чэһэт дэ будур ки, Шејлок эсэр боју һэм комик, һэм дэ драматик планда верилир. Һачы Гара исэ эввэлдэн ахыра кими комик бир сурэт кими инкишаф етдирилмишдир.

Ејни мүгајисэни Һачы Гара илэ Гарпагон арасында да апармаг олар. Чүнки онлары да бир-бириндэн ајыран вэ бирлэшдирэн чэатлэр чохдур.

Истэр Һачы Гарада, истэрсэ дэ Гарпагонда хэсислик һаким бир еһтирас кими өзүнү көстэрир. Онларын һэр икиси пула бир јашајыш васитэси дејил, бэлкэ шэрэфдэн, намус, аилэ вэ өвладдан да гијмэтлидир. Һэр икиси сэлэмчидир. Гарпагон да Һачы Гара кими еһтијатлыдыр, тэдбирлидир, һијлэкэрдир, ағыллы вэ һазырчавабдыр. О да ифрат дэрэчэдэ хэсисдир.

Экэр Һачы Гараны арвады Түкэз вэ нөкэри Кэрэмэли ифша едирсэ, Гарпогону оғлу Глеант, гызы Елза, нөкэри Лафлеш вэ ашпазы Жак русвај едир. Лафлеш Гарпогону јаранмыш инсанлар арасында—«эн гејри-инсани бир мэхлуг», шејтан вэ кафир адландырыр. О дејир: «Ондан пул истэмэк гэлбини парчаламаг, дири-дири ичини чыхармаг демэкдир».[1]

[1] Молјер. «Хэсис», Бакы, 1936, сэһ. 36.

CamScanner ile tarandı

Гарпогонла Һачы Гараны тэ'гиб едэн сон һадисэлэр арасында да бир јахынлыг вардыр. Хүсусилэ һэр ики хэсисин сону бири-биринэ чох охшајыр. Гарпагонун истинадкаһы тэсэлликси вэ севинчи олан пул мүчрүсү оғурландыгдан сонра о, «сизсиз јашаја билмирэм? Көзүм гаралды... нэфэсим тутулду... өлүрэм... өлүрэм».. дејэ фэрјад гопарыр. Һачы Гара да малынын тутулдуғуну ешитдикдэ «вај» едиб өзүндэн кедир. Малынын бурахылыб-бурахылмамасындан сөһбэт кедэркэн «гурбанын олум, малым јетишмэсэ өллэм»—дејэ, началникэ јалварыр.

Һэр шеј һэлл олдугдан сонра Һачы Гара началникэ јахынлашыб муров јасовулларынын чибиндэн чыхартдығы јарым аббасыны истэјирсэ, Гарпагон да башына кэлэн мачаралардан сонра Валеринин атасы Анселмдэн һэр ики тојда кејмэк үчүн бир дэст костјум истэјир. Бу јерлэр һэр ики типдэ хэсислик еһтирасынын эн јүксэк нөгтэсини тэшкил едир.

Гарпагонла Һачы Гараны бирлэшдирэн чэһэтлэрдэн бири дэ будур ки, һэр ики сүр'эт эввэлдэн ахыра кими комик планда верилир вэ һэр ики эсэрин эсас хэтти дэ бунларла бағлыдыр, галан хэтлэр јалныз онларын сэчијјэсини ачмаға көмэк едир. Бүтүн бунларла јанашы онлары бир-бириндэн ајыран мүһүм чэһэтлэр дэ вардыр.

Һачы Гара тачирдир, алверчидир, аршын малчыдыр. Ағчабэди мигјасында мал алыб-сатыр. Гачагмалчыдыр. Базары касад олдугда гачаг мал далынча Ирана кедир. О, түлкүдэн горхагдыр, јалтагдыр. Һачы Гараја хас олан бу сифэтлэр Гарпагонда јохдур.

Гарпагон һамыдан шүбһэлэнир, һамыја оғру-гулдур нэзэрилэ бахыр, евэ кириб-чыханлары ахтарыр. О, кизли дэллаллар тутараг позғун вэ исрафчы варлы оғулларыны тора салыр. Оғлуна дул бир арвад алмаг, гызыны исэ чеһиз истэмэјэн гоча бир кишијэ эрэ вермэк истэјир. Өзү дэ кэнч вэ көзэл бир гызла евлэнмэјэ чалышыр. Гарпагонда XVII эср Франсыз задэканлары үчүн характерик олан эдалар вардыр.

Бүтүн бу дејилэнлэрдэн ајдын олур ки, һэр ики сэнэткар јашадыглары дөврүн вэ шэраитин тэлэблэринэ ујғун үмумилэшдирилмиш хэсис сурэтлэри јаратмышлар вэ өз гэһрэманларынын шэхсиндэ ејни бир гүсуру, хэсислик еһтирасыны ифша етмишлэр.

Бүтүн бу дејилэнлэрдэн ајдын олур ки, јухарыда ады чэкилэн сэнэткарлардан һэр бири хэсислик идејасыны эсас

Scanned with CamScanner

алмыш, јерли вә милли шәраитә ујғун үмумиләшдирилмиш типләр јаратмышдыр. Бу типләрдән һеч бири уjдурма дејил, һәјати инсанлардыр. Онларын шәхсиндә ејни бир хәстәлик фәрди шәкилдә ифадә олунмушдур. Инсан еһтираслары сајсыз-һесабсыз олуб бири-биринә охшамадығы кими хәсислик еһтирасынын типләри дә мүхтәлиф олуб бири-биринә охшамырлар. Онлары јетишдирән чәмијјәт, ичтимаи мүһит башга олдуғу кими ифша едән вәзијјәт вә ичтимаи шәраит дә башгадыр. Һачы Гараны әһатә едән Азәрбајчан керчәклији, јашадығы вә фәалијјәт көстәрдији реал зәминә мүгајисә етдијимиз хәсис типләринә гәтијјән бәнзәмир.

Һачы Гара үмумиләшдирилмиш оржинал образдыр. Онун характериндәки рәнкарәнклик, мүхтәлифлик, јерли вә милли шәраитә ујғунлуг буну ајдын көстәрир. Демәк, Һачы Гара милли зәминдән сечилиб тәкмилләшдирилмиш, јерли шәраитә ујғунлашдырылмыш ачкөз тачирдир. О, орижиналлығы илә дүнја әдәбијјатында јаранан хәсис сурәтләриндән кәскин шәкилдә фәргләнир.

СУАЛЛАРА ЧАВАБ

Суал. Иди, имиш көмәкчи сөзләри саитлә битән сөләрдән сонра мәтбуатда, демәк олар ки, һәмишә битишик јазылыр. Мәтбуатын һәмин саһәдә орфографија гајдаларына риајәт етмәмәсини нә илә изаһ етмәк олар?

Чаваб. 1958-чи илдән әввәлки орфографија гајдаларында **иди, имиш** көмәкчи фе'лләринин саитлә битән сөзләрдән сонра **-јды (-јди, јду, јдү), јмыш (-јмиш, -јмуш, -јмүш)** шәкилиндә јазылыш варианты да гәбул олунмушду. Мүәјјән мулаһизәләрә әсасән һәмин вариант мөвчуд «Гајдалар»да өз әксини тапмамышдыр. **Иди, имиш** көмәкчи сөзләринин саитлә битән сөзләрдән сонра ајры јазылышы практик чәһәтдән өзүнү доғрулда билмәдији үчүндүр ки, инди мәтбуатда онларын битишик јазылышы даһа чох мөһкәмләнмәјә башламышдыр. Фикримизчә, буну тәсадүфи бир һал һесаб етмәк доғру олмаз. Әлбәттә, бу, әслиндә, орфографија гајдаларына риајәт едилмәмәсинин бир тәзаһүрүдүр. Ахы рәсми сурәтдә тәсдиг олунмуш орфографија гајдаларыны позмаға һеч кәсә ихтијар верилмир. Бәс нечә олмуш ки, **иди, имиш,** көмәкчи сөзләринин саитлә битән сөзләрдән сонра битишик јазылышы бүтүн мәтбуат органларында кениш јајылмаға башланмышдыр? Сүбут етмәјә еһтијач јохдур ки, һәмин гајданын позулмасы субјектив сәбәблә бағлы дејил. Чүнки јазыда субјектив сәбәбдән ирәли кәлән сәһв тәдричән јајылыб бу дәрәчәдә мөһкәмләнә билмәз. Демәк, бурада, нә исә, објектив бир сәбәб ахтармаг лазымдыр. Мәсәләјә диггәтлә јанашдыгда һәмин гајдада «дәјишиклик едилмәсинин», доғрудан да, објектив сәбәбләрлә әлагәдар олдуғу ашкара чыхыр. Гыса шәкилдә дә олса, һәмин сәбәбләри изаһ етмәјә чалышаг.

Мә'лум олдуғу үзрә, **иди, имиш** көмәкчи сөзләринин, әкәр тәбири чаизсә, шәкилчиләшмәси просеси чохдан башланылмыш просесдир. Шифаһи нитгдә онлар өз фонетик тәркибини сахламаг шәртилә ајрыча бир сөз кими чох надир һалларда ишләдилә билир. Одур ки, јазыда бунларын ајры јазылышы шифаһи нитглә јазылы нитг арасындакы гаршылыглы әлагәни мүәјјән дәрәчәдә позур; бүтөв бир һеча фәрги мејдана чыхарыр. Нүмунә үчүн мүгајисә едәк: **охујасы иди—охујасыјды, көрә имиш—көрәјмиш** вә с.

Әввәлинчи вариант өз фонетик тәркибинә көрә тәләффүз чәһәтдән дә чәтинлик төрәдир. Сонракы вариант исә әдәби тәләффүзә даһа чох јахындыр. Башга сөзлә десәк, **иди, имиш** көмәкчи сөзләри өзүндән әввәлки сөзләрә битишик јазылдыгда, мәсәлән, олсајды, башлајајмыш вә с. бунларын дүзкүн тәләффүзү илә јазылышы арасында кәскин фәрг олмур. Билдијимиз кими, һәмин сөзләр орфоепик чәһәтдән олсејди, башлијејмиш шәкилиндә тәләффүз олунур. Бу, ајдын мәсәләдир ки, онларын јазыда **олса иди, башлаја имиш** вариантындан даһа чох **олсајды, башлајајды** вариантына јахындыр. Бүтүн бунлара көрә саитлә битән сөзләрдән сонра **иди, имиш** көмәкчи сөзләринин—**јды** (-јди, јду, јдү), **-јмыш** (-јмиш, јмуш, јмүш)

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

шәкилиндә битишик јазылмасынын мәтбуатда кениш шәкилдә јазылмасына тәсадүфи бир һадисә кими бахмаг олмаз. Үмид едирик ки, дилимизин орфографија гајдаларынын јени нәшриндә һәмин һадисә илә әлагәдар мүвафиг дәјишиклик—дүзәлиш апарылачагдыр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, бу дејиләнләрдән мүәјјән методик нәтичә дә чыхармага еһтијач вардыр. Белә ки ,шакирдләр мәтбуатын тә'сири илә **иди, имиш** көмәкчи сөзләрини саитлә битән сөзләрдән сонра битишик јаздыгда, буну онлара сәһв һесаб етмәк доғру дејил.

Суал. Ашағыдакы чүмләләри синтактик гурулушуна көрә нечә тәһлил етмәк лазымдыр?

1. Бу күн Таһирзадәнин һәјатында әламәтдар бир күн иди, чүнки илләрдән бәри арзусунда олдуғу бир мәтләбә—мүәллимлик вәзифәсинә наил олмушду.

2. Мән бир солмаз јарпағам ки, чичәкләри бәзәрәм.
Мән бир өлмәз дујғујам ки, үрәкләри кәзәрәм.

Т. Һүммәтов—Ермәнистан ССР.

Чаваб. Әввәлинчи чүмлә бағлајычылы табесиз мүрәккәб чүмләдир. Ики садә чүмләнин бирләшмәсиндән әмәлә кәлмишдир: 1) **Бу күн Таһирзадәнин һәјатында әламәтдар бир күн иди,** 2) (о) илләрдән бәри арзусунда олдуғу мәтләбә —мүәллимлик вәзифәсинә наил олмушдур. Бу садә чүмләләри бир-бири илә бағлајан васитә **чүнки** бағлајычысыдыр.

Мән бир солмаз јарпағам ки, чичәкләри бәзәрәм чүмләси тә'јин будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләдир. Онун тәркибиндәки **Мән бир солмаз јарпағам** баш чүмлә, **чичәкләри бәзәрәм** исә тә'јин будаг чүмләсидир. Әлбәттә, илк бахышда дүшүнмәк олар ки, һәмин чүмлә формача тә'јин будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләјә охшамыр, чүнки баш чүмләдә **елә, белә, о, бу** әвәзликләриндән һеч бири ишләдилмәмишдир. Әкәр «Мән елә бир солмаз чичәјәм ки, ағачлары бәзәрәм» дејилмиш олса иди, о заман, јәгин ки, мүбаһисә етмәјинә дәјмәзди. Лакин мәсәләјә диггәтлә јанашдыгда шүбһә јери галмыр ки, баш чүмләнин истәр **елә** сөзү илә, истәрсә дә һәмин сөзсүз ишләдилмәси анчаг үслуби хүсусијјәт дашыјыр. Икинчи һалда тәјин будаг чүмләсинин әламәти баш чүмләдә бир сөзүнүн ишләдилмәси илә изаһ олуна биләр. Бу заман бир сөзү **елә, белә** сөзләринин әвәзинә јох, мәһз **елә бир, белә бир** бирләшмәсинин, бир нөв, ихтисары шәкилиндә (һәмин бирләшмәнин тәрәфләриндән анчаг бири сахланылмагла) ишләдилир вә бу, бир даһа тәкрар етмәк лазым кәлир ки, јалныз үслуби хүсусијјәт дашыјыр.

Дејиләнләри ашағыдакы чүмләләрин мүтајисәсиндә дә мүшаһидә етмәк чәтин дејил:

1) Рәшид **елә бир** оғландыр ки, ондан инчијән олмајыб.
2) Рәшид **елә** оғландыр ки, ондан инчијән олмајыб.
3) Рәшид **бир** оғландыр ки, ондан инчијән олмајыб.

Фикримизчә, изаһат вермәјә еһтијач јохдур. Ајдын мәсәләдир ки, бүтүн јухарыда дејиләнләр «Мән бир өлмәз дујғујам ки, үрәкләри кәзәрәм» чүмләсинә дә ејни дәрәчәдә шамилдир.

Суал. 1. **Күнүн** тарихини билдирән бирләшмәләрдә, мәсәлән, «12 јанвар 1969-чу ил» бирләшмәсиндә ајын адындан сонра веркүл гојмаг лазымдырмы?

Суал 2. Һансы дүзкүндүр? Елимхан, Елмихан, јохса Елмхан

Ә. Рәһимова — Күрчүстан ССР.

Чаваб. 1. Күнүн тарихиндә ајла јанашы, или дә көстәрдикдә онларын арасында веркүл гојулмаз. **12 јанвар 1969-чу ил, 15 ијул 1955-чи ил** вә с.

CamScanner ile tarandı

кими тәркибләр чүмләдә үзвләринә ајрылмыр, даһа доғрусу, онларын компанентләри һәмчинс үзв ола билмир.

Чаваб. 2. Елимхан, Елмихан, јахуд Елмхан сөзләриндән һансынын дүзкүн олдуғуну мүәјјән етмәк үчүн онлары тәркибинә көрә тәһлил етмәк кифајәтдир. Бу јолла мүәјјән етмәк чәтин дејил ки, **Елмхан** тәркибчә мүрәккәб сөз олуб ики садә сөзүн бирләшмәсиндән әмәлә кәлмишдир: елм, хан. Онун әввәлинчи компаненти үч һәрфдән ибарәт олдуғундан (елм), ајдын мәсәләдир ки, ону **елим,** јахуд **елми** шәкилиндә ишләтмәк сәһвдир.

Суал. Хаһиш едирәм, ашағыдакы чүмләләрин синтактик тәһлилини изаһ едәсиниз:

1) Бу китабы сәнә ким верди?
2) Қолхоз тарлаларында кечә вә күндүз иш кедир.

Һ. Һүсејнова—Бакы.

Чаваб. Әввәлинчи чүмләдә баш үзвләр **верди** (хәбәр) вә **ким** (мүбтәда) сөзләридир. Мүбтәда суал әвәзлији илә ифадә олундуғундан она суал вермәк, башга сөзлә десәк, суала суал вермәк мәнтигсизлик јарадыр. Лакин бу, һәмин чүмләдә **ким** сөзүнүн мүбтәда олдуғуну шүбһә алтына алмаға әсас вермир. Чүнки чүмлә үзвләрини мүәјјән етмәкдә суал һәлледичи рола малик дејил. Ону анчаг методик бир васитә кими гијмәтләндирмәк даһа доғру ола биләр. Бу барәдә методик әдәбијјатда, о чүмләдән мәчмуәмизин мүхтәлиф илләрдә дәрч олунмуш нөмрәләриндәки «Суаллара чаваб»-да аз-чох сөз-сөһбәт ачылдығындан бурада мәтләби узатмағы лазым көрмәдик.

Бу китабы сәнә ким верди? чүмләсиндә ким сөзүнүн, доғрудан да, мүбтәда олдуғуну сүбут етмәк, ону, јә'ни суал әвәзлијини мүвафиг исимлә, мәсәлән, «Таһир» сөзү илә әвәз етмәк кифајәтдир. Бу заман һәмин сөзүн чүмләдә мүбтәда вәзифәсиндә ишләдијинә, јәгин ки, шүбһә јери галмајачагдыр.

Һаггында данышылан чүмләнин галан үзвләри бунлардыр: **верди**—хәбәр, **китабы**—васитәсиз тамамлыг, **бу**—тә'јин, **сәнә**—васитәли тамамлыг.

Икинчи чүмлә шәхссиз чүмләдир, демәк, мүбтәдасыздыр. Одур ки, һәмин чүмләни үзвләринә көрә белә тәһлил етмәк тәләб олунур: **иш кедир**—хәбәр, **колхоз тарлаларында**—јер зәрфлији, **кечә вә күндүз** исә заман зәрфлијидир.

Суал. Ашағыдакы чүмләни синтактик чәһәтдән (чүмлә үзвләринә көрә) тәһлил етмәнизи хаһиш едирәм'

Онун дашлы сәтһи үзәриндә бир гарыш торпаг тапмаг белә мүмкүн дејилди.

М. Һагвердијев—Ерм. ССР

Чаваб. Һәмин чүмләни үзвләринә көрә ашағыдакы шәкилдә тәһлил етмәк лазымдыр.

Мүмкүн дејилди—мүрәккәб хәбәрдир. Нә мүмкүн дејилди? Бир **гарыш торпаг тапмаг**—мәсдәр бирләшмәси илә ифадә олунмуш мүрәккәб мүбтәдадыр. Һарада бир гарыш торпаг тапмаг мүмкүн дејилди? **Онун сәтһи үзәриндә** — үчүнчү нөв тә'јини сөз бирләшмәси илә ифадә олунмуш мүрәккәб јер зәрфлијидир (**үзәриндә** сөзү гошмадыр). Нә чүр сәтһи үзәриндә? **Дашлы**—садә тә'јиндир; зәрфлији тәшкил едән тә'јини сөз бирләшмәсинин анчаг икинчи тәрәфини тә'јин едир. **Белә** сөзү исә һәмин чүмләдә әдат кими ишләнмишдир. Буна көрә о, чүмлә үзвү вәзифәсини дашымыр.

Суал 1. «Азәрбајчан дилинин грамматикасы» (II һиссә) дәрслијиндә көстәрилир ки, **үмумијјәтлә** сөзү ара сөз олдуғу үчүн ону јазыда чүмлә

Scanned with CamScanner

үзвләриндән веркүллә фәргләндирмәк лазымдыр. Бәс нә үчүн мәтбуатда чох заман бу гајдаја риајәт олунмур?

Суал 2. Бир сыра гәзет, журнал вә китабларда **тәвазөкар** сөзү каһ апострофла, каһ да апострофсуз јазылыр. Бунларын һансы дүзкүндүр?

Суал 3. Ашағыдакы чүмләнин синтактик тәһлили мүәллим јолдашларым арасында кәскин мүбаһисә доғурмушдур. Хаһиш едирәм, һәмин чүмләни синтактик чәһәтдән тәһлил едәсиниз.

О бизә кәләндә һәр тәрәф ал-әлван рәнкә бүрүнмүшдү.

һ. Әзизов—Исмајыллы рајону.

Чаваб 1. Тәкчә орта мәктәб үчүн «Азәрбајчан дилинин грамматикасы» дәрслијиндә дејил, азәри дилчилијинә аид јазылмыш башга әсәрләрдә дә **үмумијјәтлә** сөзү ара сөзләр сырасында верилмишдир. Бу һәмин сөзүн модаллыг мә'насы кәсб етмәси илә бағлыдыр. Лакин мәсәләјә бир гәдәр диггәтлә јанашдыгда **үмумијјәтлә** сөзүнүн һеч дә һәмишә модаллыг билдирдији гәнаәтинә калмәк доғру дејил. Чүнки бир сыра һалларда һәмин сөз тәрзи-һәрәкәт зәрфи кими өзүнү көстәрир. Конкрет мисаллара мүрачиәт едәк: **О бизимлә ҮМУМИЈЈӘТЛӘ һесаблашмаг истәмир. Мән бу мәсәлә илә ҮМУМИЈЈӘТЛӘ марагланмырам.** Бу мисалларда **үмумијјәтлә** сөзү, фикримизчә, гәтијјән модаллыг билдирмир вә буна көрә дә ара сөз дејил. Һәмин сөз ән чох «үмумијјәтлә демиш олсаг» мә'насыны ифадә етдикдә модаллыг кәсб едир вә чүмләдә ара сөз вәзифәсиндә ишләнир. Мәсәлән, **ҮМУМИЈЈӘТЛӘ, ишимиз пис кетмир. Онун фәалијјәтиндән, ҮМУМИЈЈӘТЛӘ, һамы разыдыр** вә с. **Үмумијјәтлә** сөзүнүн ишләдилмәси илә әлагәдар веркүл ишарәсиндән мәтбуатда истифадә олунмамасына јалныз белә һалларда нөгсан кими бахылмалыдыр.

Чаваб 2. Тәвазөкар сөзү 1940-чы иләдәк апострофла јазылырды. Һәмин илдә азәри дили орфографијасынын гәбул олунмуш јени гајдаларында бир нечә башга сөзлә јанашы, **тәвазөкар** сөзүндә дә апостроф ишарәси атылмышдыр. Һәмин илдән, тәхминән, отуз илә јахын кечмәсинә бахмајараг, тәәссүф ки, бу сөзү јенә дә апострофла јазанлара тәсадүф едилир. Демәк, әкәр мәтбуатда бә'зән белә һаллара јол верилирсә, бу, ајдын мәсәләдир ки, сәһв һесаб етмәк лазымдыр.

Һәмин сөзүн апострофсуз јазылмасы онда ө саитинин узун дејил, ади кәмијјәтдә тәләффүз едилмәси илә әлагәдардыр.

Чаваб 3. **О бизә кәләндә һәр тәрәф ал-әлван рәнкә бүрүнмүшдү** чүмләсиндә **бүрүнмүшдү** сөзүнү хәбәр, **һәр тәрәф** сөзүнү исә мүбтәда кими тәһлил етмәк, фикримизчә, доғру дејил. Чүнки белә һалда баш үзвләр чүмләдәки әсас фикри ифадә едә билмир. Ахы «Һәр тәрәф бүрүнмүшдү» чүмләсиндән — мүбтәда вә хәбәрдән ибарәт чүмләдән нә баша дүшмәк олур?

Мә'лум олдуғу үзрә, баш үзвләр чүмләнин, әкәр тә'бири чаизсә, чаныны, илијини, мәғзини тәшкил едир; фикрин ән мүхтәсәр ифадәси һәмин үзвләрин васитәсилә мүмкүн олур. Тәһлил етдијимиз чүмләдә фикрин бу чүр мүхтәсәр ифадәсини ики әсас компанентдә көрмәк мүмкүндүр: 1) һәр тәрәф, 2) ал-әлван рәнкә бүрүнмүшдүр. Демәк, икинчи компанент чүмләнин хәбәри кими көтүрүлмәлидир. Бунун башлыча сәбәбини онунла изаһ етмәк лазымдыр ки, **бүрүнмүшдүр** сөзү һәмин чүмләдә өз һәгиги мә'насында дејил, мәчази мә'нада ишләнмишдир; о, мүбтәдаја аид һөкмү анчаг **ал-әлван рәнкә** сөзләри илә бирликдә ифадә едә билир.

Чүмләнин мүбтәдасы н ә? вә јахуд һ а р а? суалына чаваб олур: Нә ал-әлван рәнкә бүрүнмүшдү? Һара ал-әлван рәнкә бүрүнмүшдү?

Мә'лум мәсәләдир ки, мүбтәданын әсас суаллары к и м? вә н ә?-дир. Лакин бунлардан башга, мүбтәда адлыг һалда кәлән һ а р а? н е ч ә н ч и л ә р? н е ч ә? һ а н с ы? кими суаллара да чаваб ола биләр. Мәсәлән, **Бакы бөјүк шәһәрдир** чүмләсиндә мүбтәда (Бакы) һ а р а? суалына, **Бешинчиләр галиб кәлдиләр** чүмләсиндә исә (мүбтәда **бешинчиләр** сөзүдүр) нечәнчиләр? вә ја к и м? суалына чаваб олур. Бу бахымдан һаггында данышдығымыз чүмләдә **һәр тәрәф** бирләшмәсинин һ а р а? суалына чаваб олмасы онун мүбтәда ролунда чыхыш етмәсинә шүбһә ојатмамалыдыр.

Һәмин чүмләдә **О бизә кәләндә** бирләшмәси — фе'ли бағлама бирләшмәси исә чүмләнин мүрәккәб заман зәрфлијидир.

Беләликлә, ајдын олур ки, тәһлил етдијимиз чүмлә үч үзвдән ибарәтдир: **ал-әлван рәнкә бүрүнмүшдү**—хәбәр; **һәр тәрәф**—мүбтәда; **О бизә кәләндә** исә—зәрфликдир.

Суал. Мә'лум олдуғу үзрә, сону чүт самитлә битән сөзләр ичәрисиндә јалныз **һисс** сөзүнә саитлә башланан шәкилчиләр артырдыгда онун көкүндәки һәр ики самит сахланылыр: **һисләр, һисдән** вә с. Бәс һәмин сөзә **-сиз** шәкилчиси әлавә едиләркән дә бу гајданы көзләмәк вачибдирми?

А. Салманов—Бакы.

Чаваб. Сону ејничинсли гоша самитлә битән сөзләрә самитлә башланан шәкилчиләр гошулдугда һәмин гоша самитләрдән биринин дүшмәси орфографијамызда гәбул олунмуш мә'лум гајдалардан бирдир. Бунларын ичәрисиндә **һисс** сөзү она көрә мүстәсна һесаб едилмишдир ки, һәмин сөздә гоша **с** самитләриндән биринин атылмасы ону **һис** сөзү илә (очағын һиси, бачанын һиси вә с.) гарышдырмаға сәбәб ола биләр. Лакин бу сөзә (**һисс** сөзүнә) **-сиз** шәкилчиси артырдыгда бири-биринин ардынча үч **с** һәрфинин ишләнмәси гејри-нормал һал һесаб едилдијиндән ону анчаг **һиссиз** шәкилиндә (һис-сиз) јазмаг лазым кәлир. Она көрә гејри-нормал дејирик ки, ејничинсли үч самитин бир сөздә јанашы ишләнмәсинә бизим јазымызда һеч бир вәчһлә јол верилмир.

Гејд етмәк пис олмаз ки, сону ејничинсли гоша самитлә битән тәкһечалы сөзләрин јазылышына аид үмуми гајдада тәкчә **һисс** сөзү дејил, **күлл** сөзү дә мүстәсналыг тәшкил едир. Белә ки, јазыда **күлл** сөзүнә дә самитлә башланан шәкилчиләр әлавә олундугда гоша **л** самитләриндән һеч бири дүшмүр; мәсәлән, **күллән, күллсүз** вә с. Чүнки әкс тәгдирдә бу сөз дә башга мә'налы бир сөзлә—**күл** сөзү илә (папиросун күлү, очағын күлү вә с.), гарышдырыла биләр (мүгајисә едәк: **күллдән-күлдән, күллүн-күлүн** вә с.), **һисс** сөзүнә гошулан шәкилчинин әввәлинчи самити **с** һәрфиндән ибарәт олдугда үч ејничинсли самити јанашы ишләтмәк мүмкүн олмадығы кими, **күлл** сөзүнә **л** илә башланан шәкилчи әлавә етдикдә дә ејничинсли үч самитдән анчаг икиси сахланылыр; мәсәлән, **күлл-лү-аләм** дејил, **күллү-аләм** јазылыр.

Әзиз ӘФӘНДИЗАДӘ,
филоложи елмләр намизәди.

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

БУ КИТАБЛАРЫ ОХУМАҒЫ МӘСЛӘҺӘТ БИЛИРИК

Нәшријјатларымыз В. И. Ленинин анадан олмасынын 100 иллији, Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулмасынын 50 иллији илә әлагәдар олараг јени-јени китаблар нәшр етмәкдә давам едир.

Бунлардан бири дә **«КОММУНИЗМ МЕ'МАРЫ»** адлы китабдыр. Китабда дејилир ки, тарих өз инкишафы бoју бир сыра бөјүк шәхсијјәтләр јетишдирмишдир. Белә даһиләрдән бири дә Владимир Илич Лениндир. Ленин өлкәмиздә галиб кәлмиш Бөјүк Октјабрын, дүнја коммунизминин бајрагдарыдыр. Ленинин һәјаты вә ишләјиб һазырладығы нәзәријјәси, ингилаби фәалијјәт вә мәрдлијин даим чағлајан чанлы чешмәси олан тә'лими сон дәрәчә зәнкин вә чохчәһәтлидир. Буну халг шаири Р. Рза јахшы демишдир: «Ленин — о беш садә һәрфин јаратдығы мә'наја бах!». Доғрудан да Ленин — сәадәт, Ленин — азадлыг, Ленин — сүлһ, әмин-аманлыг, Ленин — бәшәријјәтин әбәди баһары, Ленин — кәнчлик... демәкдир.

Ленинин нәзәријјәси һәмишә олдуғу кими, һазырда да, коммунизм гуручулуғунун нәһәнк вәзифәләринин јеринә јетирилдији бир дөврдә дә гаршыја чыхан јени проблемләри дүзкүн баша дүшмәкдә вә һәлл етмәкдә партијамыза көмәк едир, онун бүтүн фәалијјәти үчүн рәһбәрлик ролу ојнајыр. Ленинин нәзәри вә әмәли фәалијјәти фәһлә синфинин, зәһмәткеш күтләләринин иши уғрунда мүбаризә апаранларын һамысы үчүн руһландырычы тимсалдыр.

Китабда даһи Ленинә һәср олунмуш «Сөнмәз мәш'әл» адлы јазыда дејилир:

— Ленинин идејалары дүнја коммунист һәрәкатында јашајыр вә һәјата кечирилир, мүтәрәгги бәшәријјәтин сүлһ, демократија вә сосиализм уғрунда мүбаризә јолларыны сөнмәз бир мәш'әл кими ишыгландырыр.

«Ону дүнјаја Русија верди» адлы јазыда охујуруг:

— Тарих тәрәгги вә инкишафын бөјүк адамлара сонсуз еһтијачы олдуғу бир дөврдә Русија Ленини дүнјаја верди...

«Мүасир дөврүн марксизми» башлыглы јазы белә башлајыр:

— Ленин дүнја тарихинә елми коммунизмин баниләри К. Маркс вә Ф. Енкелсин сәдагәтли ардычылы, онларын ишинин вә тә'лиминин бөјүк давамчысы, фәһлә синфинин даһи нәзәријјәчиси вә рәһбәри, јени чәмијјәтин — сосиализм вә коммунизм чәмијјәти гуручулуғунун илһамчысы вә тәшкилатчысы кими дахил олмушдур.

«Халг тарихин јарадычысыдыр» сәрлөвһәли јазыда дејилир ки. Ленин тарихдир. Анри Барбүсүн сөзләри илә десәк: «Ленин тарихи јарадaнлардан ән бөјүјүдүр вә һәр чәһәтдән ән саф бир симадыр, инсанлар үчүн һеч ким бу инсан гәдәр иш көрмәмишдир». Халгымызын севимли шаири Б. Ваһабзадә јахшы демишдир:

Ачдыг синәмизи биз вараг-вараг,
Әср, он једдилә камала чатды.
Ән бөјүк тарихчи Лениндир... Анчаг
О тарих јазмады, тарих јаратды...

«Јени чәмијјәтин ме'мары» јазысында охујуруг ки, Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы јарандығы илк күндән өлкәмиздә јени дөвр башланыр. Јени дөвр тарихинин башланғычы өлкәмиз үчүн ән ағыр вә мүрәккәб илләр олмушдур. Галиб кәлмиш пролетариат диктатурасы дөвләти чох бөјүк вә чидди манеә вә чәтинликләрлә үз-үзә кәлмишдир. Совет республикасы үзәринә һәр тәрәфдән басгын едән харичи мүдахилә вә арасыкәсилмәдән фитнә-фәсад төрәдән дахили әксингилаб өлкәни сон дәрәчә чәтин бир вәзијјәт гаршысында гојмушдур: тәсәррүфат дағылмышды, өлкә вар-јохдан чыхыб диләнчи көкүнә дүшмүшдү, дәһшәтли ачлыг, ишсизлик халгы лап тагәтдән салмышды.

Өлкәни дүшмүш ағыр вәзијјәтдән чыхармаг, көһнәни дағытмаг, јени һәјат, јени дөвләт — фәһләләр вә кәндлиләр дөвләти јаратмаг, дағылмыш тәсәррүфаты бәрпа вә инкишаф етдирмәк — бунларын һамысы, биринчи нөвбәдә, бөјүк бир мәмләкәтин сүканы башында һәр чүр чәтин вә мүрәккәб ичтимаи-игтисади вә сијаси һадисә вә просесләрдән дүзкүн вә доғру баш чыхара биләчәк бир дүһанын дурмасындан билаваситә асылы иди. Ленинин бөјүклүјү бурада да өзүнү көстәрди. О, чәтин тарихи бир шәраитдә өлкәмизин сүканы башында дуруб ону бүтүн ағыр имтаһанлардан кечиртди, сосиализмин кениш вә дүз јолуна чыхартды; һәјатын ирәли сүрдүјү јени проблемләри елми-нәзәри чәһәтдән үмумиләшдирди, марксизм нәзәријјәсини јени-јени идејалар илә даһа да зәнкинләшдирди, өлкәмизи бир гәләбәдән дикәр гәләбәјә апаран јоллар мүәјјән етди.

«Тарих онун дедији кими инкишаф едир» адлы јазыда Ленин идејаларынын һәгигәтә чеврилмәсиндән бәһс едилир. Бурада дејилир ки, Ленинин узагкөрәнлик гүввәси, материалистә мәхсус бу бөјүк вә мүбариз елми никбинлик өз дүзкүнлүјүнү вә һәјатилијини XX әсрин тарихи тәчрүбәси илә тамамилә сүбут етмиш вә етмәкдәдир. Әсримизин ән мүрәккәб вә чәтин мәрһәләләриндә, буржуа сијасәтчиләри башларыны итирәрәк ичтимаи һадисәләрдән дүзкүн баш чыхара билмәдикләри бир заманда бөјүк Ленин һәмишә вә һәр бир һәлледичи ан өз узагкөрәнлијини парлаг сурәтдә нүмајиш етдирир, гаршыја чыха биләчәк һадисәләрин, көзләнилән синфи дөјүшләрин характерини вә хүсусијјәтләрини дүрүст вә һәртәрәфли ачыб көстәрирди. Үч ингилаб, ағыр иртича, сојғунчу империалист мүһарибәси, харичи мүдахиләјә вә дахили әксингилаба гаршы мүбаризә, сосиализм гуручулуғу — XX әсрдә өлкәмизин кечдији бүтүн бу мәрһәләләрдә Ленин узагкөрәнлији, кәләчәјин инкишаф јолларыны вә зигзагларыны (доланбачларыны) парлаг бир мәш'әл кими ишыгландыран ленинизм идејалары партијамызын, бүтүн халгымызын газандығы тарихи гәләбә вә наилијјәтләрин әсас рәһни олмушдур.

Дүнја инкишафы Ленинин ирәличәдән көрдүјү кими кедир. Тарих Ленинин дедији кими инкишаф едир. Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын гәләбәси вә онун јандырдығы азадлыг мәш'әлини јүк-

CamScanner ile tarandı
Scanned with CamScanner

сәкләрә галдырмыш Ленинин дүһасы сајәсиндә XIX әсрдә хәјалдан елмә чеврилән сосиализм XX әсрдә милјонларла зәһмәткеш күтләләринин ичтимаи-сијаси тәчрүбәси, јер күрәсинин олдугча бөјүк саһәләриндә јарадылан бир чәмијјәт олмушдур. Октјабр ингилабы јалныз өлкәмизин халгларыны јени јола — сосиализм јолуна чыхаран бир ингилаб олмагла галмајыб, о, һабелә бүтүн дүнја мигјасында чох бөјүк әһәмијјәти олан бир ингилаб олдуғуну артыг чохдан сүбут етмишдир. Бу ингилаб, сонра исә Совет Иттифагында сосиализмин гурулмасы башга өлкәләрдә сосиалист ингилабларынын гәләбәсини мүгајисәедилмәз дәрәчәдә асанлашдырмышдыр. Ленин гәти сурәтдә инанырды ки, нәинки тәкчә бизим өлкәмиз, бүтүн бәшәријјәт Октјабр ингилабынын ачдығы јолла кедәчәкдир.

Октјабр ингилабы дүнја тарихинин бүтүн кедишини ирәлиләтди. өзүнүн әсас чәһәтләрини лабүд сурәтдә һәр бир өлкәнин сосиалист ингилабында тәкрар олуначағыны көстәрди. Дүнјанын ән ири өлкәләриндән бири олан Русијада Совет һакимијјәтинин јаранмасы башга өлкәләрин кениш зәһмәткеш күтләләринә гүдрәтли тә'сир көстәрди, онлары азадлыг вә истиглалијјәт уғрунда мүбаризәјә руһландырды.

Октјабр дүнјанын бүтүн гит'әләриндә гүдрәтли ингилаби әкс-сәдаја сәбәб олду.

Һазыркы дүнја коммунист һәрәкаты Ленинин узагкөрәнлијинә парлаг сүбутдур. Бу күн сыраларында 50 милјон үзвү олан 88 өлкәнин марксист-ленинчи партијасы фәалијјәт көстәрир вә бәшәријјәти ишыглы кәләчәк уғрунда, Ленин идејаларынын гәләбәси уғрунда мүбаризәјә апарыр...

«Бөјүк тәрбијәчи» башлыглы јазы тәрбијә мәсәләсинә һәср олунмушдур. Бурада дејилир ки, коммунизм гуручуларынын әхлагыны муәјјән едән нормалар вә гајдалар мәчмусу олан коммунист мә'нәвијјаты һаггында Ленин тә'лиминдә кәнчлијин тәрбијәси мәсәләсинә хүсусилә бөјүк диггәт јетирилир. Бөјүк мүәллим өлкәмизин вә үмумијјәтлә бүтүн бәшәријјәтин кәләчәјини кәнчләрин нечә тәрбијә едилмәси, бу нәслин нечә бөјүјүб инкишаф етмәси мәсәләси илә билаваситә әлагәдар олдуғуну көстәрирди.

Ленинин нәсиһәтләри вә көстәришләриндә кәнчләрин гүдрәтли ингилаби гүввәләринә дәрин вә мөһкәм бир инам ифадә олунмушдур.

Бүтүн јухарыда гејд етдикләримиз һаггында әтрафлы вә кениш мә'лумат алмаг үчүн охучуларын «Коммунизмин ме'мары» китабына мүрачиәт етмәләрини мәсләһәт билирик.

Һәмин китабы Х. Әлимирзәјев, А. Һачыјева вә Й. Мәммәдов јолдашлар бирликдә јазмышлар.

«БӨЈҮК ДОСТЛУГ СӘҺИФӘЛӘРИ»

Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын гәләбәсиндән сонра партија даһи Ленинин көстәришләрини рәһбәр тутараг, кечмишдә әсарәт алтында олан милләтләрин чаризмдән мирас галмыш игтисади вә мәдәни керилијини арадан галдырмаг вә милләтләрин милли бәрабәрсизлијини ләғв етмәк үчүн кениш програм гәбул етди. Бу програма әсасән Күрчүстанда јашајан азәрбајчанлылар үчүн 1922-чи илдән е'тибарән мүнтәзәм олараг «Јени фикир» адлы гәзет нәшр олунмасына башланылды. Бир аз сонра бу гәзет Загафгазија Мәркәзи Ичрајијә Комитәсинин вә Загафгазија Халг Комиссарлары Шурасынын органы олараг өлкә гәзети кими нәшрә башлады.

CamScanner ile tarandı

Бу гәзетин сәһифәләриндә елм, техника, савадсызлығын ләғв едилмәси, дин әлејһинә мүбаризә, кәнд јохсулларынын вәзијјәти, голчомаглара гаршы мүбаризә, сәнаје вә кәнд тәсәррүфатынын бәрпа вә инкишафы үчүн һәјата кечирилән тәдбирләр, хүсусилә бөјүк Ленинин партијанын вәһдәт вә бирлији һаггындакы мүддәалары ардычыл сурәтдә дәрч олунур вә кениш күтләләрә чатдырылырды. Мәһз буна көрә дә о, Загафгазија зәһмәткешләри тәрәфиндән севинч вә мәһәббәтлә охунурду.

«Јени фикир» гәзети Өлкә гәзети олмаг е'тибары илә Загафгазијада Азәрбајчан дилиндә нәшр едилән гәзет вә мәчмуәләрә истигамәт верир, онларын ишинә јахындан көмәк көстәрирди. Онун бу көмәји нәтичәсиндә Загафгазијада Азәрбајчан дилиндә нәшр едилән гәзет вә мәчмуәләрин форма вә мәзмуну кетдикчә јахшылашырды. Гәзетин сәһифәләриндә Бакыда нәшр едилән «Коммунист», «Јени јол», «Кәндли», «Кәнч ишчи» гәзетләри, «Шәрг гадыны», «Маариф вә мәдәнијјәт», «Маариф ишчиси» журналлары вә Азәрбајчанын башга шәһәрләриндә нәшр едилән «Шәки фәһләси», «Шәрг гапысы», «Ағдам шө'ләси», «Јени дирилик» вә с. гәзет вә мәчмуәләр һаггында да бир чох мә'налы мәсләһәтверичи мәгаләләр дәрч едилмишдир. Гәзет онларын јахшы ишләринә, фајдалы тәшәббүсләринә һагг газандырыр, онларын јахшы иш тәчрүбәләрини тәблиғ едир вә јазырды. О, бунунла кифајәтләнмир, ејни заманда онларын ишиндә олан ајры-ајры нөгсанлары да көстәрир вә һәмин нөгсанларын арадан галдырылмасы үчүн фајдалы мәсләһәтләр верирди.

«Јени фикир» гәзети мәтбуатымызын кејфијјәтини јахшылашдырмаг, әдәбијјаты бејнәлмиләл тәрбијә силаһына чевирмәк вә халгларымыз арасында сәмими достлуг, гардашлыг әлагәләрини даһа да мөһкәмләндирмәк үчүн онлары «Огонјок», «Краснаја Нева» журналларынын иш тәчрүбәсини дәриндән өјрәнмәјә вә онлардан истифадә етмәјә чағырырды.

Бу гәзет Загафгазија халглары арасында достлуг вә гардашлығын мөһкәмләндирилмәси вә сосиализм гуручулуғу ишиндә көркәмли рол ојнамышдыр.

«Јени фикир» гәзетинин чәми 1.397 нөмрәси чыхмышдыр. Гәзетин нәшр едилдији дөвр хүсусилә мүбаризә илләри олмушдур.

Бу гәзет Загафгазија федерасијасына дахил олан республикаларын 1922—1927-чи илләр әрзиндә сијаси, ичтимаи, игтисади вә мәдәни инкишафы тарихини өјрәнмәк үчүн чох дәјәрли мәнбәләрдән бири сајыла биләр.

«Јени фикир» гәзети әрәб әлифбасы илә нәшр едилмишдир. Бу гәзет һаггында һәлә, индијә гәдәр һеч бир әсәр белә јазылмамышдыр.

Бу саһәдә Ә. З. Әкбәровун фәалијјәти диггәти хүсусилә чәлб едир. О, «Јени фикир» гәзетинин фәалијјәти илә узун мүддәт мәшғул олмуш, нәтичәдә «Бөјүк достлуг сәһифәләри» адлы тәдгигат әсәрини јазмышдыр.

Һәмин әсәрдә Совет һакимијјәтинин илк илләриндә Загафгазијада Ленин милли сијасәтинин һәјата кечирилмәси уғрунда, сосиализм гуручулуғу уғрунда јорулмадан мүбаризә апармыш «Јени фикир» гәзетинин фәалијјәти ишыгландырылыр.

«Бөјүк достлуг сәһифәләри» әсәрини «Азәрнәшр» бурахмышдыр.

Scanned with CamScanner

сәкләрә галдырмыш Ленинин дүһасы сајәсиндә XIX әсрдә хәјалдан елмә чеврилән сосиализм XX әсрдә милјонларла зәһмәткеш күтләләринин ичтимаи-сијаси тәчрүбәси, јер күрәсинин олдугча бөјүк саһәләриндә јарадылан бир чәмијјәт олмушдур. Октјабр ингилабы јалныз өлкәмизин халгларыны јени јола — сосиализм јолуна чыхаран бир ингилаб олмагла галмајыб, о, һабелә бүтүн дүнја мигјасында чох бөјүк әһәмијјәти олан бир ингилаб олдуғуну артыг чохдан сүбут етмишдир. Бу ингилаб, сонра исә Совет Иттифагында сосиализмин гурулмасы башга өлкәләрдә сосиалист ингилабларынын гәләбәсини мүгајисәедилмәз дәрәчәдә асанлашдырмышдыр. Ленин гәти сурәтдә инанырды ки, нәинки тәкчә бизим өлкәмиз, бүтүн бәшәријјәт Октјабр ингилабынын ачдыгы јолла кедәчәкдир.

Октјабр ингилабы дүнја тарихинин бүтүн кедишини ирәлиләтди, өзүнүн әсас чәһәтләрини лабүд сурәтдә һәр бир өлкәнин сосиалист ингилабында тәкрар олуначағыны көстәрди. Дүнјанын ән ири өлкәләриндән бири олан Русијада Совет һакимијјәтинин јаранмасы башга өлкәләрин кениш зәһмәткеш күтләләринә гүдрәтли тә'сир көстәрди, онлары азадлыг вә истиглалијјәт угрунда мүбаризәјә руһландырды.

Октјабр дүнјанын бүтүн гит'әләриндә гүдрәтли ингилаби экс-сәдаја сәбәб олду.

Һазыркы дүнја коммунист һәрәкаты Ленинин узагкөрәнлијинә парлаг сүбутдур. Бу күн сыраларында 50 милјон үзвү олан 88 өлкәнин марксист-ленинчи партијасы фәалијјәт көстәрир вә бәшәријјәтин ишыглы кәләчәк уғрунда, Ленин идејаларынын гәләбәси уғрунда мүбаризәјә апарыр...

«Бөјүк тәрбијәчи» башлыглы јазы тәрбијә мәсәләсинә һәср олунмушдур. Бурада дејилир ки, коммунизм гуручуларынын әхлагыны мүәјјән едән нормалар вә гајдалар мәчмусу олан коммунист мә'нәвијјаты һаггында Ленин тә'лиминдә кәнчлијин тәрбијәси мәсәләсинә хүсусилә бөјүк диггәт јетирилир. Бөјүк мүәллим өлкәмизин вә үмумијјәтлә бүтүн бәшәријјәтин кәләчәјини кәнчләрин нечә тәрбијә едилмәси, бу нәслин нечә бөјүјүб инкишаф етмәси мәсәләси илә билаваситә әлагәдар олдуғуну көстәрирди.

Ленинин нәсиһәтләри вә көстәришләриндә кәнчләрин гүдрәтли ингилаби гүввәләринә дәрин вә мөһкәм бир инам ифадә олунмушдур.

Бүтүн јухарыда гејд етдикләримиз һаггында әтрафлы вә кениш мә'лумат алмаг үчүн охучуларын «Коммунизмин ме'мары» китабына мүрачиәт етмәләрини мәсләһәт билирик.

Һәмин китабы Х. Әлимирзәјев, А. Һачыјева вә Й. Мәммәдов јолдашлар бирликдә јазмышлар.

«БӨЈҮК ДОСТЛУГ СӘҺИФӘЛӘРИ»

Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын гәләбәсиндән сонра партија даһи Ленинин көстәришләрини рәһбәр тутараг, кечмишдә әсарәт алтында олан милләтләрин чаризмдән мирас галмыш игтисади вә мәдәни керилијини арадан галдырмаг вә милләтләрин милли бәрабәрсизлијини ләғв етмәк үчүн кениш програм гәбул етди. Бу програма әсасән Күрчүстанда јашајан азәрбајчанлылар үчүн 1922-чи илдән е'тибарән мүнтәзәм олараг «Јени фикир» адлы гәзет нәшр олунмасына башланылды. Бир аз сонра бу гәзет Загафгазија Мәркәзи Ичраијјә Комитәсинин вә Загафгазија Халг Комиссарлары Шурасынын органы олараг өлкә гәзети кими нәшрә башлады.

Бу гәзетин сәһифәләриндә елм, техника, савадсызлыгын ләғв едилмәси, дин әлејһинә мүбаризә, кәнд јохсулларынын вәзијјәти, голчомаглара гаршы мүбаризә, сәнаје вә кәнд тәсәррүфатынын бәрпа вә инкишафы үчүн һәјата кечирилән тәдбирләр, хүсусилә бөјүк Ленинин партијанын вәһдәт вә бирлији һаггындакы мүддәалары ардычыл сурәтдә дәрч олунур вә кениш күтләләрә чатдырылырды. Мәһз буна көрә дә о, Загафгазија зәһмәткешләри тәрәфиндән севинч вә мәһәббәтлә охунурду.

«Јени фикир» гәзети Өлкә гәзети олмаг е'тибары илә Загафгазијада Азәрбајчан дилиндә нәшр едилән гәзет вә мәчмуәләрә истигамәт верир, онларын ишинә јахындан көмәк көстәрирди. Онун бу көмәји нәтичәсиндә Загафгазијада Азәрбајчан дилиндә нәшр едилән гәзет вә мәчмуәләрин форма вә мәзмуну кетдикчә јахшылашырды. Гәзетин сәһифәләриндә Бакыда нәшр едилән «Коммунист», «Јени јол», «Кәндли», «Кәнч ишчи» гәзетләри, «Шәрг гадыны», «Маариф вә мәдәнијјәт», «Маариф ишчиси» журналлары вә Азәрбајчанын башга шәһәрләриндә нәшр едилән «Шәки фәһләси», «Шәрг гапысы», «Ағдам шө'ләси», «Јени дирилик» вә с. гәзет вә мәчмуәләр һаггында да бир чох мә'налы мәсләһәтверичи мәгаләләр дәрч едилмишдир. Гәзет онларын јахшы ишләринә, фајдалы тәшәббүсләринә һагг газандырыр, онларын јахшы иш тәчрүбәләрини тәблиғ едир вә јазырды. О, бунунла кифајәтләнмир, ејни заманда онларын ишиндә олан ајры-ајры нөгсанлары да көстәрир вә һәмин нөгсанларын арадан галдырылмасы үчүн фајдалы мәсләһәтләр верирди.

«Јени фикир» гәзети мәтбуатымызын кејфијјәтини јахшылашдырмаг, әдәбијјаты бејнәлмиләл тәрбијә силаһына чевирмәк вә халгларымыз арасында сәмими достлуг, гардашлыг әлагәләрини даһа да мөһкәмләндирмәк үчүн онлары «Огонјок», «Краснаја Нева» журналларынын иш тәчрүбәсини дәриндән өјрәнмәјә вә онлардан истифадә етмәјә чағырырды.

Бу гәзет Загафгазија халглары арасында достлуг вә гардашлығын мөһкәмләндирилмәси вә сосиализм гуручулуғу ишиндә көркәмли рол ојнамышдыр.

«Јени фикир» гәзетинин чәми 1.397 нөмрәси чыхмышдыр. Гәзетин нәшр едилдији дөвр хүсусилә мүбаризә илләри олмушдур.

Бу гәзет Загафгазија федерасијасына дахил олан республикаларын 1922—1927-чи илләр әрзиндә сијаси, ичтимаи, игтисади вә мәдәни инкишафы тарихини өјрәнмәк үчүн чох дәјәрли мәнбәләрдән бири сајыла биләр.

«Јени фикир» гәзети әрәб әлифбасы илә нәшр едилмишдир. Бу гәзет һаггында һәлә, индијә гәдәр һеч бир әсәр белә јазылмамышдыр.

Бу саһәдә Ә. З. Әкбәровун фәалијјәти диггәти хүсусилә чәлб едир. О, «Јени фикир» гәзетинин фәалијјәти илә узун мүддәт мәшғул олмуш, нәтичәдә «Бөјүк достлуг сәһифәләри» адлы тәдгигат әсәрини јазмышдыр.

Һәмин әсәрдә Совет һакимијјәтинин илк илләриндә Загафгазијада Ленин милли сијасәтинин һәјата кечирилмәси уғрунда, сосиализм гуручулуғу уғрунда јорулмадан мүбаризә апармыш «Јени фикир» гәзетинин фәалијјәти ишыгландырылыр.

«Бөјүк достлуг сәһифәләри» әсәрини «Азәрнәшр» бурахмышдыр.

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

«ЧƏМИЈЈƏТ — ИНСАН — ДҮНЈАКӨРҮШҮ»

«Кəнчлик» нəшријјатынын бурахдығы һəмин китабын мүəллифи фəлсəфə елмлəри намизəди, досент Ч. Гулијевдир.

Китабда инсана марксист-ленинчи бахышын маһијјəти изаһ олунур, шəхсијјəтə буржуа сосиолокијасынын вердији гијмəтин гејри-елмилији көстəрилир.

Əсəрин «Инсан вə заман» фəсли инсана һуманист бахышын шəрһинə һəср олунмушдур. Бу бөлмəдə мүəллиф инсан вə онун гүдрəти һаггында сəнəткарларын нəзəри фикирлəриндəн мисаллар кəтирир, бир сыра совет јазычыларынын əсəрлəрини тəһлил едир.

Əсəрдə гадынларын һүгугундан, онларын мəнлијинə һөрмəт едилмəси мəсəлəсиндəн əтрафлы бəһс олунур. Мүəллиф јазыр: — Инди өлкəмизин ичтимаи һəјатынын бүтүн саһəлəриндə гадынлар кишилəрлə чијин-чијинə фəалијјəт көстəрирлəр.

Сосиалист һуманизми принсиплəринə садиг олан азəри инчəсəнəти һəмишə гадыны јүксəк физики вə мə'нəви көзəлликлəри өзүндə чəмлəшдирəн үлви бир варлыг кими тəсвир етмишдир. Бу инчəсəнəтин јаратмыш олдугу өлмəз образлар, гадыны бир ана, тəрбијəчи, гуручу, ардычыл сүлһ вə азадлыг мүбаризəси, көзəл арзу вə јүксəк идеаллар саһиби кими танымага вə севмəјə көмəк едир.

Совет Азəрбајчанынын гадынлары коммунизм гуручуларынын өн чəркəсиндə кедир. Онлар халг тəсəррүфатынын бүтүн саһəлəриндə əзмлə чалышырлар. Үч миндəн артыг гадын республикада рəһбəр ишдə чалышырлар, 22 нəфəр ССРИ Али Советинин, 123 нəфəр Азəрбајчан ССР Али Советинин, 17 миндəн чох гадын јерли советлəрин депутатыдыр. 200 нəфəрə гəдəр гадын Сосиалист Əмəји Гəһрəманы лəгəбинə лајиг көрүлмүшдүр.

«Инсан вə дүнјакөрүшү» проблеминдəн бəһс едəн мүəллиф һаглы олараг сосиализм вə азадлыг, дүнјакөрүшү вə кəнчлик, əгидə мөһкəмлији кими мəсəлəлəрдəн кениш бəһс едир. Мүəллиф јазыр:

— Һеч нəдəн горхмајан, дүшмəнлəрин атəши алтында ваһимəли вə учурумлу јоллардан кечə-кечə «Заманəмизин зəкасы, вичданы вə шəрəфи» олан Коммунист Партијасыны јарадан, чар Русијасынын харабалары үзəриндə сосиалист Русијасы гуран Ленин һəмишə кəнчлијə нүмунə олмуш вə нүмунəдир.

«Инсан дүнјанын саһибидир, гүввə биликдəдир» бу əсəрин марағлы бөлмəлəриндəн биридир.

«Чəмијјəт — инсан — дүнјакөрүшү» əсəри тəблигатчылар, ичтимаи фəнн мүəллимлəри үчүн фајдалы вəсаитдир.

«ƏСР ВƏ СƏНƏТКАР»

Ислам Ибраһимовун «Азəрнəшр» тəрəфиндəн бурахылмыш «Əср вə сəнəткар» əсəриндə сəнəткарларымызын һəјат вə əсрлə ајагламасындан бəһс олунур.

«Əср вə сəнəткар» башлыгы алтында кедəн сөһбəтдə мүасир һəјатымыз һаггында əдəбијјат, һəр шејдəн əввəл, јени инсанын јарадылмасы, јени характерин формалашмасы мəсəлəсиндəн бəһс едилир вə дејилир ки, бүтүн совет əдəбијјатынын əн башлыча вəзифə вə мөвзулары ваһид идеал əтрафында, нəчиб бир мəгсəд əтрафында, мүасир инсанларын симасыны тəсвир етмəк, милјонларла халг күтлəсинин тəфəккүрүндə баш вермиш ичтимаи-психоложи дəјишикликлəри вə јениликлəри əкс етдирмəк, инсан характериндə јени чəһəтлəрин чошгун инкишаф просеси əкс олунур. Бундан əлавə, бу əсəрдə республикамызын јарадычы зијалыларынын, мəдəнијјəт хадимлəринин Сов.ИКП XXIII гурултајынын гəрарларыны һəјата кечирəрəк, өз ишлəрини јенидəн гурур, өз əсəрлəринин идеја вə бəдии сəвијјəсини јүксəлтмəк саһəсиндə чидди чалышыр, һəјатла əлагəни мөһкəмлəндирир, азəри совет əдəбијјаты вə сəнəтинин чох гəдим тарихə малик олан бејнəлмилəлчилик əн'əнəлəрини давам етдирирлəр.

Сонра əсəрдə «Мүбариз сəнəткарын јарадычылыг јолу» башлыгы алтында Меһди Һүсејнин јарадычылыгындан сөһбəт ачан мүəллиф көстəрир ки, XX əсрин 20-чи иллəри кəнч Азəрбајчан совет əдəбијјатынын тарихиндə əн долгун иллəрдир. Меһди Һүсејн бу иллəрдə дөврүн гəһрəманлыг пафосуну вə романтикасыны тəрəннүм етмəк, Совет һакимијјəти јолунда, вəтəндаш мүһарибəси чəбһəлəриндə вурушан халгымызын һүнəр вə икидлијини əкс етдирмəк уғрунда, əдəбијјатын һəјата даһа да јахынлашмасы үчүн мүбаризə апармыш, дилимизи һəр чүр јаделли сөзлəр вə ибарəлəрлə долдуран јазычылара гаршы амансыз олмуш, мүасирлик вə актуаллыг кими мəсəлəлəри өн плана чəкмишдир.

«Ленин» поемасы башлыгы алтында кедəн сөһбəтдə исə мүəллиф көстəрир ки, Ленин мөвзусу тəкчə совет əдəбијјатынын дејил, тəрəггипəрвəр дүнја əдəбијјатынын əн шəрəфли мөвзусудур...

«Габагчыл бəшəријјəтин бөјүк досту» адлы јазы бөјүк пролетар əдиби М. Горкинин һəјат вə јарадычылыгындан бəһс едир.

«Тарихи оптимизм јолларында» адлы јазы исə мүасир роман əтрафында мүхтəлиф истигамəтлəрдə кедəн мүбаһисəлəрдəн данышыр вə көстəрилир ки, мүасир романын имкан вə јоллары, мəгсəд вə вəзифəлəри, мүасир форма, хүсусилə «мүасир романын бөһраны» башлыча мүзакирə вə мүбаһисə објектинə чеврилмəси көстəрилир.

Сонра əсəрдə «Мирзə Ибраһимовун нəсри һаггында бə'зи мүлаһизəлəр» сəрлөвһəси алтында кедəн сөһбəтдə мүəллиф көстəрир ки, Мирзə Ибраһимов јарадычылыгынын əн пүхтə, əн чошгун бир дөврүнү јашајыр, һəмишə үмдə, мүасир ичтимаи проблемлəр гојуб əсрин габагчыл идеаллары, етик вə естетик бахышлары сəвијјəсиндəн һəлл едəн сəнəткар һеч шүбһəсиз ки, ирəлилəмəкдə давам едəчəк, заманəмизин пафосуну, мүасирлəримизин унудулмаз образларыны əкс етдирəн јени, долгун бəдии лөвһəлəр, таблолар јарадачагдыр.

«Модернизм — һəјат вə көзəллијə јабанчыдыр» башлыглы јазыда мүəллиф фикрини белə јекунлашдырыр:

— Модернизм мүчаһидлəри реализмə гаршы шиддəтли мүбаризə апармагла бирликдə өлəн бир дүнјаны, онун сахта вə јыпранмыш идеалларыны горујуб сахламаг, əбəдилəшдирмəк истəјирлəр.

«Јазычы вə тəнгид» гејдиндə мүасир шəраитдə тəнгидимиз гаршысында дуран бөјүк вəзифəлəрдəн бəһс олунур.

«АЗƏРИ ДИЛИ ТƏДРИСИНИН ТƏШКИЛИНƏ ВЕРИЛƏН ТƏЛƏБЛƏР»

Азəри дили мəшғəлəлəринин чанлы вə мараглы кечмəси, методик чəһəтдəн дүзкүн тəшкили мүəллимин өз фəнинин тəдриси методикасыны əсаслы билмəсиндəн чох асылыдыр.

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

Азәрбајчан Дөвләт Елми-Тәдгигат Педагокика Институтунун шө'бә мүдири филоложи елмләр намизәди Ә. Әфәндизадә јолдашын Азәрбајчан ССР Мааариф Назирлијинин Тәдрис-Програм Идарәси тәрәфиндән бурахылмыш «Азәри дили тәдрисинин тәшкилинә верилән тәләбләр» адлы методик вәсаитдә азәри дили тәдрисинин гаршысында гојулмуш башлыча вәзифәләрдән бәһс олунур.

Методик вәсаитдә кестәрилир ки, тә'лим просесинин тәшкилиндә бир сыра методик тәләбләри көзләмәк вачиб шәртләрдәндир. Сонра мүәллиф бу вачиб шәртләри садалајыр вә шәрһ едир.

Нәтичә олараг мүәллиф кестәрир ки, азәри дили тә'лиминин сәмәрәли тәшкилини тә'мин етмәк үчүн кестәрдији методик тәләбләр һәр бир бөлмәнин, һәр бир мөвзунун, һәр бир дәрсин өзүнәмәхсус хүсусијјәтләри нөгтеји-нәзәриндән конкретләшдирилмәлидир. Мүәллим бүтүн бу тәләбләрә тә'лим просесиндә анчаг о заман мүвәффәгијјәтлә риајәт едә биләр ки, о өз билијинә, өз шәхси тәчрүбәсинә, шакирдләрин билик сәвијјәсинә вә дәркетмә гүввәләринә истинад етсин, өз ишинә јарадычы мүнасибәт кестәрсин, кәнч нәслин коммунист тәрбијәсиндә өз үзәринә дүшән мәс'улијјәти дүзкүн дәрк етсин, методика елминин инкишафы вә даһа да тәкмилләшмәсиндә фәал иштирак етмәјә сә'ј кестәрсин.

«АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИ ДӘРСЛӘРИНДӘ ТЕХНИКИ ВӘСАИТДӘН (ЕКРАНДАН) ИСТИФАДӘ»

Республикамызын бир сыра мәктәбләриндә апарылан мүшаһидәләр, гојулан тәчрүбә вә експериментләр кестәрир ки, грамматика дәрсләриндә техники вәсаитдән (екрандан) истифадә тә'лим просесини асанлашдырыр, шакирдләри тапшырыг вә чалышмалары механики ичра етмәкдән дашындырыр, грамматик мәфһумларын мөһкәм мәнимсәнилмәсинә көмәк едир. Бундан әлавә, екрандан истифадә шакирдләри нәтичәләр чыхармаға, үмумиләшдирмәләр апармаға алышдырыр, мүхтәлиф дөврләрдә кечилмиш тә'лим материалларыны системләшдирмәјә имкан јарадыр. Дәрсин екранлашдырылмасы шакирдләрин дәрсә диггәт вә марағыны артырыр, мәшғәләни чанлы вә мараглы едир. Екрандан истифадә шакирдләри фәаллашдырыр, онларын мүстәгиллијини артырыр, нитг вә тәфәккүрүн инкишафына көмәк кестәрир, вахта гәнаәт етмәјә имкан верир.

Бу чәһәтдән досент Р. Әсәдовун «Азәрбајчан дили дәрсләриндә техники вәсаитдән (екрандан) истифадә» адлы методик вәсаити гијмәтли әсәр сајыла биләр.

Бу әсәрдә мүәллиф мәктәбләрдә азәри дили дәрсләринин тәшкилини күнүн тәләбләри сәвијјәсинә јүксәлтмәк ишиндә техники вәсаитдән (екрандан) нечә истифадә едилмәсиндән бәһс едир.

«АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИНИН ВӘЗН ВӘ ШӘКИЛЛӘРИНӘ АИД ӘЈАНИ ВӘСАИТ»

Дәрсдә әјанилик шакирдләрин алдығы билик үзрә тәсәввүр даирәсини зәнкинләшдирәрәк тә'лими даһа да асанлашдырыр, тәдрис материалынын даһа дәриндән вә мөһкәм мәнимсәнилмәсинә көмәк едир, мәктәблиләрин гаврама бачарығынын инкишафына сәбәб олур.

Бундан әлавә, дәрсдә әјани вәсаитдән истифадә етмәк шакирдләрин тәфәккүрүнүн инкишафында бөјүк әһәмијјәти олан мүшаһидәләрә марағы даһа да артырыр. Тәфәккүр нитглә мөһкәм бағлы олдугундан дәрс аваданлығы шакирдләрин нитгинин инкишафында күчлү васитә олур.

CamScanner ile tarandı

Бурадан ајдын олур ки, әшја вә һадисәләри көрмәк вә дүрүст дәрк етмәји өјрәтмәк тә'лимин әсасыны тәшкил едир.

Республикамызын бир сыра мәктәбләриндә апарылан мүшаһидәләр, гојулан тәчрүбә вә експериментләр кестәрир ки, әдәбијјат дәрсләриндә әјанилијин тәтбиги тә'лим просесини асанлашдырыр, синфә чанлылыг кәтирир, нечә дејәрләр, шакирдләрин дили «ачылыр», онлар данышмаға башлајырлар.

Бөјүк рус тәнгидчиси В. Г. Белински ушагларын инкишаф етмәсиндә әјанилији әсас һесаб едирди вә ону «тә'лимдә вачиб вә гүдрәтли көмәкчи» адландырырды. Белински дејирди ки, тә'лимдә әјанилијин әсас вәзифәси «Ушағын өјрәндији фәнләрин көрүнүшүнүн вә сурәтинин нүмајиши илә онун јаддашына вә ағлына көмәк етмәкдир» (Сечилмиш педагожи әсәрләри, М., РСФСР ПЕА нәшријјаты, 1948, сәһ. 193, русча).

Бу чәһәтдән орта мәктәбләримиздә әдәбијјатын тәдрисиндә әјани вәсаитин әһәмијјәти хејли бөјүкдүр. Бурасыны да гејд етмәлијик ки, мәктәбләримиздә әдәбијјатын тәдрисиндә әјани вәсаитә бөјүк еһтијач вардыр.

Азәрбајчан ССР Маариф Назирлији мәктәб вә мүәллимләримизин бу һаглы еһтијач вә тәләбатыны нәзәрә алараг бу јахынларда **«Азәрбајчан ше'ринин вәзн вә шәкилләринә аид әјани вәсаит»** адлы беш схем һазырлатмыш вә «Маариф» нәшријјаты һәмин вәсаити чапдан бурахмышдыр. Һәмин схемләр ашағыдакылардан ибарәтдир: 1. Азәрбајчан ше'риндә дөрдлүк формасынын гафијә гурулушу. Гошма ше'р формасынын әсас хүсусијјәтләри. 2. Мәснәви ше'р формасынын гафијә гурулушу. Гәзәл формасынын әсас хүсусијјәтләри. 3. Әруз вәзнинин Азәрбајчан ше'риндә ишләнән бәһрләри вә онларын нөвләри. 4. Азәрбајчан ше'риндә истифадә едилән вәзнләр вә онларын әсас нөвләринә аид чәдвәл. 5. Әдәби жанрлар (епик, лирик, драматик жанрлар вә онларын нөвләри).

Сөз јохдур ки, орта мәктәбләримиздә чалышан дил вә әдәбијјат мүәллимләримиз һәмин әјани вәсаитдән сәмәрәли истифадә едәчәк, бунунла да мәктәбләримиздә тәдрис олунан классик ше'римиздә ишләнән әруз вәзни, онун шәкилләрини өјрәтмәкдә гаршыларына чыхан бә'зи чәтинликләри арадан галдырмаға мүвәффәг олачаглар.

Схемләрин мүәллифи педагожи елмләр намизәди Ш. Микајылов јолдашдыр.

«МИРЗӘ ФӘТӘЛИ»

Мирзә Фәтәли Ахундов Азәрбајчан драматуркијасынын, театр сәнәтинин, реалист нәсрин баниси вә көркәмли ичтимаи хадим олмушдур. О, өлмәз әсәрләри илә чәһаләтә, мөвһумата, ислам догмасына гаршы кәскин мүбаризә апармыш вә бүтүн һәјаты боју Азәрбајчан халгыны тәрәгги вә инкишаф јолуна чағырмышдыр.

Республикамызын кеологларындан Шәфаһәт Меһдијев М. Ф. Ахундовун бәдии сурәтини јаратмаг мәгсәди илә 3 пәрдәдән, 13 шәкилдән ибарәт «Мирзә Фәтәли» адлы драм әсәри јазмышдыр. Бу әсәр Мирзә Фәтәлинин һәјатындан лөвһәләрдән ибарәтдир. Әсәри «Азәрнәшр» бурахмышдыр.

Ашағыда һәмин әсәрдән бир парчаны дәрч едирик.

Scanned with CamScanner

12-чи шәкил

Тифлис. 1877-чи ил. Ахундзадәнин еви. Хәстә Мирзә Фәтәли гардашы Мирзә Мустафа илә сөһбәт едир.

Мирзә Фәтәли — Гардашым, Теһрана көндәрдијим әлифбаји-чәдид лајиһәси күтбејин руһаниләрин вә Һүсејн хан кими јарамазларын сә'ји нәтичәсиндә Нәсрәддин шаһ сәлтәнәти тәрәфиндән рәдд едилди. Бу һагда анчаг үч илдән сонра мә'лумат алдым. Тифлисдәки сабиг Иран консулу Әли хан да чох чалышды, бир нәтичә һасил олмады.

Мирзә Мустафа — Гардашым, сәбирли ол, милләтимиз тәдричән ајылыр.

Мирзә Фәтәли — Нә дејим, һәләлик һәр күн ишә кедәркән Шејхүлисламын вә онун әлалтыларынын фитвасы илә далымча данышанлар дејир ки, «Еј фәләк, көјдәки дашларыны онун башына нијә јагдырмырсан», «Еј јер, јарылыб бу мәл'уну нијә удмурсан?!».

Мирзә Мустафа — Елләри аздыр, онларын сөзләринә фикир вермә. Бу күн Һәсән бәј Зәрдаби Бакыдан сәнин көрүшүнә кәлмишдир. Инди кәлиб чыхар.

Мирзә Фәтәли — Бу хош хәбәрдир. Һәсән бәји мән чохдандыр көрмәмишәм. Мирзә Мустафа! Ушаглар вә Тубу ханым бурада јохдурлар. Сәнинлә ачыг данышмаг истәјирәм. Һәким мәнә тәсәлли верир, күндә јени бир дәрман јазыр, анчаг мән өзүм һисс едирәм ки, иш ишдән кечмишдир. Өмрүмүн сон күнләрини јашајырам.

Мирзә Мустафа — Сән нә данышырсан? Иншаллаһ бу јахынларда ајаға галхыб, һәлә нә гәдәр хејирхаһ ишләр көрәчәксән, јени әсәрләр јазачагсан. Рәшидин, Нисә ханымын балаларыны тәрбијә едәчәксән...

Мирзә Фәтәли — Еһ, Мирзә Мустафа, өлүм һагдыр, анчаг һәјатдан нискилли, һәсрәтли видалашмаг чох чәтиндир. Рәшидин тојуну көрмәдим, һәлә бундан башга, өвлад гәдәр севдијим «Кәмалүддөвлә мәктублары»ны нәшр етдирмәк дә мәнә нәсиб олмады.

Мирзә Мустафа — Гара фикирләрә дүшмә. Сағалачагсан, Рәшидә елә бир тој едәчәјик ки, дәскаһы дилләрдә кәзәчәк. «Кәмалүддөвлә мәктублары» да тәмсилатын кими чап олуначаг, һәлә бир чох башга дилләрә дә тәрчүмә едиләчәкдир. Сағлыг олсун, онда мән сәнә дејәчәјәм: дүнјада даһа һансы арзун галды?

Мирзә Фәтәли — Онда дүнјадан асудә кедәрәм.

Мирзә Мустафа — Дүз демирсән, сәнин даһа бөјүк бир арзун вар, о да елә һәмин «Кәмалүддөвлә мәктублары»нда тәблиғ етдијин мәрамнамәнин гәләбәсидир.

Мирзә Фәтәли — Сағ ол, гардашым, демәк сән мәнә јүз әлли ил өмүр арзу едирсән. Көзәл арзудур, анчаг арифләр демишләр: арзу чаванлар үчүн ејб дејил. Мән исә гапыны дөјән әчәл гасидинин сәсини ешидирәм. Сән мәнә әбәс тәсәлли верирсән, мән әфсанәләрә инанмырам. Өләндән сонра нә чәһәннәм әзабындан горхмурам, нә дә беһишт вә'дләринә инанмырам. Фәгәт бир арзум вар: бизим бәдбәхт милләтимиз баша дүшәјди ки, мән һәјатдан ајрыларкән үрәјимдә онун чәкдији мүсибәтләрин нә гәдәр дөзүлмәз ағрыларыны мәзара апарырам!

Мирзә Мустафа — Сән јашамалысан, гардаш, сән о ағрылара мәлһәм гојмалысан. Сәни баша дүшәнләр күнбәкүн артыр.

CamScanner ile tarandı

Мирзә Фәтәли — Дүз дејирсән, баша дүшәнләр вар, һәм дә онларын ичәрисиндә елә мә'рифәт саһибләри вардыр ки, мәндән милләтә даһа артыг хидмәтләр көстәрәчәкдир.

Һәсән бәј Зәрдаби Тубу Ханымла дахил олур.

Тубу ханым — Мирзә, көр бир ким кәлибдир?

Мирзә Фәтәли — Әзизим, Һәсән бәј, хош кәлмишсиниз.

Һәсән бәј — Хош күнүн олсун, һөрмәтли Мирзә.

Мирзә Мустафа (һөрмәтлә салам вериб, әл тутур) — Хош көрдүк, Һәсән бәј...

Һәсән бәј — Мирзә, сиз елә зарафат-зарафат чидди мәризләр кими јорған-дөшәјә узанмышсыныз. Олмасын азар, мәрәзиниз нәдир?

Мирзә Фәтәли — Мәрәзим гочалыг, тагәтсизлик вә үмумијјәтлә вүчудун тәһлилә кетмәси.

Һәсән бәј — Хејр, Мирзә, мән сизи һәләм-һәләм тәслим олан пәһливанлардан һесаб етмирәм. Өзүнүзә үрәк-дирәк верин. Сиз милләтә, маарифә лазымлы вүчудлардансыныз.

Мирзә Фәтәли — Дүз дејирсиниз, Һәсән бәј, мәкәр мәни бу өлүм јатағына салан һәмин бу милләтин гәфләт јухусунда олмасы дејилми? О милләт ки, мөвһумат тирјәки илә мәст олуб гәфләт јухусуна кетмиш, о милләт ки, ону бу јухудан ојадыб әсрин тәрәгги гафиләсинә гошулмасыны истәјәнләри өзүнә дүшмән һесаб едир...

Һәсән бәј — Сәһвиниз вар, Мирзә. Милләт јаваш-јаваш чәһаләт јухусундан ајылыр. Она сизин кими үрәјијанан һадиләр лазымдыр. Билирсинизми сизин икинчи тәмсилатыныз Бакыда һәвәскарлар театрында тамашаја гојуларкән нә бөјүк мүвәффәгијјәт газанды? Һәвәскар актјорларымыз тамашанын мүвәффәгијјәти үчүн әлләриндән кәләни әсиркәмәдиләр. Һачы Гара сурәтини Әскәр аға Корани хүсуси маһарәтлә јаратды. Нәчәф бәј Вәзиров исә гадын ролунда чыхыш етмәли олду. Һүзурунуза кәлмишәм ки, театрымызын тәләбатыны имканларыны нәзәрдә тутуб, бизим үчүн јени-јени тәмсилат јазасыныз. Билирсиниз, чәнаб Мирзә, Бакы тамашачылары, хүсусән фәһләләр елә әсәрләрин нүмајиш етдирилмәсини истәјирләр ки, орада онларын өз ачы һәјатларындан бәһс едилсин, әсәр онлары дүшүндүрсүн, ағыр вәзијјәтдән хилас олмаг үчүн рәһнүма олсун.

Мирзә Фәтәли — Әкәр дедикләриниз һәгигәтдирсә мән, аз да олса, дүнјадан раһат кедә биләрәм.

Һәсән бәј — Мирзә, «дүнјадан раһат кедәрәм» нәдир?! Сиз һәлә милләтә даһа чох хејир верә биләрсиниз вә вермәлисиниз. Сизин тәмсилатыныз, ше'рләриниз, мәгаләләриниз, фәлсәфи әсәрләриниз, нәһајәт, әлифбаји-чәдид һаггында илләр боју чәкдијиниз зәһмәтләр милләт вә бәшәријјәт һаггында бөјүк әмәлләрдир. Лакин сизин вә мәним дүшүндүјүмүз инсанлар һәлә бунлардан лазыми гәдәр бәһрәмәнд олмамышлар. Сиз гәләми јерә гојмамалысыныз, тәзәчә ојанан, һәрәкәтә кәлән, ирәлијә кетмәк тәлашында олан инсанларын јолуну ишыгландыран, өзүнүз дедијиниз кими, дәрдинә мәлһәм гојан јени әсәрләр јаратмалысыныз.

Мирзә Фәтәли — Әзизим, Һәсән бәј, һамы кими мән дә һәјаты севирәм, сизин сөһбәтиниз дә мәнә өлүмлә пәнчәләшмәкдә бөјүк гүввәт бәхш едир. Әһд едирәм, әкәр әчәлдән аман тапсам, сизин кими достларын арзусуна әмәл едәчәјәм. Һәсән бәј, бу күн сәһәр һәким мәнә деди ки, јахшылашырам. Һәкимин сөзүнә алданан хәстәләр нисбәтән хошбәхтдирләр.

Scanned with CamScanner

Һәсән бәј — Мирзә, нечә дејәрләр, иншаллаһ јахшы олачагсыныз. Инди исә мәнә ичазә верин гуллуғунуздан мүрәххәс олум. Јасдығыныз јүнкүл олсун. Һәкимә дә инанын, мәнә дә. Јени әсәрләринизи көзләјәчәјәм.

Мирзә Фәтәли — Сағ олун, Һәсән бәј! Сиздән бир хаһишим вар: мәним саламымы Нәчәф бәјә јетирин. Онун «Әкинчи»дә чап етдијиниз мәгаләләриндән көрүнүр ки, һәм истеʼдад саһибидир, һәм дә милләтин дәрдләрини баша дүшүр. Бизим милләтә борчумуз чохдур. Мән бу һалдајам... Кәләчәк нәслин һалына сиз јанмалысыныз. Ушагларымызы чубуг вә фәләггәнин һөкм сүрдүјү моллаханалардан хилас едиб мәктәбләрә көндәрин; моллаханалар ушагларын фитри чәвһәрләрини боғур, мәʼрифәт вә мәдәнијјәтдән даһа да узаглашдырыр.

Һәсән бәј — Баш үстә, устад, архајын олун ки, биз дә әлимиздән кәләни әсиркәмәјәчәјик.

Мирзә Фәтәли — «Һачы Гара» милләтимизин театр сәнәти саһәсиндә илк рәсми сәһифәдир. Драмнәвисләр јетишдирин, јени тәмсилат јаздырын.

Һәсән бәј — Үмидварам ки, Нәчәф бәј јахынларда сизин бу арзунуза әмәл едәчәк. О, јаздығы јени тәмсилаты тәсһиһ үчүн бу күнләрдә мәнә көндәрмишдир.

Мирзә Фәтәли — Чох шадам ки, Нәчәф бәј тәмсилат јазыр. (Пауза.) Һәләлик мүсәлман аләминдә актјора һөрмәт етмирләр. Һәсән бәј, әзизим, әтрафыныза топлашан кәнчләри баша салын ки, руһдан дүшмәсинләр, башга чарәмиз јохдур, тәһгирләрә дөзүб сәбрлә заманын һөкмүнү көзләмәк лазымдыр. Мирзә Мустафа, зәһмәт чәк Һәсән бәји јола сал.

Мирзә Мустафа — Баш үстә.

Һәсән бәј — Чәнаб Мирзә, архајын ола биләрсиниз ки, милләтимизин тәрәггиси наминә әлимиздән кәләни әсиркәмәјәчәјик. Әсәрләринизи, мәсләһәтләринизи көзләјәчәјик. Сағлыгла галын, јатын, динчәлин. (Мирзә Мустафа илә чыхыр).

Мирзә Фәтәли — Һамы дејир, јат, динчәл. Лакин мән нә јата билирәм, нә дә динчәлә билирәм. Һисс едирәм ки, кет-кедә көзләримин нуру сөнүр. Арзуларым үрәјимдә галыр. Минләрлә, јүз минләрлә аиләнин ичиндә јашајан аиләләри хошбәхт көрмәк истәјирдим... мадди бәрабәрлик һаггында дүшүнүрдүм. Амма заһирдә аглабатан будур ки, бу дүнјада башга бир дәјишиклик тапмајынча вә инсан башга бир тәбиәт вә хасијјәт әлдә етмәјинчә мадди бәрабәрлик мүмкүн олан шеј дејилдир!.. Мәним арзуларым үрәјимдә галыр. Һәләлик истибдадын сону көрүнмүр. Мәни сакитләшдирән јеканә бир шеј варса, о да кәләчәјә олан үмид вә инамдыр.

Рәшидлә Нисә ханым дахил олур.

Мирзә Фәтәли — Әзиз балаларым! Он үч өвладдан сиз икиниз галмышсыныз. Мәним дә бу дүнјаны тәрк етмәк вахтым кәлиб чатмышдыр. Билирәм, нә Шејхүлислам Чавадзадә, нә дә онун Молла Дурсуну, Молла Нәсири чәназәм үстә кәләчәк. Сизә мәʼлумдур ки, мән күлли-әдјани пуч вә әфсанә һесаб едирәм.

Рәшид — Ата, мән дә, бачым да сәнинлә бир алим вә һүшјар инсан олдуғун үчүн фәхр едирик. Бизи вә анамызы тәәссүфләндирән одур ки, сән бу күнә гәдәр өз зәһмәтинин бәһрәсини көрмәдин.

Мирзә Фәтәли — Оғлум, чох кечмәз ки, бу дүнја башга дәјишиклик тапар. Онда мәним дә бу күнкү арзуларым өз бәһрәсини көстәрәр. Сизә бир вәсијјәтим вар: билин ки, ананыз һәмишә јас вә кәдәр ичәрисиндә јашамышдыр; чалышын, мәндән сонра о даһа ағыр вәзијјәтә дүшмәсин.

CamScanner ile tarandı

Тубу ханым — Елә демә, Мирзә, мән һәјатымдан чох разыјам. Биз хош күнләримиздә дә, кәдәрли вахтларымызда да сәнин арзуларынла, сәнин әмәлләринлә јашамышыг.

Мирзә Фәтәли — Оғлум Рәшид! Бөјүк арзуларымдан бири дә «Кәмалүддөвлә мәктублары»нын чап олунмасы иди. Бу хүсусдакы сәʼјләрим нәтичә вермәди. Сәнә вә әмин Мирзә Мустафаја вәсијјәт едирәм ки, бу иши давам етдирин. Кәмалүддөвлә мүсәлман аләминдә јајылса, онларын көзләри ачылар, ағы гарадан сечәрләр.

Рәшид — Әмин ол, ата, әлимиздән кәләни әсиркәмәјәчәјик.

Мирзә Фәтәли — Гызым, Нисә ханым, аиләндә сәмими вә сәдагәтли ол. Сән кәрәк Тубу ханымын бүтүн нәчиб сифәтләринин вариси оласан. Милләтин һалына јанан ағыллы, камаллы балалар тәрбијә едәсән. Ана олмаг бөјүк шәрәфдир. Бу шәрәфи һәмишә гору! (Мирзә Мустафа гајыдыр.) Мирзә Мустафа! Мәндән сонра бу аиләнин һимајәкарлығы сәнин өһдәнә дүшүр. Көмәк әлини бу күлфәтдән әсиркәмә. Вәзифәнин ичрасында мәзлумларын тәрәфини сахла. Бил ки, јалныз онда хошбәхт оларсан!

Мирзә Мустафа — Сәнин сөзләрин бизим һамымыз үчүн ганундур, гардаш. Лакин биз онлары вәсијјәт кими дејил, нәсиһәт кими гәбул едирик.

Мирзә Фәтәли — Сағ олун, анчаг аталар демишдир: вәсијјәт јүнкүллүкдүр. Инди исә кедин динчәлин. Мән дә дејәсән мүркүјә кедирәм...

Scanned with CamScanner

«АЗӘРИ ДИЛИ ВӘ ӘДӘБИЈЈАТ ТӘДРИСИ» МӘЧМУӘСИНДӘ 1969-чу ИЛДӘ ДӘРЧ ОЛУНМУШ МӘГАЛӘ ВӘ МАТЕРИАЛЛАР

	№	сәһ.
А. Абдуллајев. Рус мәктәбләриндә азәри дили тәдрисинин кејфијјәтини јахшылашдыраг	1	20
А. Абдуллајев. Рус мәктәбләриндә азәри дили тәдрисинин бә'зи мәсәләләри һаггында	2	22
С. Абдуллајев. Һөкм, чүмлә вә үслуб	2	22
Б. Багыров. Көркәмли әдәбијјат вә инчәсәнәт хадимләри Чәфәр Чаббарлы һаггында	3	59
И. О. Бајрамов. Фе'ли бағламаларын мәнимсәнилмәсинә даир	4	22
А. Бабајев. Х синифдә јени мөвзуларын тәдриси һаггында	4	54
С. Ваһидов. «Сөзүн гурулушча нөвләри» бәһсинин тәдрисинә мүшаһидә методунун тәтбиги тәчрүбәсиндән	4	39
А. Гурбанов. В. И. Ленинин әсәрләриндә дил мәсәләләри	3	3
Ә. Гәрибзадә. Дилин тәдрисиндә үслубијјат мәсәләләри	2	71
С. Гулијева. Ибтидаи синифләрдә дил вә гираәт дәрсләринин әлагәли тәдрисинә даир	3	11
Ә. Губатов. Азәри дилинин ләзки дилинә тә'сири мәсәләсинә даир	4	47
С. Әзимова. Фиридунбәј Көчәрлинин публисистик фәалијјәти һаггында	1	80
С. Әзимова. Фиридунбәј Көчәрли ана дили вә онун тәдриси һаггында	3	51
Б. Әһмәдов. Азәри дили үзрә јени програм вә онунла ишләмәк јоллары һаггында	2	50
Б. Әһмәдов. Азәри дили методикасы елминин башлыча хүсусијјәтләри һаггында	4	11
И. Әләскәров. Ашыг Әләскәр	3	68
М. Әлијев. В. И. Ленин кими јашајыб јаратмагы шакирдләрә өјрәтмәли	4	3
Ә. Әфәндизадә. Суаллара чаваб	1, 2, 4	95, 91, 93
А. Ибраһимов. Мәктәбдә шифаһи-әдәби журналларын тәшкили вә апарылмасы тәчрүбәсиндән	3	85
Ј. Ш. Кәримов. Лексик нөгсанлар вә онларын арадан галдырылмасы јоллары һаггында	2	31
Н. Күнәшли. Ибтидаи мәктәбдә ана дили әсас тәдрис фәннидир	2	40
Н. Күнәшли. II синифдә ана дилиндән нитг инкишафы үзрә мәшғәләләрдән нүмунәләр	3	37
Д. Мәммәдов. «Ленин» поемасынын бәдии хүсусијјәтләринин өјрәнилмәси һаггында	1	3
Б. Мурадов. Аловлу үрәк	1	12
Ә. М. Мәммәдов. Савад тә'лими дөврүндә илк грамматик анлајышларын верилмәси јоллары	1	24
М. Маһмудов. Низаминин тәрчүмеји-һалынын IX синифдә тәдрисинә даир	1	69
К. Микајылов. Азәрбајчан дилиндән чалышмалара верилән тәләбләр вә онларын апарылмасы јоллары	3	20
Ә. Мирзәјев. Ушагларын севимли шаири	4	72
Т. Мусајев. Әдәби өлкәшүнаслыг мүһүм тә'лим-тәрбијә васитәсидир	4	80
Б. Нәчәфов. Синтактик тәһлил заманы гаршыја чыхан бә'зи чәтинликләр вә онларын арадан галдырылмасы јоллары һаггында	1	44
Н. Оручәлијев. Әдәбијјат тәдрисиндә техники васитәләрин тәтбиги тәчрүбәсиндән	3	94
Ј. Пиријев. М. Ф. Ахундовун «Пушкинин өлүмүнә Шәрг поемасы»нын тәдриси просесиндә бәдии тәһлилин апарылмасы һаггында	1	53
С. Рзајев. Ешитмә фе'лләри	2	79
Б. Садыгов. Бөјүк сөз сәнәткары	2	13
Ф. Сәфијев. «Һачы Гара» вә дүнја әдәбијјатында хәсис образлары	4	87
М. Һәсәнов. Тәдрис просесиндә тамамлыгла зәрфлијин фәргләндирилмәси	1	36
М. Һәсәнов. Тәдрис просесиндә мүбтәда илә тамамлыгын вә мүбтәда илә хитабын фәргләндирилмәсинә даир	4	30
Н. Һүммәтов. Мүһакимә характерли иншаларын апарылмасы тәчрүбәсиндән	1	59
К. Һәсәнов. Азәри шифаһи халг јарадычылыгында Ленин идејаларынын тәрәннүмү	3	3
Д. Һачыјев. Сәмәд Вургунун «Вагиф» драмы һаггында	2	85
Х. Һүсејнов. «Сирләр хәзинәси»нин тәдриси тәчрүбәсиндән	3	80

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

X синифләрин әдәбијјат програмы	1	86
VII—VIII синифләрдә Азәрбајҹан дили үзрә апарылачаг факүлтәтив курсларын програмы	3	28
Бу китаблары охумағы мәсләһәт билирик	1, 2 3, 4	102, 98, 101, 98
«Азәри дили вә әдәбијјат тәдриси» мәҹмуәсиндә 1969-ҹу илдә дәрҹ олунмуш мәгалә вә материаллар	4	110

Редаксија һеј'әти: А. Абдуллајев (редактор), Ә. Рәҹәбов (редактор мүавини), М. А. Асланов, Ә. Гарабағлы, Ә. Әфәндизадә вә З. Сәмәдов.

Техники редактор М. Тофиг.

Чапа имзаланмыш 26/XII-1969-ҹу ил. Форматы $60 \times 84^1/_{16}$=3,5 кағыз вәрәги, 6,61 чап вәрәги. ФГ 19945. Сифариш 6234. Тираж 9.360

Бакы, «Коммунист» нәшријјатынын мәтбәәси.

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

25 гәп. 76302

ПРЕПОДАВАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

(Методический сборник)

Выпуск 4

(На азербайджанском языке)

Приложение к журналу

«АЗЕРБАЙДЖАН МЕКТЕБИ»

Баку — 1969

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner